

Tartalom

LIII. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM

1999. MÁJUS

NAGY GÁSPÁR: Anyámnak	3
ÁCS MARGIT: Költő a sohasem örök nyárban	4
KISS ANNA: Késdobáló-part; Hattyú a jégen	9
KIRÁLY LÁSZLÓ: Születésnapomra	14
BÁLINT PÉTER: Alföldi portrék (Regényrészlet)	15
TANDORI DEZSŐ: Csúfversek	40

NÉZŐ

LACKFI JÁNOS: A belgaság dicsérete	45
JACQUES IZOARD: Házak a testben	46
YVON GIVERT: A múmia a szarkofágban...; Hiányzik a tű...; Víz-hálóba akadt hajó...; Az alvó ujjában...; Add kölcsön a cipőd...; A medencében... ..	48
WILLIAM CLIFF: Egy ártatlan naplója	51
YVES NAMUR: A hét kapu könyve	53
LUCIEN NOULLEZ: Felmutatás; Adomány; S továbbment az angyal...; A nagy fogás; Esős égbolt	56
CARINO BUCCIARELLI: Nercbundák; A neszeszer; Akarva-akaratlan	58
CARL NORAC: A hatlapú rigó; A szédületről; Egy madárról; A hitről; Az értelem; A kőművesek	60
KAREL LOGIST: Mandarint hámoz...; Kabátunk alatt; Alexandre Costa Palamas	62

„Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?”

CSEPELI GYÖRGY: A magyarok mint mások.....	64
ÁGOSTON VILMOS: Az ujjadat add nekem (Nemzet- stratégiai gondolatok a kétlépcsős integrációról)	75
KOPÁTSY SÁNDOR: Pásztorok és polgárok	85

KRITIKA

BÁNYAI JÁNOS: „Na és?” „No, és?” (Tandori Dezső: Utolsó posta Budapest)	95
LUCHMANN ZSUZSANNA: Pintér Lajos: Könnyv	98

„A Tisza-parton mit keresek?”

HOLLÓSI ZSOLT: „Sohasem éreztem száműzetésnek az egyetemet” (Beszélgetés Ilia Mihály irodalom- történésszel)	102
--	-----

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

NAGY ATTILA munkái a 39., 63., 94. és a 112. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

ALFÖLDY JENŐ: Ágh István és költői családfája

NAGY GÁSPÁR

Anyámnak

*Ebben a házban
vajúdott anyám
szíve szívembe
énekelt talán*

*valami szép dalt
vagy litániát
májusi csöndes
esőért imát*

*amint hallotta
ő is nagyanyám
szájából mindig
esztendőök során*

*kínját oltani
mintha gerendák
közt éppen tüzet
csitítana el*

*bő könnyeivel
vajúdó anyám
tudta: sírásom
úgyis rátalál*

*a ház előtt már
nyúló orgonák
déli harangszó
s boldog délután*

Az ötvenéves Nagy Gáspárt szeretettel köszönti a Tiszatáj!

ÁCS MARGIT

Költő a sohasem örök nyárban

Van valami zavarbaejtő feszültség Nagy Gáspárnak az utóbbi évtizedben született verseiben. Lírai jelenlétében. Nem láz, nem harag csap ki szavaiból, hanem csöndes, baljós drámaiság. A legutóbb megjelent kötetben ezt próbáltam nyomon követni, erre kerestem – az olvasó darabos és némileg önkényes módján – magyarázatot.

A *Tudom, nagy nyári délután lesz* (1998) kötet két legfontosabb témája: a költő megszállott küzdelme a kimondható szavakért, és a küzdelem a halál-tudattal. Mindkettőben rendkívül szokatlan, egyedi és nagy morális erőről tanúszkodó Nagy Gáspár válasza a reménytelenség és a hiábavalóság érzetének kihívására. „Nem a kimondott / s leírt szavak / illő elrendezésén, / hanem a bentrekedtek / léleküledékén / ámulnak s dolgoznak / majdan az igazi tolmácsok / fordítóirodák –”: mert hogy a költő sokkal több verset él meg, mint ahányat megír, s a bennrekedt, a csak az idegpályákon elzengő versek is versek, sőt az lehet egy látvány, egy érzet, akár valós, akár álombeli, mert a költőnek nemcsak a föld négy eleme adatott meg, neki lételeme a vers is. Persze nem egyformán szervesül vers, én és élet minden költőnél. Nem minden költő él és élt ilyen szimbiózisban a belőle születő szavakkal. Sőt, ma inkább a profi versíró, a szavakkal dolgozó irodalmár, a papíron születő vers a gyakoribb. Nagy Gáspár azoknak a poétáknak a sorába tartozik, akiket elemi költőknek is nevezhetnénk, mert összeforrott személyes énjük a versbelivel, s így egzisztenciális kockázatot jelent számukra a szó, a verssor, ami megszületik, s a várakozás is a megszületésére. A versnek és a megalkotójának efféle azonosságáról juthatnának eszünkbe a sámánok vagy a nagy romantikus poéták, de ez egy másféle, egy túlfűtött, mágikus lírát feltételezne, holott Nagy Gáspár költészetének meghatározó jegye az irónia, az önreflexió, az intellektuális kontroll. Ő tehát a modern ember kételyét, rezignációját vagy malíciáját éli verssé nagy szenvedéllyel. Ejnye, milyen könnyedén mondtam is ki egységbe foglaltan a kételyt és a szenvedélyt! Könnyedén, mert valóban jelen van a kötet érzelmi spektrumában mindkettő, s jellemző, hogy együtt, egyszerre vannak jelen. De ha elgondoljuk, hogy mind a megrögzött kétely, mind a sodró szenvedély voltaképpen a maga módján igencsak leegyszerűsíti a választ az élet kihívásaira, felmérhetjük annak a morális tartásnak az értékét, amely egyik leegyszerűsítés vonzásának sem adja meg magát, a kételyt nem a szenvedély kiirtására használja, a szenvedélyt nem a kétely elnémítására, hanem kiszolgáltatja magát egy ádáz belső vitának, s ez egyszersmind küzdelem a vers szavaiért.

Vagy a vers keresi meg őt? Mintha ennek is nyoma volna abban a feszült várakozásban, készenlétben, amelyben mint médium, jelekre figyel. Még álmában is.

*Amikor a papíron
árnyék sötétül
álmomban persze
mintha tengerárok
feneketlen mélyéről
tempózna föl velem
egy árva buborék gyöngye
talán vers lesz belőle
már rettegek előre
s félem a reggelt*

(Árva buborék)

Elég pontos ez a leírás arról a kínról, amit a kimondhatatlan kimondásáért szenved el a költő, az íróember. A feladat mint fenevad kiszemeli áldozatát, s a feladat az, hogy ő legyen, aki nevet talál a névtelennek a létezésben. Hiszen ez a mágusok, a költők dolga ősidőktől. Nincs is ennél gyötrelmesebb munka a világon. Persze költő számára ennél csak az a gyötrelmesebb, ha nem les rá sehol, semmiféle vers, feladat, ha nem indul meg a mélyből semmiféle vers-buborék, ha a költő feje, szíve tiszta és üres.

Ha nem álmodik. Nagy Gáspár jó néhány versében elárulja, hogy egyik kedves atyai mesteréhez, Jékely Zoltánhoz hasonlóan ő is termékeny talajnak használja az álmot. A *Prédál a vers* című hosszabb költeményben például egy teljes, rejtélyes álmot jelenítődik meg, gyönyörű, szürreális részletekkel, mondjuk hogy a fű egyszer csak benövi a vastraverzeket és felfut a villamos lépcsőjére, padlatára, érzéki szőnyegként a táncolók meztelen talpa alá. Nem hiszem, hogy egészen logikus argumentációval ki lehetne mutatni, mi a különbség a szürreális képalkotás rutinjából születő s a megélt, ősi eredendőséget magába foglaló szürreális lírai toposz között. Már csak azért sem, mert ma már a kommersz- és reklámfilmekben is a valaha botrányosan merész szürreális asszociáció-technika bravúrjaival találkozunk. Még leginkább talán azt a tartózkodó, visszafogott, szemérmes személyességet tudom felhozni a Nagy Gáspár-vers (s ezen belül képalkotása) hitelének magyarázatául, amelyben nyilvánvaló a megélt élmény egyszerűsége, épp ezért nincs benne számítás, azaz kiszámítottság, ellenkezőleg: vállalja az esetlegesség és esendőség buktatóit is.

Esendő és kiszolgáltatott költőként igen nagy szüksége van egyfajta „családi”, céhbeli védelemre, beágyazottságra. Költő-atyákra és költő-testvérekre. Erősen kötődik egy-egy elődhöz vagy atyai baráthoz, a költő-céh nagy és szeretetreméltó mestereihez. Fontosak Nagy Gáspárnak a barátok – hát épp a költő barátok ne foglalkoztatnák? Sok hommage verset ír, de ezek is össze-

fonódnak a halállal, mert nagyon sok író, költőt veszítettünk el az elmúlt években. Ugyanakkor Nagy Gáspár az emlékidéző és tisztelgő versekben is személyes, sokszor gyöngéden csipkelődő hangon szólal meg, mintha élővel beszélne; a halotthoz épp oly hűséges, mintha el kéne számolnia vele.

A kötet borítóján Orosz István úgy helyezte el két korinthuszi oszlopot, hogy a mostanában tőle megszokott manierista grafikai abszurd szerint az egyik mennyezetként tartja ugyanazt a földémet, amire a másik mint padlóra támaszkodik. Vagyis egyetlen síkba kerül a fönt és a lent. A fiatal kritikus, Nagy Gábor azt is észreveszi (Kortárs, 1998. 10. sz.), hogy e földémen a hasadék koporsó alakú, s a hasadékban a galaxisok túlvilága látható. De nézzük csak meg jobban! Fönt van ez az égbolt? Vagy lent, a mélyben? Attól függ, melyik oszlop felől nézzük. Nagy Gáspár használja is azt a fogalmat, hogy *mélyfönti lak*, ahol *velük* lehet beszélgetni, az elveszített barátokkal. Az Orosz István-grafika magasrendű humora arra is figyelmeztet, hogy Nagy Gáspárra is igen jellemző a tragikus groteszk, az ironikus humor, s ez még legkeserűbb, legfájdalmasabb számvetésében (vagy akár a mélyföntiség fogalmában) is tettenérhető. Ha a *Kalap mellé jégvirág* vagy a *Farsangi credo* című verseit olvassuk, az oldott jókedvet, a köznapi örömet is följegyezhetjük a kötet hangulati színekébe, s hogy teljes legyen a sor, a politikai versek kemény humorát, szarkazmusát is számba kell vennünk.

Nagy Gáspár költészetének mindig volt, s ma is van politikai rétege. A halállal és a verssel való viaskodás mellett ez új kötetének harmadik legfontosabb motívuma. Nagy Gáspár neve a nyolcvanas években teljességgel politikai jelentéssel bírt, politikai botrányokkal fonódott össze. Igen, erős politikai versek voltak azok, amelyek a betiltásuk miatt a közfigyelem fókuszába kerültek, az *Öröknyár* például, de a megtorlás aránytalan méretet öltött, s ez a hisztérikus reakció valószínűleg a diktatúra elkényelmesedésének a fokát is mutatja: azt, hogy akkor már mennyire elszokott a hatalom a mély, érzelmi ellenzékiéstől. (Zárójelben teszem hozzá, hogy az elvi-eszmei kötekedést ennél sokkal jobban bírta, az szinte életre csiklandozta, felpeszdtette.) Nagy Imre monogramja az engesztelhetetlen, szervíthetetlen, korrumpálhatatlan haragot hordozta abban a versben. Az Új Forrás felelősségre vonása és a Tiszatáj betiltása Nagy Gáspár egy-egy verse miatt tulajdonképpen irracionális, eltúlzott politikai gesztusnak tűnt akkoriban a szememben. Ma már, amikor annyi egykori fontos dolog jelentőségét veszítette, épp ennek a gesztusnak a dühét jobban értem. Mert világosan kiderült, hogy az ország többféle szellemiségű csoportjai között az igazi árok máig a forradalomhoz és a megtorláshoz való viszony mentén húzódik. Sokféle belátás, türelem mozgósítható mindkét oldalon, de a történelmi bűnökre adott zsigeri válasz dönti el, hogy ki melyik oldalán van az ároknak. Ezt neveztem az imént érzelmi (erkölcsi) ellenzékiességnek, s ez teszi utólag teljességgel érthetővé a hisztérikus megtorlást.

Ma a költők alig foglalkoznak politikai költészettel. Orbán Ottó néhány versét, egy-két bökverset és rosszemlékű neocsasztuszkát leszámítva alig van az életművekben nyoma az egyébként vehemens publicisztikával és esernyős tüntetésekkel politizáló íróársadalom tevékenységének. Nagy Gáspár szóban forgó kötetének az előző két verseskönyvvel együtt (*Mosolyelágazás*, Orpheusz, 1993; *Fölös ébrenlétem*, Antológia, 1994) külön irodalomtörténeti jelentőséget ad az a tény, hogy ő a változás éveiben költőként, versekben is reflektált a történésekre. Egyébként nem hiszem, hogy ezt programszerű elszánásból tette volna, egyszerűen csak abból következik, amiről az imént beszéltem: hogy ő éli a verset, s a vers élő anyagként születik meg belőle.

E legutóbbi kötetben jó néhány olyan verset találunk, amelyet a Kulturkampf megalázó, bénító tapasztalatai indukáltak. Címeiket mondok: *Tompa időkben*, *Versék egymás közt*, *A vétek jogán*, *Nyári levél-hümmögés, zizzzenés, mikor kertünkben a tetvek...*, *Öregedők s talán már öregek*, *A történet vége...* Hadd idézzek ebből az utóbbiból egy szakaszt:

*Sikerült mindent elkövetnünk
mindent amire elleneink
legszebb álmaikban sem gondolhattak
sikerült sikerült hát vivát vivát
egymást elárulni földadni hátba szúrni
nem volt könnyű de sikerült
saját erőnkéből beletalálni
a nagy semmi remegő közepébe
akár ki is húzhatnánk magunk
csak az erősen deformálódott
gerinc ne fájna annyira
s ne hallanánk a csigolyák közti méz
irgalmatlan robajlásait.*

Politikai indulatok és sebek jelennek meg ezekben a versekben, de különös módon nagy különbség van a mai szellemi élet belharcait megidéző versek érzelmi szövete és a hatalmi elnyomatásnak, terrornak szegeződő kőkemény elutasítás között. Például az *Öregedők* vers befejezésében az Úr könyörületét kéri a vétkeseknek is, „könyörülj rajtuk ahogy majd rajtam is / ítélkező méltatlan szolgálodon”. S semmi heroizmus vagy sértettség nincsen abban, ahogy tudomásul veszi: bizony kihagyták, kizárták sokféle társaságból, sőt, inkább fölényes iróniával méltányolja a pártatlanok szabadságának a viszonylagos előnyeit is: „Kimaradni persze mindig jó / karámon kívül több a fű / ám belül több a széna, zab”.

Az éjben október van című ciklus azonban a történelmi igazságszolgáltatás elmaradásának, emésztő hiányának szenteli a verseket. A *Magyar abszurd*ban például elhangzik a magyar közélet éles kritikája, s itt visszaül saját Nagy

Imre versére is: „*el-te-met-ni az áldozatokat már nagyon kevés de né-ven ne-vez-ni a gyilkosokat még mindig túl sok azoknak akik... (FÜGGÖNY)*”. Ez a ciklus arról szól, hogy a lelkek, a tudatok mai éjszakájában megemésztetlen októbertek, a kivégzett és leölt magyar mártírok kísérteneke vagy lappanganak. Az eltitkolt, elrejtett s erkölcsi igazolást nem kapott múlt a forrása akut depresszióknak – s ezt tekinthetjük akár az új morbus hungaricus történelmi diagnózisának is. Tudvalevő, hogy a magyar történelemben az efféle diagnózisokat mindig írók, költők állították föl. Most Nagy Gáspáron volt a sor.

*... s az ár a folyók partjain s gátjain bizony túlcsap
sőt az eltűnt fehér paplan alól reggelre
rúttul kitakarva ott az esetségében összegyalázott
kifosztott anyaföld: vagy másképpen szólva
őszti penészt téli panasszal elkeverő
s nyirokkal átítatott de újulni – ha hagyják! –
ezer meg száz évesen is kész hazaföld*

(Helyzetjelentés Vörösmartynak)

Külön utakon, a saját útján járó költőnek mutattam be Nagy Gáspárt akár mint a versben való személyes feloldódás poétáját, akár mint a baráti hűség remetéjét, akár mint politikai versek költőjét, de maradt még egy fontos mozzanata költői karakterének, amiben ugyancsak ritka, sajátos vonást mutat fel. S ez a vonása, hogy nem mond le a remény lehetőségéről, a megbékélés, az elnyugvás lehetőségéről. Ahogy az anyaföld megújulásáról beszél, éppúgy beszél a lélek halálba nyugvásáról, hazatéréséről. A *Pünkösöd után*, a kötet alaptémáit kristályos tömörséggel összefoglaló vers azzal zárult:

*Hiszem,
és egyre inkább:
a zúgásnak tiszta csöndje lesz
s vigasza minden árvaságnak:
fehérizzású remény,
legyőzött halál.*

Talán ehhez kell a legnagyobb lelkiező – hadd emlékeztessenek egy beszédes cikluscímre e kötetből: „A lélek túlerejével” –, s a legnagyobb bátorság. Annak, aki álmában is temetőikben jár, mert sok-sok hozzá közelálló halottal folytat állandó párbeszédet, aki tehát szinte kultikusan foglalkozik a halállal, s nem csak annyiban, amennyiben az érettkor természetes velejárója a halál esélyével való számvetés, csak lelke ereje marad támaszul, hogy a félelem és a veszteségérzet fölé kerekedhessék, bizalommal higgye, hogy „biztos landolás” vár ránk, „a megígért birtokunkra jó visszatérés”. Egy teljesen személyes vallomással kell befejeznem ezt az ismertetést: én ezért nemcsak csodálom, irigylem is Nagy Gáspárt. (*Kortárs Kiadó, 1998.*)

KISS ANNA

Késdobáló-part

Gaál Erzsébetért

Mintha

*indultam
volna
útlevel és
minden nélkül
csak egy
mutató
nélküli óra
került elő a
ruhák alól*

S nem akartam

*viszza-
fordulni

Aéó
rántotta el
a rozsdás
bádogot a
túlparttól*

A megtámasztott

*ikon a
deszkafal
ott állt pedig
s a deszkán
zörgött a
kés*

De te

*ott voltál-e
kihívón a
deszkafal
előtt vagy
háttal az
egésznek
távolodsz?*

Mintha

*indultam
volna
útlevél és
minden nélkül
mutató
nélküli óra
került elő a
ruhák alól*

S nem akartam

*vissza-
fordulni már*

*Aého
rántotta el
a rozsdás
bádogot a
túlparttól*

A megtámasztott

*ikon a
deszkafal
ott állt pedig
s a deszkán
zörgött a
kés*

De te

ott voltál-e?

Hattyú a jégen

Molnár Piroskának

Lángol a

*hatalma szín
téli nap
költ e fény és
nagyság
nélküli létben
lángol és
zeng a halálos
torlasz*

Merő süvöltés

*a csend
felnyílt lapokon
folytatódik
végtelen
kulisszái
mögött*

Meg sem írt

*szcénákon
nyitja mélyeit
eléd mögéd*

Hajmosáshoz

*készülsz
nemtörődöm
fésűid a
tükörből
kerülnek elő
lánggal
világló
jégtükörből*

Lángol és

*zeng a halálos
torlasz
csak pihéit
hordja a szél
hatalmas
fészke felől
merő
süvöltő szárny
a csend*

Merő hó és

*süvöltés
ahogy jégre
lobbannak a
szárnyak*

*a nehézkes
madár ott áll
a fényben
és a parton
maradnak a cipők*

Lángol a

*hatalmas szín
téli nap
költ e fény és
nagyság
nélküli létben
lángol és
zeng a halálos
szín*

Merő süvöltés

*lánggal
világlo
jégtükréből
folytatódik
meg sem írt
szcénákon*

Lángol és

*zeng a halálos
frázis
csak pihéit
hordja a szél
hatalmas
fészke felől
merő süvöltő szárny
a csend*

KIRÁLY LÁSZLÓ

Születésnapomra

*itt az 55
fejre állított 22
s minden ugyanaz
csak a szélbe kiáltó magas szerelmek
szívében fordul fordítva a gyilok
mogorva nyájak szelíd pásztorokat terelnek
tőmondatokban szólok mint a fukarok
szétesett karámból merre menjek
nem bánják nevetek halok ordítok
furcsanevű nők gázolnak el
az utcasarkon – intza oana
a másik meg kocsija ajtaját tárja
meg ne ázzam – gabriela ursz
miértre egyik se válaszol nincs szava
sámán vagy ki csak tudsz de nem tanulsz
s az ó kék kerek égből idő hamva hull
nem irgalom nélkül
csak irgalmatlanul*

*itt a hallgatás
csönddé kékülő vörös hangoskodás
vetkőző asszonyok páragőzben
egy világbölcs szabó vladimir festményen
ahogy benézel a havas ablakon
csengő csendül szögesdrót zörren
tékozló fiának rívé anyja örvend
fasza félszázad mondhatom
a tusakodás ölés mint régi ismerős
múlt kútjába könyvbe rejtezik
kutyába menekült önzetlen hűség
vidítja borozó lelked reggelig*

BÁLINT PÉTER

Alföldi portrék

REGÉNYRÉSZLET

Már alaposan benne jártunk a nyárban, július végét írtuk kilencvenegyben; a langy esti meleg füllesztőnek tűnt az imaházban. Bár az ablakokat is kinyitottuk sorra, mégsem mozgott a levegő; valami édeskés virágillat telepedett a teremre, akárha orchidea-csokrot helyezett volna valaki az úrasztalra. A távolból már hallatszott a hazaigyekvő tehéncorda kolompolása; a szemközti házak kapujában idős nénikék beszélgettek saját állatukat várva, hogy nekiláthassanak a fejésnek. Zavacki, a postás, ráérősen és fütyörészve tekerte kerékpárja pedálját a postahivatal felé, oldalához laposan simult bőrtáskája, s a jól végzett munka tudata felvidította, a kapukban trécselő ismerős asszonyságoknak csöngetett, és sapkájához emelt ujjaival tisztelgett a férfiaknak, akik pipájuk szárával integettek vissza, vagy megemelték kalapjukat, alóla kivillant homlokuk, melyen egy fehér csík futott körbe, jelezve meddig barnította le fejüket a tűző nap kapálás közben. Egy-egy motorkerékpár is elrobogott, felverve a port, s az út mentén állók bosszúsán néztek utánuk, „csibészek mind, egytől egyig, csak a villanypózna képes megállítani őket”, dűnnyögte valaki.

A presbiteri gyűlést hat órára hívta össze a gondnok, de már jóval a kezdés előtt megjelentünk szinte mindannyian; két tucatnyian lehetünk, csak az ágyban fekvő betegek s az utóbbi időben elhunytak hiányoztak. A szószéktől jobbra, a szuszogó hangú harmónium körül a gondnok s még vagy három férfi pusmogott egymás közt; időnként az egyikük sietősen kiment az udvarra, s néhány szempillantás múlva fejcsóválva tért vissza. A hórihorgas és szónoklatban járatlan gondnok, aki olykor a hirtelen nőtt kamaszok esetlenségével és hetykeségével gesztikulált, olykor pedig nagyon is határozott utasításokat adott fülajtárjainak, szorongva függesztette tekintetét a bejárati ajtóra, melyen át hamarosan be kellett lépnie valakinek. Ezt az ismeretlent szerettük volna visszautasítani látatlanul is, hiszen megvolt a véleményünk arról, aki habozás nélkül elfogadja megbízatását a presbitérium többségének jóváhagyása nélkül. A gondnok indulatosan járatta körbe fakó kék szemét a terem másik szegletében folyton változó és egyre növekvő társaságon, mintegy jelezve, készen áll a megmérettetésre és ha kell, akár a végsőkig tartó küzdelemre is. Igen, fújt ránk, oly dühödten, hogy öklelni tudott volna; mirajtunk akarta elverni a port, mert elleneztük önkényes lépését, mely semmibe vette és sértette a presbitérium évszázados jogait.

Az „ellenzék” gyűűjének közepén – a gondnok minősített e szerencsétlen szóval bennünket, noha a szeretetben senki sem lehet az Úr ellenzéke –, a püspöktől kieszközölt nyugdíjaztatással száműzött lelkészünk, Dani bácsi ült némán, megtörten, talán zsoltárokat énekelve magában. Gyermeki ártatlansággal sütötte le szemét, mely megalázottsággal és reménytelenséggel telítődött. Ő már napok óta biztosan tudta, amit mi hinni sem nagyon akartunk, hogy tudniillik nincs tovább, mégsem prédikált sem a püspök, sem a leendő lelkipásztor ellen; mi pedig, akárha valóban egy rossz ügy „ellenzéke” volnánk, nem adtuk föl a reményt, legalábbis szégyelltük volna, ha ennek az ellenkezőjét olvassa le az arcunkról. Szótlanságából merítettük erőnket s elszántságunkat, az a méltánytalanság és türelmetlenség ugyanis, mellyel eltávolítani óhajtották gyülekezetünkben lelkipásztorunkat, bőszen haragot és heves ellenkezést váltott ki sokakból. Igaz, voltak közöttünk olyanok is, akik mihamarabb szerettek volna túllenni a lelkészváltáson, s arra hivatkozva igyekeztek kihúzni a mérges fullánkot szívünkéből, hogy idős pásztorunknak már talált is a püspök úr egy szobát a nyugdíjas lelkészek otthonában. Bár fogalmam sincs arról, hogy e békítő akármelyike is milyen szívvel vonult volna be egy nyugdíjas házba, hátra hagyva otthonát, a barátokat és egykori társakat, engedékenyséjük és békefóhászuk engem egyenesen dühített, s alig bírtam fékezni magam.

„Tiltakozzunk a püspök úrnál!”, „Ugyan, ő írta alá a nyugdíjaztatást”, „Félrevezették őt is ezek az újdondász hitvallók...”, „Esküszöm az élő Istenre, hogy be sem teszem többé ide a lábamat, ha...”, „Botrány!” –; vágunk egymás szavába, mint ha mindenki a másikat biztatta volna kitartásra. „Nem, ez így sértő az egész gyülekezetre és a lelkészre nézve is” –, próbálta egyikünk csitítani a többieket, ám az imént még megfontoltnak látszó, egyszeriben maga kezdett el harsányan érvelni. Utoljára a grundon éreztem ily feszült várakozást, amikor a két focicsapat tagjait választottuk meg hangos kiabálás közepette, nem lehetett ugyanis másképp eldönteni ki melyik oldalra álljon. Felnőtt férfiak voltunk mindannyian, némelyek megéltek már egy-két forradalmat és háborút, rendszerváltást és száműzetést, mégis, a leghiggadtabb és legbölcsebb presbiterek arcára is kiült a láz, s félt volt, hogy valamelyikük rosszul lesz a következő pillanatban.

„Amondó vagyok, hogy forduljunk a zsinathoz...”, „Meg kell akadályoznunk ezt a nyilvánvaló aljasságot!” –; „Azoknak pedig, akik viszálykodók, akik ellenállnak az igazságnak, és a hamisságot követik, haraggal és bosszúállással fizet majd” –; valamennyien az ismerős hang irányába fordítottuk a fejünket, s a gyűű szélén láttuk megbújni a vaksi Várhegyit, aki cinkosan és bárgyún mosolygott, s nem tudtuk hirtelenjében eldönteni, vajon kinek a pártján áll e pillanatban, olykor az előző hetekben ellenünk beszélt, máskor meg hozzánk csatlakozott, mert visszaretent a közeljövőtől, mely ki tudja milyen szerepet szán neki. „Álnok, vén gazember! – sziszegte Kárpáthy Gyula a fogai

között, s amúgy férfiasan hátba vágta régi haragosát – Ideje volna színt vallani, mert az Úr kiköpi ám a langyosakat. Hol a testvérei ellen beszél, hol a zsidókat ócsárolja, mondja vén csibész, van egyáltalán valami, ami szent maga előtt? He!” Várhegyi végig sem hallgatva a feddést, az udvar irányába menekült; szemmel követtem kirohanását, szívesebben láttam volna egyszer s mindenkorra kívül ezt a szenteskedő embert, aki oly sok borsot tört valaha nagyapám orra alá. „Óh, ha most itt lennél mellettem, nagyapa! Te, aki mindig bölcsen és szigorúan tudtál mérlegelni és ítélni. Mitévő legyek? Bár nehéz helyzetben vagyunk, mégis hozzákezdünk az új templom terveinek a véglegesítéséhez. Mert ahogy Dani bácsi mondogatta, eleink sem voltak könnyebb helyzetben, mint mi, mégis tanúságot tettek a hit rendíthetlenségéről és saját áldozathozatalukról. Az Úr velünk volt és velünk marad, nincs hát okunk aggodalomra és kishitűségre”. Bár igyekeztem a nagyapám egykori barátainak a véleményét kikérni és meghallgatni, de ők éppen az enyéimre és Erdőssire, a másik kurátoréra voltak kíváncsiak. „Ti fogjátok felépíteni a lélek házát, nektek kell most bölcsnek lennetek”, erősítettek bennünket.

A gondnok a helyi tűzép vezetője volt, afféle lapaj ember, kinek nem okozott nagyobb gondot időnként besegíteni a rakodóknak, szívlakáti tenyerével úgy szorította össze az ember ujjait kézfogáskor, akárha szándékában állt volna amúgy istenesen megropogtatni. Foglalkozása egyben be is határolta szellemi képességeit és jellemére is hatott. A fuharosokkal, erdészekkel, raktárosokkal könnyedén tudott tárgyalni, egy nyelvet beszéltek, s a velük töltött évek alatt elsajátított bizonyos tulajdonságokat is, így a ravaszkodást, a kettős szájjal beszélést, a füllentést és a szemrebbenes nélküli véleményváltást, s azt hitte az Isten ügyében is oly könnyű eljárni, mint a kivágandó fákéban. Bár mikor tárgyaltunk a parókián az építésmérnökkel a leendő templomunk nagyságáról és az építőanyagok áráról, bambán és fölényesen „heherészve” farolt ki a végleges állásfoglalás elől, ránk, kurátorokra és a lelkesre bízva a dolgot, „amíg csak papíron létezik az ötlet, nem is tanácsos érdemben tárgyalni róla”. Praktikus ember volt, ez igaz; s hát utólag azt is el kell ismerni, hogy igavonó baromként tudott húzni, ha az építkezés menete és a szükség úgy hozta. Csak éppen már a tervezgetés korai időszakában rajtakaptuk, hogy a hátunk mögött egyeztet s köt előzetes szerződéseket, anélkül persze, hogy erre felhatalmaztuk volna. „Jó lesz mindig a körmére nézni, mielőtt valami visszavonhatatlan ostobaságot csinálna, aminek mi fizetjük meg az árát”, ajánlotta Erdőssi Zoltán, akit szintén „praktikus” embernek ismertünk mindannyian. Sokat megélt és tapasztalt róka módjára kerítette be „áldozatát”, akitől szíveséget vagy tanácsot akart kérni, őt viszont nem egykönnyen lehetett falhoz állítani. Pedig többen és többször is megpróbálták, mivel a bankban dolgozott a hitelezési osztályon, egészen addig, amíg a főnöke, a Huszárik-fiú ki nem eb-rudalta, mert Erdőssi nem óhajtott részt venni aljas üzelmeikben, melyek ab-

ban merültek ki többnyire, hogy a hitelkérőnek bizonyos százaléknyi összeget vissza kellett adniuk a kedvező elbírálás fejében. Csakhogy Erdőssi tudta, ha bármelyik kérelmező feljelenti egyszer a bank vezetését és be is tudja bizonyítani a síbolást, örökre elveszíti a becsületét, ezért ágált az igazgató és osztályvezetője ellen, akik iparkodtak gyorsan megszabadulni tőle, akár azon az áron is, hogy jelentős végkielégítést fizettek ki neki. Utólag áldotta az eszét, hogy nem adta bérbe a farát, mert az egyik fuvaros olyan botrányt csinált (fegyverrel fenyegette meg a banktisztviselőket egy pénteki zárás előtt, amiért az igazgató a megállapodás szerinti összeg felül még öt százalékos részesedést emelt le a hitelkeretből), amelyre mégiscsak felfigyelt a sajtó és a gazdaságvédelmi rendőrség is, s a két vezetőt vizsgálati fogságban tartották hónapokon keresztül.

Erdőssi egyébként volt könyvelő és gazdasági vezető is különböző cégek-nél, s jól ismerte a törvényadta „kiskapukat”, melyeket kijátszhatott volna, mégis tartózkodott az ügyeskedés bizonyos formáitól, amelyek gyors és könnyű jövedelmet biztosítottak volna a számára, talán mert emlékezett iparos apja egykori intéseire, melyeket a gazdasági világválság idején elkövetett tőzsdéi csalásokból és egyéb panamázasokból szűrt le a fia számára. Bár olykor a szokásosnál is közvetlenebb volt velem, s olyan ügyekről fecsegett előttem, melyek révén megértettem némely ismerős atyafi hirtelen jólétét és tündöklését, s bizony újra és újra végiggondolva a részleteket, azon is elmerengtem, vajon nem igyekszik-e maga is bizonyos előnyökre szert tenni az, aki ily mélyrehatóan ismeri a pénzügyi ügyleteket, mégsem gondoltam felőle rosszat, ugyanis éppen szigorú ítéletei nyugtatták meg kételkedő természetemet. Óvatossága és ravaszsága ellenére tartózkodóan csak azokkal szemben viselkedett, akik gyanakvást ébresztettek benne őszintétlenségükkel vagy alamuszsiságukkal; az efféle alakokkal szemben időnként nyers és goromba is tudott lenni, ilyenkor orcáját elöntötte a vér, s nem rejtette véka alá kegyetlenül kíméletlen véleményét. Egyébként egy kis elhajlásra és jó kedélyű tréccselésre mindig kaphatónak tűnt, nem egyszer tértünk be a „Víg halász”-ba egy korsó sörre vagy fröccsre, ilyenkor a politikai ügyekről és a nőkről cseréltük ki a véleményünket, amely néha alapvető eltérést mutatott.

Erdőssit bármennyire is elfoglalták teendői, a gyülekezet érdekében bármikor hajlandónak mutatkozott kapcsolatot teremteni a polgármesteri hivatalban és a megyei önkormányzatnál olyan alakokkal is, akiket egyébként meggyőződésük vagy jellemgyengeségük miatt megvetett. Ha olykor akadékoskodott is valamiért a presbiteri gyűléseken, nem szereplési vágyból vagy fontoskodásból tette, egyszerűen oly sokszor és sokan akarták már félrevezetni és rászedni munkája során, hogy óvatos duhajjá vált. Nem hitt az efféle épületes parancsoknak: „ha megdobnak kővel, dobd vissza kenyérrel”, mert pontosan tudta, hogy a zsvány természetűek és másokon élőködők szívesen és gyakran

élnék vissza e keresztyéni intéssel, abban bízva, hogy ármánykodásukért és erőszakosságukért úgysem mernek megfizetni a jámbor és védtelen emberek, akiket jobban elképeszt az aljasság, a cinikusság, a gátlástalanság, semmint a megtorlásra gondolnának. Ezért az indokolatlan féltékenységért, a gátlástalanok előtti meghunyászkodásért nagy árat fizettünk az elkövetkező években.

Túlzás volna azt állítani, hogy a gondnok és Erdőssi jól ismerték egymást, hiszen a gondnokot csak néhány éve helyezték a városunkba, kurátortársam pedig egy helybeli iparos családból származott. Viszont arra határozottan emlékszem, hogy az első pillanattól fogva ellenszenvesnek és sunyinak tartotta a gondnokot, ebben is egyet értett lelkipásztorunkkal. Dani bácsi, akihez egy általa nagyra becsült lelkész ajánlólevelével toppant be nem is oly rég a gondnok, hamar tanújelét adta számunkra annak, hogy nem túlságosan rajong e lapajért, s nem is igen bízik meg benne; „olyan labirintus-jellemű ember”, határozta meg homályosan első benyomását, mely sokkal pontosabb lélekrajznak bizonyult, mint hittük volna.

De a templomtervezés idején még magam is telve voltam elfogódottsággal és kétellyel, vajon meg tudok-e felelni annak az elvárásnak, melyet velem szemben támasztanak az idősebb presbiterek. S mi tagadás, a gimnáziumban sem éppen úgy mentek a dolgom, ahogy elterveztem; vagyis hiába iparkodtam láthatatlan maradni és saját köreimbe visszahúzódni, az igazgatóválasztáskor keményen bírálta meg a jelöltet, amiért szakmai programjában háttérbe akarta szorítani a „művészeti tárgyakat a reál tudományok javára”. Mondanom sem kell, bakot lőttem, méghozzá kapitálisat, mert megválasztása után az első adandó alkalommal fegyelmet akasztott a nyakamba, s kevesen múltott, hogy nyomban ki nem csaptak az állásomból. „Elveszítetted az éberségedet, barátocskám. Már-már azt hitted, megállapodhatsz. Keresztlányod van, a fizetésedből tudsz féltetni valamennyit, képeket is veszel és álmodozol. Egy frászt, barátocskám! Nem emlékszel már arra, mit is mondott a nagyapád? 'A kommenistáknak akkor se higgy, fiam, ha kérdeznek!' Na jó nagyapa, de most én kérdeztem. Hogy éppen rosszkor és rosszat? Újfent megtanultam a leckét, ne félj! Igen, nem szabad elengedni magamat, egyetlen pillanatra sem. Tudom, a gyanakvás paranoia. Örökös száműzetés. A lélek belső köreibe. Köldökzsinór nézegetés. De hát nem ezt akarták tőlem? Hogy örökösen bűnösnek érzem magam valamiért? Hogy a kétely és büntudat marcangoljon: hol hibáztam és mit vétettem? Kalapos Vilmos és én, két különböző nemzedék, nem ugyanazt akartuk mi ketten? A művészek alkotói szabadságát magunkba szippantani olyan korban, amikor a szabadságról és istenhitről hallani sem akartak a hatalmasok. Paranoiás korban mindegy, hogy mi vagy: zsidó, netán kálomista. Minden törekvés, mely a gyökerek ápolására és a lélek szabadságára irányul: gyanús. Kalapos és én, két megrekedt polgár, akikre hol a szabadkőművesség, hol a kozmopolititás, hol pedig a gyűlölni való ellenség billogát sütik. Uram,

mikor állapodhatunk már meg mi ketten, egy zsidó és egy kálomista, valahol Európában? Milyen világ az, amelyikben nem kell valamiféle ostoba ítéletek miatt szenvednünk és gyanakodnunk? Jó lenne, ha egyszer már eljönne a Te országod!”

A felhők koránt sem vonultak el a fejem felől, s ez indokolta, hogy félelmeimen és magányomon úrrá leendő, visszatértem a családi hagyományhoz, s Dani bácsi mellett igyekeztem lelki menedéket találni az istenhitben. Azt, hogy a gondnok – akinek az unokanővére kollégám volt, s rajta keresztül persze mindenről tudomást szerzett –, mily álnok természet volt, később keserűen és fájdalmasan tapasztaltam meg; sok mindent árult el a jelleméről az is, hogy ügyem kapcsán mint valamiféle „békétlenkedő és összeférhetetlen alakot” festett le a presbiterek előtt, kiknek többsége persze már régről ismert, s jól tudták, hogy bizonyos ügyekért valóban hajlamos vagyok elmenni a vég-sőkig is, s ez, a külső szemlélő számára valóban egy „összeférhetetlen pacák” benyomását is keltheti. De ne rohanjunk ennyire előre!

A huzakodás és erőpróba valódi tétje, bármily fájdalmas is ezt így utólag bevallani, nem a régi lelkész szolgálatának a meghosszabbítása volt. Pontosan tudtuk, hogy elérte azt a kort, amikor a józan ész szerint is nyugdíjba kell vonulnia, noha egészsége nem romlott meg annyira, hogy ne szolgálhatott volna még akár egy-két évet is, amíg felépül az új templom. Azt is felmértük, hogy saját erőnkől nem volnánk képesek jobb megoldást találni az idős lelkészek otthonánál, hiába is áltatnánk magunkat. Csak hát az a mód, ahogy több évtizedes szolgálat után meg akartak szabadulni tőle, az tűnt felháborítósnak és keresztyén emberhez méltatlannak.

Feljünköt összedugva tanakodtunk a hátsó szegletben, amikor az úrasztal előtt, hangját köszörülve megállt egy negyven körüli férfi, s határozott „áldás békességgel” köszönt. Egy pillanatra néma csönd lett, melyet a haza igyekvő csorda kolompolása töltött ki. Újfent egymásra néztünk, s tovább érveltünk, okoskodtunk, kardoskodtunk, akár a piacon szokás. „Kedves testvérekém, kérem, imádságos szívvel és Isten előtti alázattal foglaljanak helyet mindannyian, s hálát adva a mi Urunknak, Teremtőnknek, békességben imádkozzunk együtt, mielőtt bölcsen, ahogy megfontolt presbiterekhez illik, megbeszéljük e nem mindennapi helyzetet.” „Ki ez a piperkőc, ájtatos manó?” – szakadt föl önkéntelenül is Kárpáthy Gyulából a kérdés. „Hadd mutassam be a gyülekezet leendő lelkipásztorát...igen, a leendő..., kérem a presbiter testvéreket csendesüljenek el...” –, s a gondnok egyre ingerültebben hadonászott, szégyellte a leendő pásztor előtt ingatag helyzetét. „Kedves testvérekém, nem a magam jószántából jöttem, noha tiszta szívvel és hálát adva az Úrnak érkeztem a gyülekezetbe, Önök hívtak engem lelkipásztoruknak” –, s két tenyerét a Bibliára téve, rátámaszkodott az úrasztalra, s mélyen a szemünkbe nézett. A lélektani ráhatásnak és meggyőzésnek ezt az olcsó fogását épp elégszer volt alkalmunk

elviselni a későbbiekben. „Mi ugyan nem hívtuk...” –, vetette ellen egy hang, s újfent mozgolódás, köhécselés és szapora suttogás vette kezdetét, akárha mennyi renitens nebuló foglalt volna helyet a teremben. „A gondnok úr és néhány presbiter testvér meghallgatta prédikációmát s alkalmasnak találtak a gyülekezet vezetésére és Istentől megáldott új templomuk építésére...” „Azok is vigyék vissza, akik idehívták ...” –, replikázott valaki, de a figyelmemet már egészen más kötötte le. Megdöbbenve fürkésztem ezt a szavakkal és archaikus jelzőkkel zsonglórként dobálózó férfit, aki talpig feketébe öltözött; felöltőjén seholy sem látszott egy gyűrődés, fehér ingének nyaka és kezelője ki volt kényitve, elegáns selyem nyakkendője tintafoltként bújt feszes mellénye alá, a haját feketére festette, s emellett még be is zselézte. Őszintén szólva, a mégoly kritikus női szem sem talált volna ruházatán semmi kivetnivalót. Spanyol nagyurak szoktak így megjelenni királyi fogadásokon vagy bálokon, ahol a „név és rang” kötelez alapon tiszteletben kell tartani az etikett legapróbb előírásait is.

Valami nagy-nagy szomjúság vett rajtam erőt, s a „Víg halász” képe rajzolódott ki előttem, s láttam magam egy korsó hideg sört inni, ahogy bajuszomon végigcsorog a hab, s kézfejemmel dörzsölöm le róla. Órákon át folyt még a vita arról, hogy kinek köszönhetően és mi módon került hozzánk Jánossy Gáspár; még az esperes úr is iparkodott latba vetni a befolyását és tekintélyét, mely azon az estén ugyancsak megtépződött, ezt érezve maga is kelleetlenül ficergett elnöki székében s gyakran pillantott hol karórájára, hol pedig a megfélemezhetetlen presbiterekre. A kiobbanni készülő és valódi botránytól Dani bácsi mentette meg a presbiteri gyűlést. Utoljára még egyszer szigorúan fedett meg mindannyiunkat, egyikünket s másikunkat is érdeme szerint, s kinek-kinek magának kellett eldöntenie, mit és mennyit vesz a lelkére az intésből.

„Ha pedig te zsidónak nevezed magadat, aki a törvényre hagyatkozol, és az Istennel dicsekszel, és azzal, hogy ismered az ő akaratát, és meg tudod ítélni, mi a helyes, mert megtanultad a törvényből; és meg vagy győződve arról is, hogy te a vakok vezetője vagy, meg a sötétben járók világossága, az okatlanok nevelője, és a kiskorúak tanítója, mivel tied a törvényben az ismeret és az igazság teljessége: ha tehát más tanítasz, magadat nem tanítod?” Majd felállt, fájós lábát húzva egy kicsit, az úrasztalhoz lépkedett s gondolkodás nélkül ölelte meg fiatalabb társát, aki, akárha karót nyelt volna, fejét hátra vetette. „Nincs bennem harag irányodba. Az Úr legyen vezérlő pásztorod!” –, s mint aki nem kívánja személyével zavarni a presbiterek békülését, elhagyta az imaházat.

Jánossy arca megremegett, akárha ideggörcs szaladt volna végig izmain; homlokáról élére hajtott zsebkendőjével letörölte egy izzadságcseppet, s alig hallhatóan felsóhajtott.

Azt szokták mondani, minden csoda három napig tart. Olykor egy kicsit tovább, de semmiképpen sem hosszabb ideig, mint négyszer három nap. Ez éppen elegendőnek bizonyult arra, hogy néhány nappal a jövevény viharos bemutatkozása után, egy kis teherautó megálljon a parókai előtt és elszállítsa Dani bácsi ingóságait a vasútállomásra.

Siralmas látványt nyújtott a költözködés, mivel alig volt több holmija lelkészünknek, mint azon szerencsétlen családoknak, akiket a hivatalosságok szoktak kiköltöztetni otthonukból gyermekestől, ipamostól együtt, mert évek óta képtelenek a villany, a gáz és vízdíjat fizetni. Egy kisvárosban az emberek élete nyitott könyv, bárki kedvére olvashat és lapozhat vissza benne, s történjék bármi is, semmi sem maradhat titokban, merthiszen ahogy mondják: öszszecsődülnek a népek a látványosságra; így annak is hamar híre kelt, hogy öszszejöttünk néhányan lelkészünket búcsúztatni, s persze azért is, hogy utoljára együtt időzzünk azzal, akit Isten tudja, mikor láthatunk újra közöttünk. Felpakoltuk a platóra a szívéhez nőtt bútorokat, a kartondobozokba gyűjtött könyveket és iratokat, a ládába hajtogatott ruhaneműket. Ahogy ilyenkor lenni szokott, az asszonyok hangosan és megszakítás nélkül pityeregtek, a férfiak hosszasan szorongatták a lelkész kezét s talán a halálra gondoltak, mert felrémlt emlékezetükből a régi mondás: minden búcsúzkodáskor meghalunk egy kicsit. „Hát, nagytiszteletű úr, én nem vótam afféle templonyjáró ember, s azt sem t'om milyen érzésekkel hágy itt bennünket, szomszédokat, de nekem éppúgy fog hiányozni, mint a püfögő-csühögő masinák hiányoznak, miolta nyugdíjba mentem”, s az egykoron bakterháza előtt elhaladó szerelvények vezetőinek délcegen tisztelgő Limperger bácsi, aki olykor a parókia kertjét kapálta, permetezte, gondozta lelkiismeretesen, akárha az övé volna, olykor a házból végzett kisebb-nagyobb javításokat ezermester lévén, olykor pedig egy kancsó bor mellett diskurált a lelkésszel a lugas árnyékában, kérges-bütykös tenyerébe fogta Dani bácsi tömzsi kezét, és sokáig szorongatta, akárha a legodaadóbb híve lett volna mindig is. „Tudja Jenő, az Úrnak nem mindig azok kedvesek, akik az imapadokat koptatják. Irigykedve néztem, ahogy elbíbélődik a palántákkal, a mézperezetéssel, a borfejéssel”, s hogy kétségeit és félelmeit leplezze, adomákkal igyekezett úrrá lenni elgyengülésén. Noha a sofőr, akit a gondnok küldött a telephelyről, végső búcsúzkodásra nógatott volna bennünket, valahonnan előkerült még két flaska bor, s ittunk az egészségére; Sarolta néni, az egyik legrégebbi presbiter, aki az újságot és a kalendáriumokat árulja a templomban, utoljára egy üveg saját befőzésű meggylekvárt adott útravalóul, a szomszéd pedig egy liter akácméz, torokfájás ellen. „A mi hitünk a legjobb gyógyír a lélek betegségére”, rémlt föl hirtelenjében, de senki sem volt bibliás kedvében, nem citáltuk az Írást és évszázados üldöztetésünk során íródott zsoltárainkat sem énekeltük, pedig nekem úgy a nyelvemen volt a „*Perelj Uram perlőimmel*”, melyet gyakorta hallottam nagyapámtól.

A józan ész, ugye, azt diktálta volna, ha csak egy rövid és átmeneti időre is, de az új lelkész a régi parókia épületében költözzön családjával, két fiával, két lányával és feleségével, ám legnagyobb meglepetésünkre a püspök másként rendelkezett, s a Bozói néni halálával nemrég megüresedett házat bérelték ki a Jánossy-család számára. Az imaháztól nem messze lévő bérlemény ugyan nem volt sokkal jobb állapotban kívülről, mint a parókia épülete, de három tágas szoba, világos és kertre néző konyha, éléskamra és fürdőszoba állt rendelkezésükre, s a gázfűtést sem oly régen újították fel. Nem értettük mi üthetett a püspök úrba, eleddig pénzhiányról és a megcsappant holland meg svájci adományokról beszélt, ha segítségét kértük a parókia felújításához, most pedig akárha megnyerte volna a főnyereményt a lutrin, bőkezűen állta a költségeket. Még szerencse, hogy a bérleti díj nem minket terhelt; de ettől függetlenül, maga az a tény, hogy az új lelkésznek rögtön házat béreltek, mert elfogadhatatlannak és hivatásához méltánytalannak tartották a „lepusztult parókiát”, vizsztatetszést szült az idős presbiterekben is. S még azok is, akik korábban kételkedve és hitetlenkedve hallgatták tőlünk, kurátoroktól, arról szóló beszámolóinkat, hogy a püspök e meglepő szavakkal nyugtatta meg jelenlétünkben az építést, „ígérem lesz pénz az új templom építésére is, ha Kiss Dániel nyugdíjba vonul, s egy erős kéz irányítja a munkálatokat”, egyszeriben igazolódni látták a hihetlent, s nem minősítették már rosszízű pletykának állításunkat.

Am a kellemetlen meglepetések még csak ezután következtek.

*

Az első vasárnapi istentiszteleten Jánossy a Hóreb-hegyi barlangban megbúvó Illésről prédikált, aki megfáradt a szolgálattevésben, s az Úr kérdőre vonására saját hitben maradásával és elvitathatatlan érdemeivel hivalkodik, miközben önnön életét becsesebbnek tartja a prófétálásnál. *„Mit csinálsz itt, Illés? Ő így felelt: Nagyon buzgólkodtam az ÚRért, a Seregek Istenéért, mert Izráel fiai elhagyták szövetségedet, lerombolták oltáraidat, prófétáidat pedig fegyverrel ölték meg. Egyedül én maradtam meg, de az én életemet is el akarják venni.”* Majd pedig sértettségből, önérzetesen és vonakodva követi Isten parancsát, hogy adja át a szolgálatot a fiatal Elizeusnak, az újonnan kijelölt prédikátornak, aki helyette arat le bizonyos gyümölcsöket, s viszi végbe mindazt, amit Illés valamikor elkezdett. Nem kellett kommentárt fűzni e példázathoz az egyébként kevésbé pallérozott szelleműeknek sem. Ha azt mondom, Jánossy e példázattal nem lopta be magát a szívünkbe, talán keveset mondtam; csak olajat öntött a tűzre, mely sokáig fel-felparázslott, hiába is akarta mindegyre oltogatni.

Azt sem hallgathatom el, hogy az öreg Illés szavainak más jelentőséget és jelentést is tulajdonított; ki tudja miért, talán az írott betű zavarta-e meg látását, vagy talán a térítési szándéka nem ismert határt, mindenestre Izráel népének

szövetségsgzését és oltárrombolását olyan súlyos bűnnek tartotta, „amiért a zsidók elveszítették üdvreményüket, s Krisztus keresztelése után az óhitű választott nép örökké hontalan és görgő kő marad”, mondta egy bibliaórán, s azon véleményét sem rejtette véka alá, hogy „valamennyiüknek külön-külön kell megerősíteniük, Krisztuson keresztül újra a szövetséget az elárult Úrral”. Néhányan persze pontosan tudtuk, hogy bölcstelen és elhamarkodott ítéletmondás volt ez a javából, melynek célpontja a „Víg halász” tulajdonosa, Kalapos Vilmos volt, aki „az iszákosság fertőjébe taszítja a híveket, hogy éppoly oltárrombolóvá váljanak, akár az ő hitsorosai”, miként gyakorta ismételte később is e véleményét a kocsmárosról, pusztán csak azért, mert nem mutatott hajlandóságot egyes szeretetvendégségek támogatására néhány üveg üdítővel és egy-egy tálca süteménnyel.

Az igehirdetést követően, az ároni áldásosztás előtt, Jánossy arra kérte a presbitereket, hogy egy rövid megbeszélésre maradjanak vissza. Mi, székeinken ülve, azon tanakodtunk, ugyan mi lehet oly halaszthatatlanul sürgős, hogy a rekkenő hőségben itt marasztaljon bennünket. Alig lebbent tova a záróének utolsó akkordja, Jánossy újonnan kapott palástjában feszítve a bejárati ajtóhoz ment – kimérten és méltóságteljesen lépkedett, fényesre suvickolt bőr cipőjének talpa éppúgy recsegett, akár az öreg Kalapos egykori elegáns éttermében a vendégeké –, s minden távozót megölelt és két oldalt arcon csókolt, ami ugyan némi megütközést váltott ki a szemérmesebb férfiakból, mégsem húzta vissza az arcát más, csak egy családanya, aki kamaszodó lányával állt a sorban. A serdülő lányka pironkodva viselte, hogy egy idegen férfi arcon csókolja, majd barátságosan megpaskolja ugyanott, és eközben rendszeres imádkozásra sarkallja őt, aki apja halála óta szinte az imákba temetkezett. Gyászruhás anyja távolságtartóan fogott kezét a nagytiszteletű asszonnyal is, aki férje jobbján állva mutatkozott be a híveknek.

Nem voltunk sokan, hamar elfogyott a sor, annak ellenére is, hogy Jánossy külön-külön áldást kért az Úrtól mindenkire, s a közösségben levés felettébb mód szükségességére hívta fel az üdvözülésre vágyók figyelmét. Végezetül szertartásosan elköszönt hitvesétől is, gyermekeivel pedig, akik az atyai elbocsátásra vártak, bölcs intelmei sorolása közben fogott kezét, akárha maguk is konfirmandusok volnának, majd élénk lépett, s nyomban mondandójába fogott.

„Testvérkéim, ami elmúlt, azt bármennyire is fáj, el kell fogadni imádságos szívvel. Ha valaki úgy érzi, elhordhatatlan bűn terheli a lelkét az utóbbi hetekben történekeért, vallja meg töredelmesen az ő Urának, s ezzel zárja is le a múltat, mert csak az az ember nem tud megszabadulni a múltjától, aki újfent bűnökkel terheli el a lelkét. Ha tehát valaki panasszal szeretne élni az Úr érdemtelen, de elhívott szolgájával szemben, a páli intés értelmében röviden és egyszer szóljon, hogy a hitben gyöngéledők el ne bizonytalanodjanak és

a Krisztust követők meg ne botránkozzanak. Testvérekéim, meg kell értenetek, ha a fuvaros elereszti a gyeplőt, a lovak is három felé húznak. Aki tehát Istentől indítatva érzi magát a mi közös, szent ügyünk, az általatok eltervezett templom megépítésére, az fogadjon el engem pásztorának, aki pedig másként dönt, annak fájdalmasan, de Isten után sóvárgó szívvel tudomásul veszem akaratát, s nem gátolom meg abban, hogy más gyülekezetben találjon lelki békére”.

Hamarjában gyomromba hasított a fájdalom, akárha kést vágtak volna belé, s az elhangzott szavak szálldosni kezdtek a múlt felé, hogy társaikra rátaláljanak: „aki nincs velünk, az ellenünk van”, s beleborzongtam az összecsengésbe. „Nagyapa, te, aki nemes harcodat megharcoltad, s átvészelted az irgalmatlanság éveit, igazat szóltál, amikor arra intettél: minél közelebb jutsz a fényhez, annál súlyosabb árnyalakok törnek ellened!” A nyári hőségnek volt-e betudható, avagy valami másnak, szavait csönd követte, ahogy mondani szokás, még a legyek zümmögése is hallatszott. Az asszonyok némelyike Krisztusban megboldogult arccal függesztette tekintetét a kifogástalan öltözetű és sima modorú lelkészre, aki oly igézően tudott Isten nevében szólani; mások a veteményesben felgyülemlett munkákat vették sorra gondolatban, vagy éppen a levesben fővő kappan ízét idézték föl, és szerettek volna mihamarabb túllenni a lélekfaggatáson. Néhányunknak viszont üresen kongott az imaterem; bennem a cicerói körmondatokban megfogalmazott igemagyarázatok egyszeriben széjjel estek, akár gyakorlatlan kántor keze alatt a máskor pillékönnyen iramló futamok, melyek disszonáns akkordokra, vagy rosszul lefogott és fals hangokra töredezve már nem emlékeztetnek az ismert zsoltár dallamára.

Bárhányszor hangzott is el a „testvérekéim” kifejezés, szédülés ragadt magával, akárha fejbe kőlintottak volna. A gondnok persze elégedetten járatta végig győzedelmes tekintetét rajtunk, Jánossyban hamar megsejtette nemcsak pásztorát, de lelki társát is. „Meglátjátok, mostantól fogva néma vezeti a világtalant, s fordítva” –, bizonygatta véleményét ironikusan Kárpáthy Gyula, a templomkertben köré gyűlőknek. Várhegyi szemmel látható örömmel dörzsölte kezét a pásztor beszéde után, s lelkében ujjongott ősz ellensége megjegyzése miatt is, és a fárasztó lépcsőkön bukducsolva sietett vissza az imaházba. „Megtalálja zsák a foltját”, mutatott utána Erdőssi, aki egy akkoriban számomra értelmezhetetlen kijelentést tett: „Mi akkor is kálvinisták maradunk, ha felépül egyszer az új templom.”

*

Az addig többnyire csak kuratóriumi megbeszéléseken tervezgetett templom építése másfél év után hirtelen fordulatot vett. Jánossy rendkívüli kuratóriumi gyűlést hívott össze egy kedd estére, s tüzetesen átnézte velünk a kész terveket, aggályosan faggatva az építészt az előre látható végösszegekről, a kiala-

kítandó helyiségek számáról és méretéről, a födém szerkezet költségéről és a fűtés megoldásáról, s nem csekély érdeklődéssel hallgatta a leendő parókia ütemezését sem. A gondnok feltűnő módon nem „heherészett” többé, igyekezett mindenre kielégítő választ adni, olykor még az építész is túllícitálva. Nem győztem kapkodni a fejem a rázúduló számok és áldáskérések hallatán –; bizony mondom, ha számokból és imákból épülne egy templom, minden bizonnyal napok alatt elkészült volna a miénk. Jól ismertem az építész, kinek a felesége egykoron nálunk tanított, amíg nem kényszerült arra, hogy asztmás gyermekével otthon maradjon; csendes, megfontolt ember volt, afféle munkamániás, aki, ha egyszer komolyan hozzákezdett a tervezéshez, gyakorta még a családjáról is megfeledkezett. Más az ő helyében rögtön a tiszteletdíj megállapításával és garanciák kikötésével kezdte volna a tárgyalást, ő viszont még arról a járandóságáról is lemondott, ami kötelezően járt volna, nem hitbuzgalomból, egyszerűen fontosabbnak vélte álma megvalósulását, mint vagyona gyarapítását, melyet más házak tervezésekor egyébként szem előtt tartott. A kuratóriumi gyűlésről távozóban kikértem a véleményét, nehogy feltűnően tájékozatlan legyek bizonyos döntéseim meghozatala előtt; később is gyakran fordultam hozzá, ha elbizonytalanodtam, de egy idő elteltével már ő is éppoly tehetetlenül állt szembe a megindult lavinával, akárcsak én, holott nekem lett volna lehetőségem befolyásolni a döntéseket, ha a véleményem valaha is számított volna, s nem húzzák keresztül minduntalan határozatainkat. Később, néhányszor úgy éreztem, koloncok vagyunk Jánossy és a gondnok nyakában, ami abból derült ki, hogy a kuratórium egységes döntése ellenére egészen másként jártak el egy-egy számla kifizetésekor, megbízási szerződés aláírásakor vagy adomány elkönyvelésekor, mint ahogy abban megállapodtunk. Ilyenkor Erdőssi határozottan tiltakozott s a jegyzőkönyvbe vetette mondandóját, csak éppen a jegyzőkönyv semmiféle ellenvetést nem tartalmazott, amikor a presbitérium előtt felolvasták. Újabb tiltakozás következett kurátortársam részéről, én tanúskodtam Erdőssi mellett, a gondnok pedig álnokul tagadott, s Jánossy hagyta a vitát parttalanul folyni a presbitérium nyílt színe előtt, mert jó emberismerőként sejtette, hogy az idősebbek, akik néhány hasonló kínos jelenet után maguk sem tudták, kinek higgyenek, s egyébként is kivetni szerették volna nyakukból az efféle időigényes gondokat, lassan közömbössé válnak, merthiszen a templomot akarják látni mihamarabb. Ne tagadjuk, Jánossy e taktikával hamar célt ért: valamennyi vita arra volt csupán jó, hogy a csüggedt idős presbiterek elhatárolódjanak tőlünk és az építkezés nyűgétől, s a gondnokra meg a lelkészre bízzák az ügyek intézését, akár azon az áron is, hogy bennünket, kurátorokat, akiket ők választottak meg a presbitérium tagjaiból, magunkra hagyjanak kétségeinkkel.

Látszatra minden úgy ment, mint a karikacsapás. Kicsit gyanúsán is gyorsan követték egymást az események. A korábban habozó és háttérbe húzódó gondnok napok alatt felmérte a parókia és az imaház értékét, s félrehívott Er-

dóssival a következő vasárnapi istentisztelet után, hogy talált egy megbízható építkezési vállalkozót, aki hajlandó lenne megvásárolni a parókiát egy tisztességes összegért, melyből megkezdhetnénk az alapozást. Erdőssivel egymásra néztünk, mert erről még szó sem esett közöttünk, azt hittük, valamiféle pályázat útján értékesítjük a telket, s a parókia elbontásáért is jó pénzt kérünk. De még két nap sem telt el, telefonhoz kértek a gimnáziumban, s a gondnok lelkesen közölte, hogy a püspök úr hosszas tárgyalások révén megszerezte a telket a várostól, ráadásul ingyen, úgyhogy azonnal kezdhessük az adománygyűjtési akciót.

Ma sem tudom biztosan, hogy árulás volt-e a részemről, vagy a tett- és becsvágy tűnt erősebbnek ellenkezésemnél, minden esetre teljes erővel vettem magam a munkába és egy szemre is gyönyörködtető kiadványt készítettünk kurátor társammal együtt, fedőlapján a leendő templom homlokzati látványának rajzával, belül négy nyelvű ismertetővel. Napokon át lázasan írtam egy üres iskolai dolgozatfüzetbe az ismerősök nevét, a helybeli és más városbeli kiemelkedő személyiségekével, művészekével együtt, akikről feltételeztem, hogy egy új kálvinista templom építésétől nem idegenkednek. Volt, akit telefonon győzködtem az adakozás fontosságáról, volt, akit személyesen kerestem meg a siker reményében, másokat pedig a borítékokban szétküldött kiadványok segítségével iparkodtam megnyerni ügyünknek. A megyei hírlapban is megjelentettünk egy rövid cikket az épülő templomról, melynek képe lassan kezdett beívódni az emberek tudatába. Bár többet reméltem az akciótól, mint amennyit kaptunk, mégis csinos kis összeg érkezett a számlánkra és a hívek is adakoztak, ha a vártnál szerényebb mértékben is. Eközben Erdőssi barátom a telekkönyvi iratok ügyében rohangászott és egy ismert jogász megnyerésén fáradozott, nehogy valami kellemetlen meglepetés érjen bennünket.

Fenntartásaink nemigen oldódtak Jánossyval szemben, de a „közös ügy” feledtette egy időre a lelkesváltáskor elszenvedett sérelmeket. Egyébként is várakozó álláspontra helyezkedtünk; „nekünk belülről kell ellenőriznünk, hogy minden rendben megy-e, vagy sem. Ameddig úgy érzik, hogy nem tehetnek meg bármit a hitünkkel és becsületünkkel szemben, maradnunk kell a kuratóriumban. A templom állni fog, ez kétségtelen, csak azt nem tudom, hány kálvinista lesz benne, ha kiengedjük a kezünkéből a lélek házának épülését”, jegyezte meg komoran Erdőssi barátom, aki oly sokszor marasztalt később is, amikor elszállt a hadakozástól a kedvem.

*

Egy kuratóriumi gyűlést követően, Jánossy őszintén marasztalt, s bár engem nyolc órakor várt otthon barátnőm, mégis ráálltam egy rövid négy szemközti beszélgetésre; akkor még nem sejthettem, hogy a lelkes, valamiféle érthetetlen s mindmáig kifürkészhetetlen okból szándékozik megnyílni előttem, s ezért

meséli el részletesen családja történetét, mely utólag számtalan dolgot megmagyaráz különös jelleméből.

Nagyapjának Kassa belvárosában, nem messze a székesegyháztól, férfi és női divatárú kereskedése volt; egyaránt árult felöltőket és pelerineket, öltönyöket és kosztümöket, ingeket és selyemblúzókat, fehérneműket és harisnyákat, s persze mindenféle kiegészítőket: kalapokat, kesztyűket, esernyőket és sétapálcákat is. A város vagyonos és kevésbé tehetős polgárai, és a környékbeli nemesek is hozzá jártak vásárolni, úgyhogy üzlete napról napra virágzott, s egy idő után már azt is megengedhette magának, hogy segédeket és könyvelőt tartson, s hogy francia és olasz árukat szerezzen be az igényesebb vevőknek, a rendszeresen nála vásároló nőknek pedig kis üveg parfümökkel és kozmetikai szerekkel kedveskedjen. Megtakarított pénzének egy részét bankban kamatoztatta, másik felét kölcsön adta uzsorára. Valósággal rettegetek tőle adósai. Mérhetetlenül boldoggá tette a tudat, hogy a régi nemesi családok és a befolyásos polgárok körében foroghatott, bizalmasuknak és hitelezőjüknek tartották, s nagy házat vezetett, amelyben politikusok, bankárok, művészek és kékharisnyák is rendszeresen megfordultak. „Kezemben tartom az egész várost”, ez volt a szavajárása, s valóban döntően befolyásolta a magisztrátus összetételét.

Olykor hetekre is eltűnt Bécsben, ahol egy divatos színésznő karrierjét egyengette, lakást bérelt neki, estélyeket adott a tiszteletere s pazarlón költött toalettjére, s az sem igazán bosszantotta, hogy ünnepelt szeretője fiatal balett táncos fiúkkal csalta meg őt, olykor maga biztatta efféle félrelépésekre. Vonzódott e kétes hírű, bizonytalan egzisztenciájú és szertelen életmódot folytató bohémekhez, Maecenásuknak vallotta magát, s mindegyiküktől hálásan kasszírozta be a hódolat és áldozat különféle megnyilvánulásait. Egyesek impotens hírét keltették, mások perverz hajlamait emlegették; egyként mosolygott mind a két pletykán, ám azzal egyáltalán nem gyanúsíthatták, hogy feleségével bizalmas viszonyban volna, hiszen évek óta külön szobában aludtak, s csak az étkezőasztalnál látták egymást, még üdülni is külön jártak. Az italt sem vetette meg, különösen a francia konyakot és a pezsgőt szerette, de a bordeaux-i vörös és elzászi fehér borokból is válogatott készletet halmozott föl pincéjében, évjárat szerint csoportosítva a flaskákat a farekeszekben; s mániákus megszállottsággal vásárolta a márkás szivarokat is, melyeket fadobozkákból vagy bőrtárcából kínált barátainak, akik nem fogytak ki a dicséretből.

Apját sohasem látta, mert néhány hónapra rá, hogy anyját feleségül vette, megszökött egy Kassán vendégszereplő pesti táncosnővel, akivel egy Adria parti város hotelszobájában élt kitarottként, maga futtatta kedvesét a casino vendégei között, akikkel olykor perpatvarba keveredett, ha nem fizettek tisztességesen, vagy ha el akarták csábítani gerlicéjét. Időnként felbukkant ugyan megzsarolni az apósát, aki csak azért adott neki valamennyi összeget, hogy

mihamarabb elhordja magát, s a kicsikart pénzzel újfent eltűnt egy időre, kártyázni, inni és rulettozni. Ám attól tartva, hogy egyszer elveszítheti az aranytojást tojó tyúkot, ördögi tervet fundált ki, s egy látogatása alkalmával, gyermekét nemzett elhagyott feleségének. Anyja valamilyen érthetetlen oknál fogva rajongott e szélhámos bajkeverőért, aki végül is vérbajban halt meg egy tiroli kis faluban, ahova a rendőrség elől bújt el, sikkasztásért körözték ugyanis.

Anyja úgy szülte meg őt, akárha fattyút hozott volna a világra; a szülés után hónapokon át tejlázzal kezelték egy osztrák elmeklinikán. A nagyapa, elkerülendő az újabb botrányt, magához vette őket, s Bécsben neveltette unokáját, hiszen még szlovák-magyar a határok módosítása és az államosítás előtt sikerült egykori vagyonából annyit kimentenie, amennyiből újra alapíthatott egy kereskedőházat, mely, hála korábbi bankár és politikai kapcsolatainak, gyorsan felvirágzott. Semmit sem tudott, s nem is akart megtagadni egyetlen unokájától, akit a legjobb magániskolába íratott s elhalmozott zsebpénzzel, melyből cukrászdába hívhatta osztálytársait, gyümölcskosárcákat majszolni és málnaszörpöket inni, s roppant mód élvezte, hogy társai irigykedve-ácsingózva néznek rá, akár egy valóságos „kis hercegre”. Nagyszülei halála után egy pesti rokon vette magához és a református gimnáziumban fejezte be tanulmányait, mivel anyja rendszeres pszichiáteri kezelés alatt állt.

A sok megrázkódtatás, a magányosan töltött esték, a céltalannak tűnő töprengések, a hasztalanság tudata Isten felé fordították lelkét, s ettől fogva éppoly szigorúan tartóztatta meg magát a bűnös kísértésektől, mint amilyen meg gondolatlanul és szertelenül költötte zsebpénzét egykoron semmiségekre. Frissen felszentelt és kinevezett lelkészként találkozott első gyülekezetében egy fiatal lánnyal, aki annak ellenére is rendszeresen járt az istentiszteletre, hogy meg sem volt keresztelve. A kissé molett, sápatag és önbizalom hiányával küzdő lány a tanítóképzőt végezte, s egy éve hiányzott még a diploma megszerzéséig, melynek segítségével, biztos állás tudatában térhetett volna vissza szülővárosába, apja ugyanis megyei párttitkár volt. A gyülekezetben imádkozó lányon olykor neurotikus tünetek mutatkoztak, halálfélelmek gyötörték s időnként arra panaszkodott, hogy képtelen apja árnyékában és zsarnoki természetének kiszolgáltatva élni, s éppen akkoriban foglalkoztatta az öngyilkosság gondolata, amikor megismerkedtek. Mellette új hitet és új reményt kapott, s még a diploma megszerzése előtt megszülte első fiúgyermeküket, s bármennyire is tombolt, fenyegetőzött apja, feleségül ment hozzá, a vidékre száműzött lelkipásztorhoz. Örömeiket lelték a szegénységben, az önmegtartóztatásban, az otthoni és parókián végzett imádkozásokban és a szaporodó gyermekáldásban. Hitvallónak mondták magukat, s az Istenre találás örömét igyekeztek megosztani mindazokkal, akik eladdig hiába vártak a hallgatag Isten jeladására. Ezen és ezért munkálkodtak az előző két gyülekezetben, ahol szolgált.

„Nos, testvérkém, ez az én történetem, megszenvedtem a hitemért és családom fertelmes bűneiért. Bárha a gyülekezetben mindenki el tudná mondani ezt magáról! Én úgy látom, szólj, ha igaztalanul ítélek, az emberek itt inkább csak templomjárók, semmint hitben élők.”

Megszántam őt; nem, inkább restelkedtem korábbi ellenséges viselkedésem miatt, s hirtelenjében feledtem a sértő „testvérkém” megszólítást, a zselézett hajviseletet, hiszen az apjához fűződő viszonya – mely Rembrandt képeit: a tékozló fiúnak, Saul és Dávid történetének feldolgozásait juttatták emlékezetembe –, önvizsgálatra készítettek. „Tévedtem megint” mondtam magamnak, s napokon át emésztett a kétség viszálkodásom okán. Ám a magamfajta önféjű és konok ember a világért sem vallaná meg nyíltan tévedését, ezérthát inkább kettőzött erővel vettem magam a munkába, s azt reméltem, bűneimet, melyeket az új lelkipásztorral szemben követtem el, megbocsátja az Isten, s egyszer Jánossy Gáspár is belátja, hogy Dani bácsi melletti kardoskodásom éppen a hűség, a megbízhatóság és a szeretet jele, nem pedig szájkodás és gyülekezetbomlasztás.

Őszinte közeledési szándékom jeleként néhány nap múlva meg is hívtam lakásomba, amit soha sem tettem kollégáimmal, de még a legközvetlenebb ismerőseimmel sem; jobb a magánéletemtől távol tartanai másokat, így legalább nem érhet keserves csalódás, különben sem szerettem volna, ha barátnőm épp akkor toppan be, amikor valaki nálam időzik; nem akartam sem őt, sem magamat hírbe hozni. Egy kisvárosban jobb az elővigyázatosság; az emberek amúgy is oly sok mindent fecsegnek alaptalanul s olyan hamar szeretnek ítélni.

Jánossy szokása szerint kifogástalan fekete öltönyében állított be, felöltője alatta frissen vasalt inget viselt, melynek gallérja alá gondosan kiválasztott nyakkendőket kötött; még a cipőjét is hajlandó lett volna lehúzni, nehogy összerondítsa szőnyegemet. Mielőtt helyet foglalt volna, megállt a falra akasztott festmények és grafikák előtt, s lelkesült arccal dicsérte ízlésemet, s gyűjtőszervevényem kapcsán újból nagyapja fényűzését emlegette, enyhe gúnnyal szája szögletében. A készülő templomtervekről, a gyülekezetépítésről s a szívemben oly régóta dédelgetett vágyamról (tudniillik hogy újfent visszalopjuk a templomba a művészetet s a vasárnapi iskolában előadásokat tartok egyes alkotókról) oly sokáig beszélgettünk, hogy észre sem vettem mily gyorsan repült el az idő, teljesen kizökkentem időérzékeimből s csodálkozva vettem tudomásul az est érkezését, Jánossy az órájára pillantva szabadkozott, hogy sajnos még tengernyi dolga van, többek között meg kell látogatni egy-két idős beteget is. Az ajtóban búcsúzkodva magához ölelt, arcon csókolt, amitől szemérmesen elpirultam, talán Júdás csókja rémlett föl egyszeriben, lényeg az, hogy nem hallottam miféle ígét ajánlott figyelmembe az esti imádsághoz, s persze azt sem volt teljesen világos számomra, mire is céloz a képeim sorsát illetően, mintha árverést vagy

adományozást említett volna. Minden bizonnyal már akkor, látogatása alkalmával megfordult fejében az a képtelen ötlet, hogy néhány képem eladása révén juthat nagyobb adományhoz az építkezés javára. Ha őszintén feltárja szándékát, időben elmondhattam volna neki, nincs az a pénz, amennyiért valaha is megválnék ezektől a képektől, nem is a valóságos vagy lehetséges értékük miatt, hanem mert léteemet igazolják. S hát cseppet sem zavart az, hogy a Kalapos Vilmos örökségéből származó képek Jánossy szemében a „kapzsiság és vámszedők harácsolásának szimbólumai” voltak, melyek éppúgy megfertőzik tulajdonosukat, akár Júdást a Szinhedrion tallérjai. Savanyú a szőlő, gondoltam, s nem állt szándékomban arról vitázni vele, mivé is vált volna Rembrandt vagy Van Gogh hagyatéka, ha egy-egy műgyűjtő nem áldoz érte olykor egész vagyont. Oh, jól tudom, Kálvin sem szívlelhette különösebben a piktúrát, s más egyéb művészeti formákat sem, csak hát, kérdem én, mivé lettünk volna mi kálvinisták, ha az elmúlt évszázadok alatt létre sem hozzuk azokat az alkotásokat, melyekre idejekorán tilalom és átok mondatott; mivé is válnánk, ha egy újkori autodafé révén felszámolnánk szellemi örökségünket.

Egyébként, amikor Kalapos Vilmos rákényszerült, hogy felesége ápoltatása miatt felszámolja családi gyűjteményét, szomorúan jegyezte meg: „Sokan tartják haszontalannak e szenvedélyt, viszont alig néhányan gondolnak bele, miként is őrizhetné meg egy nemzet szellemi javait, ha nem volnának hozzám hasonló csudabogarak, akik nem földet, gépet vagy tudom is én miféle szerkentyűket vesznek, hanem képeket, szobrokat és kéziratokat. Tudom, hogy bennünket zsidókat egyesek élvetegnek, parazitának, kozmopolitának és szocialistának tartanak, mások meg azzal vádolnak, hogy gyökértelenek vagyunk, akik bármerre is menekültünk az idők folyamán, sehol sem akarunk még csak hallani sem őseink hitéről és a nemzeti megkapaszkodásról. Csak hát a zsidó sem egyforma, barátom, miként maguk kálvinisták sem. Éppúgy vannak közöttünk hagyományőrzők, hithűk, az apák által választott földbe és mesteriségbe gyökerezők, mint a hagyományból semmit sem magtartók, neveltetésüket és apai örökségüket megtagadók, talajt vesztett önfeladók, akik úgy kacérkodnak az eszmékkel: a szocializmussal és liberalizmussal, ahogy a korszón volt szokás a szépasszonyokkal. De látja, fiatal barátom, ezt a gyűjteményt nem a sokat emlegetett kalmárszellem, nem is az önhittség és bírvágy hozta létre, hanem az a mérhetetlen tisztelet és szenvedélyes szeretet, melyet apám érzett a művészet iránt. S azért őrizgette, rejtegette képeket és rajzokat a háború alatt, s az azt követő évtizedekben is, amikor könnyen rásüthették volna gyűjteménye okán akár a 'kulák', akár az 'osztályellenség' bélyegét, mert úgy vélte, nem lehet olyan világban élni, amelyik időről időre megsemmisíti a múltat, tetszése szerint átírja a történelmet, egyes embereket kiradíroz az emlékezetből, míg másoknak dicsőséget hazudik. S hát miféle kultúrpolitika az, kérdezgette gyakorta apám fennhangon, amelyik háttérbe szorítja a tehetségeseket és

szorgalmasokat a dilettáns szerencselovagok, a húsos fazék körül sündörgők, a pártvezérekhez dörgölözők kedvéért? Sosem azért vásárolt egy-egy képet, mert a pénzes zsidót, a mecénást akarta eljátszani, akinek hálával tartoznak e kegyes gesztusáért az éhenkórász alkotók, ahogy oly sokan szerettek közülünk ilyen színben tündökölni, s mihelyt elfordult tőlük egy művész, rögtön árulásról, hálátlanságról papoltak a nyilvánosság előtt. Nem, épp ellenkezőleg, a maga részéről apám érezte megtiszteltetésnek, ha valamelyik művész műtermében válogathatott és vásárolhatott. Ezért a háttérbe húzódnia tudásért és önzetlen műpártolásért tisztelték a legnagyobbak is, s azt sem rótták föl neki, hogy nem szakértő, csak szenvedélyes gyűjtő, aki bizonyára tudja miért áldoz ennyi pénzt alkotásaikra.”

Engem nem kellett Kalapos Vilmosnak apja jó szándékáról és becsületességéről győzködni; a gyűjtemény önmagáról és önmagáért beszélt, bármelyik nagyváros múzeuma megirigyelhette volna; s ha olyan hírességek vagy csak később elhíresült művészek otthonában fordulhatott meg, mint amilyeneknek a képeit gyűjtötte, bizonyára becsülték is valamiért a vidéki étteremtulajdonost, aki szívesen látta vendégül a mifelénk nyaraló művészeket, s olykor hitelezett is nekik. Művészettörténészként sosem izgatott miként is vélekednek hivatásomról és tárgyáról a levitézlett bértollnokok, a pártpropagandistáknak behódoló kritikusok és az önmagukat szakértőnek kikiáltók. Ellenben módfelett elkésérített, hogy a Jánossy-féle szemlélet (melyet a nyolcvanas évek derekán már az egykori pártpropagandisták sem vallottak magukénak), éppen kirekesztő jellege miatt üldözte el a tehetséges fiatalokat az Alföldről. Bennem is feltört időről időre a vágy, hogy kiállításokat rendezek a régióinkbeli tehetségeknek; olykor egy-egy befutott festő ügyének még sikerült is megnyernem a helyi hivatalosságokat, ám pártolók és vásárlók hiányában képtelennek bizonyultam maradásra és letelepedésre bírni a fiatalokat; „művésztabort” is csak egyetlen egyszer szervezhettem városunkban, mert az ott létrehozott alkotásokat „ideológiai szemétnek” minősítette egy népművelő.

Egyszóval zavarba ejtett Jánossy csókja, engem ugyanis még az apám sem csókolt arcon soha, amióta iskolába kezdtem járni, s édesanyám is csak félénken szorongatta a kezem vagy simogatta meg olykor a fejem, s annak ellenére sem engedtem neki a csókolgatást, hogy láttam, iszonyatosan szenved tartózkodásom miatt. „Kisfiam, de régen is volt Istenem, amikor még valóban kisfiamnak szólíthattalak”, sóhajtott föl, s könnybe lábadt a szeme; ettől viszont borsózott a hátam, mert sejtettem, ezután a szív húrjain kezd el játszani, én pedig nem szerettem volna megbántani őt, de azt sem akartam, hogy megérezve engedékenységemet, újfent a házasságomat hozza szóba. Olykor még az is feszélyezett, hogy ölelkézéseink után barátnőm önfeledten és hálásan csókolgattott, miközben kéjesen nyújtóztam el az ágyban, ugyanis mindig első szere-

tőim: Zsuzsa és Fleur mohósága rémlett föl ilyenkor emlékezetemben, s nekem nem akaródzott rájuk gondolni mikor mással ölelkezem.

*

De térjünk csak vissza Jánossy Gáspárhoz; nálam tette első látogatását követő vasárnap, Erdőssi barátom félrehívott a templomkertben a terebélyes diófa alá, s beszámolt arról, hogy az új lelkipásztor kéretlenül és váratlanul megjelent náluk az előző este, úgymond a békességet és testvéri szeretetet ápolandó, s a maga részéről már-már hajlott volna békejobbot nyújtani a nem kívánt jövevénynek, de egy jelentéktelennek tűnő mozzanat túskeként maradt meg benne, s megakadályozta a közeledésben. Távozóban Jánossy az én magánéletemről: szeretőmről és képeim eredetéről, értékéről faggatta őt, no és persze arról, hogy mit is gondol rólam. Bizalmatlanul ráncoltam össze szemöldökömet, mert arra gyanakodtam, Erdőssi talán e gyanúkeltéssel akarja elejét venni annak, hogy korán „bratyizni” kezdjek a tiszteletessel, s azért is, mert elképesztett Jánossy jól értesültségével. „Különben is; nem Kálvin korában élünk, amikor bárki számon kérheti rajtam legbensőbb érzelmeimet, s azt, hogy kihez és milyen szálak fűznek” –, morogtam magamban.

Kételyek és gyanúk kavargtak bennem; s azon tűnődtem, vajon honnan veszi a bátorságot az „oszd meg és uralkodj” alapon történő ítélkezéshez, hiszen másfél éve érkezett közénk s még alig tisztázta helyzetét és súlyát a mi kis közösségünkben, máris jogot formál mások gyöngéinek a kipellengérezésére és az életem megrendszabályozására. Indulatok törtek föl bensőmben, mégsem siettem tisztázni az ügyet Jánossyval, mivel egy bizalmas beszélgetést követő őszinte ki- és feltárulkozások nem voltak kívánatosak számomra. Egyébként is, épp elég volt szüntelenül küzdeni apámmal, aki szintén tudomást szerzett valahonnan szeretőmről, s mindenáron összeboronálni igyekezett vele, már csak az unokák miatt is, én viszont hallani sem akartam függetlenségem feladásáról. Akkor még nem is sejtettem, hogy Jánossytól tud mindenről, aki bátorkodott felkeresni az apámat, hogy szigorával hasson oda az én erkölcstelen viszonyom mielőbbi felszámolása érdekében, a hívekben ugyanis visszatetszést kelt az Isten előtt törvénytelen kapcsolatom, amely nem más, mint kéjlesés és fajtalankodás.

Apám persze ismert engem, s tudta, hogy éppoly hajthatatlan vagyok döntéseimben, akárcsak ő, hiába is iparkodna hatni rám, s noha elvörösödött haragjában, mégsem tessékelt ki az ajtón a rólam kegyetlen ítéletet mondó tiszteletet. Sokáig elhallgatta előttem mind a látogatás tényét, mind saját véleményét Jánossyról, merthogy látva templomépítő lendületemet, nem akart a lelkipásztor ellen uszítani. Pedig mennyi, de mennyi kudarctól és vizsálytól kímélt volna meg, ha időben elszólja magát. Talán nem tápláltam volna oly vérmes reményeket kuratori teendőim értelméről, s barátnőmet is megóvhattam

volna attól a tortúrától, amelyen néhány hónappal később keresztülment Jánossy jóvoltából, ugyanis egy prédikáció keretében nyilvánosságra hozta a nevét annak a „szemérmetlen nőszemélynek, aki erkölcsi fertőbe rántja az egyik legszorgosabb presbitertestvérünket”, s ezzel mindörökre elmarta őt mellőlem, boldogtalanná téve engem is. Barátnóm nagyanyja maga is jelen volt az ominózus istentiszteleten, s noha egyáltalán nem lett volna ellenére, ha feleségül veszem az unokáját, már csak a két család régi ismeretsége okán sem, miként a viszonyunkba sem szólt bele eladdig, amíg Jánossy ellenünk nem tüzelte, egyszerűen úgy tett, mintha nem is tudna semmiről. Óh, ezek a jószágos tántik és nagymamák, mennyi bölcsességgel és emelkedettséggel tudták elfogadni a dolgok folyását, a csapásokat és néhakori örömeiket; s mily megértőnek bizonyultak bizonyos vétkekkel szemben – melyeket, ha pusztán csak a törvények szavára figyelmeznék, el kellett volna ítélniök, de az évtizedek és emlékezetben őrzött korábbi nemzedékek történetei arra intették őket, hogy a farizeusoknak sincs több hitelük ama ítélőszék előtt –, ezérthát nem is feszegették őket. Am ha valaki is cinkossággal vagy bűnpártolással vádolta meg őket, nagyobb részük megrémült az istenítélettől, s igyekezett tisztára mosni lelkiismeretét; csak kevesen mertek az élet jogára is hivatkozni, azok, akik belátták, hogy hit és élet nem tévesztendő össze a hitélettel, velük szemben a többiek a hitelenség vádjától féltek, igen, az ateizmustól, mely egy nemzedék alatt kilúgozta az emberek agyából a próféták hitét.

De ne siessünk ennyire előre a történetben. Talán felesleges is mondanom, hogy Erdőssi figyelmeztetése nyomán újfent bizalmatlanná és tartózkodóvá váltam Jánossyval szemben. Ezt a lelki hintázást: odahajlást és eltávolodást képtelen voltam egyszer s mindenkorra megszüntetni a rákövetkező időben sem, mert akárhányszor beszéltem vele – akár arról, hogy mily jó volna, ha az új templomban kiállításokra, koncertekre kerülhetne sor a „nem hívők” megnyerése és a hívők lelki gazdagodása érdekében; akár arról, hogy esténként kétegyek gyötrik, vajon felépíthető-e a templom csatározások, kellemetlen döntések és viszálykodások elkerülése nélkül, amelyek bizonyos fokú erkölcsi zuhanással járnak valamennyiünk számára –, mindig szeretetét, támogatásért esdeklést és nyíltszívűséget véltem kihallani hangjából. Viszont mindahányszor elképedtem, ha akár egy idős presbiter tehetetlenségéről, zsugoriságáról, okvetetlenségéről fakadt ki előttem, s a mihamarabbi megújulást szorgalmazta (amely alatt alig is titkoltan a presbitérium lecserélését értette, s mindent meg is tett azért, hogy a „régiek” közül minél többen hagyják el a gyülekezetet s újonnan megtértekkel gyarapítsa a hívek számát); vagy ha valamelyik előttem szapult idős ember azzal állított meg az utcán, hogy kuratóriumbeli akadékoskodásomról, világias szokásaimról, „nem kellően mély hittel átitatott bölcselkedéseimről” ejtett szót a tiszteletes egy négy szemközti beszélgetés alkalmával. A hallgatag, áskálódásra képtelen Sípos tanár úr leplezte le akaratlanul is ezt az

ármánykodást, amikor nagyobb óvatosságra intett a lelkésszel szemben, aki nemcsak hogy tapintatlan, de előszeretettel vájkál mások magánéletében és kóhol vádakat. Akkoriban én már olyan gyanakvóvá váltam, hogy egykori tanárom szavait is kétkedéssel fogadtam, noha tudtam, nem szokása másokat rágalmazni; ha a templomépítés sodrásában alkalmam lett volna higgadtan elmerengeni, elég bizonyosságot szolgáltatott volna Jánossy szeretetlenségére és hatalom-mániájára az is, hogy a gyülekezetben egymásra is gyanakszunk. De mintha Jánossy előre megérezte volna mindig is, ki gyengítheti helyzetét és megítélését, Sípos Ferenc ellen próbált hangolni.

Mi tagadás, egy ideig nem akartam szembesíteni e „kettős szájjal” való beszédével Jánossy Gáspárt, „úgyis kijön a lépés, hogy tisztázzuk a dolgokat”, gondoltam. Ám egy alkalommal, amikor halott nagyapám tekintélyét és emléket sértő kijelentése miatt mégis elérkezettnek láttam az időt a feddésre, meglepett mily vehemenciával utasította vissza e számonkérést, „tudhatnád testvérem, akiket ez idáig nem nyerhettem meg Istentől áldott szolgálatomnak, mindenfélét beszélnek össze-vissza, csak hogy fenntartsák a békétlenséget”.

Attól sem riadt vissza, hogy a legközelebbi istentiszteleten kiprédikálja a vizsályszítást, s akár egy jó tanár, aki nem szégyelli újra és újra feleleveníteni és elmagyarázni az értetlen nebulóknak valamelyik sarkalatos fizikai törvényszerűséget vagy definíciót, szinte sorról-sorra kommentáltra a Rómabeliekhez írott levelet. Hegyibeszéde alatt alig is bírta csillapítani savonarolás haragját: arcizmain valamiféle beteges rángatózást véltem újfent felfedezni és olybá tűnt nekem, hogy szeme is tűzben égett, oly hévvel, akárha felégetni vágyott volna mindent, ami bűnből fakad, s azt is, amire a bűnnek csak az árnyéka vetődött. Ekkor értettem meg – a lelkipásztor irgalmatlan haragjából s belső felindulásából – azt a fanatikus gyűlöletet, melyet épp ellenünk tápláltak valaha az eretneküldözők. „Mindegy mely közösséghez vagy felekezethez tartozol, egyaránt vannak külső és belső ellenségeid, akik a gyűlölettől felkorbácsolva irtanak ki egy éjjelen, a sötétség leple alatt, nehogy az Ábrahám, Izsák és Jákob istene meglássa eltorzult pofájukat”, rémlik föl Dani bácsi okfejtése, s újfent igazolva láttam egykori megállapítását, „ha egy keresztyén ember gyűlöl, annál nincs kegyetlenebb és félelmetesebb”. Jánossy pedig gyűlölte a hitben gyöngéket, s a tisztító tűz erejével akart megedzeni bennünket.

Prédikációi hallatán magamba szálltam és őszintén faggattam meg lelki ismeretemet: vajon meddig óhajt még perelni Jánossyval, aki egyetlen célnak rendeli alá életét, hogy az új lelki ház épülésével együtt újonnan megerősített hitű közösséget teremtsen. Aztán azt súgta egy belső hang: meddig lehet együttélni egy démonnal? Ilyen végletek közt őrlődtem ítéletalkotásomban tevékenységét és személyiségét illetően, de akkoriban nem sejthettem még, hogy mi mindent hajlandó kiprédikálni, csak hogy megalázzon valakit és elhárítsa magáról a felelősséget. Pedig az igazság kedvéért már hajlottam is arra, hogy

olyan emberi értékeket is észrevegység jellemében, melyek létéről addig hallani sem akartam. Csodáltam példamutatását, melyet a hit kérdésében mutatott nekünk (bár eleinte még nem gondoltam, hogy mind kegyetlenebbé s már-már ellenségessé váló szigora Isten ellen való vétkezéssé válik, hiszen a hit nevében alázott meg gyakorta másokat, s ez sokunkban azt a benyomást keltette később, hogy álarca mögött egy farizeus gőgjét rejt), s amelyet például a nevelésben követett. Irigyeltem törhetetlen kitartását és munkabírását, olykor még késő este is az imaházban készítette heti munkatervét, prédikációit, s igyekezett eligazodni az építkezés nagyon is bonyolult költségvetésében, a számlák labirintusában. Meg kell vallanom, bármennyire is féltettük önmagunk és a presbitérium függetlenségét lelkipásztorunktól – akit fanatikus erkölcsösöznek, illetve bizonyos idő elteltével „szentfazéknak” tartottunk –, mégsem akárodzott egykönnyen visszavonhatatlan ítéletet mondanunk felette. Ki tudja nem jártunk volna e jobban, ha az első pillanattól fogva rászorítjuk az évszázados törvények betartására.

Kárpáthy Gyula volt az első, aki megunt a hosszú hónapok óta zajló és hiábavaló hadakozást, s a presbiteri gyűléseken úgy tett, mint akit elnyomott a buzgóság; olykor persze valóságosan is élt a kedvező alkalommal, hogy sem családja, sem a környékbeliek nem zaklatják késő este, s nagyot szundíthat; csak akkor nyitotta ki szemét, ha szavazni kellett valamiről, vagy ha imádkoztunk, ám a „Víg halászbán” újra elemében érezte magát s nem szűnt meg szapulni az ájtatoskodó Jánossyt. Emlékszem már, ő mondta ki először e jelzőt a „szentfazék” kíséretében, s az asztal körül ülők közül egyikünknek sem állt szándékában felülvizsgálni vagy kiigazítani a nyugdíjas körorvos ítéletét. „Az öregúr bármennyire is közönyösnek mutatja magát Jánossyval szemben, jobban átlátja jellemét, mint akármelyikünk is, csak vár”, jegyezte meg Erdőssi cinkosan kacintva, s a többiek egyetértően bólogattak.

Ne higgye senki, hogy nem ismertük önnön hibáinkat és értékeinket, csak egyikünk sem vette a bátorságot arra, hogy szigorúan feddje meg a másikat, egyébként sem lett volna senkinek sem joga bármit is a másik szemére vetni. Jellemző példaként említem azt a viccet, melyet szintén Kárpáthy Gyula mesélt nekünk egy pohár sör mellett. „Teológusnövendék érkezik legációba az egyik gyülekezethez, s az idős lelkész azzal a jó tanáccsal engedi a szószékre, hogy kíméletlenül ostorozza a híveket, mert iszákosak, istenkáromlók, zsugoriak, haszonlesők, kurafik, egyszóval nem félik az Istent. A fiatal teológus annak rendje és módja szerint ostorozni is kezdi a bűnösöket, s látva, hogy a gyülekezet pásztorta helyeslően bólogat, egyre jobban nekitüzesedik a bűnök ecsetelésének s emlékezteti a megszeppent híveket, hogy a borpincébe járni és a kellesténél többet inni micsoda bűn, miként az állatokkal kereskedés közben tisztességtelen haszonra szert tenni és a gyülekezettől az anyagi támogatást megtagadni is Isten ellen való véték, de kiváltképp fertelmes bűn rossz hírű

asszonyságokhoz járni ama bizonyos helyre. A szószékről letekintve látja ám, hogy az utóbbi kirohanására összeráncolja szemöldökét az idős tiszteletes, s fejét jobbra-balra ingatja, akárha nemtetszését óhajtáná kifejezni. Amint végez a prédikációval, meg is kérdi rögtön a pásztorótól: amíg ostoroztam a hívek bűneit, láttam testvérem egyetértően bólogatott, ám amint a csélcsap nőkhöz járást említettem, elkomorult a tekintete, ugyan miért? Tudod fiam, velejéig romlott népség ez, igazad volt az elsőtől utolsó szóig, viszont amikor a kuplerájt említetted, hirtelen eszembe jutott hol hagytam a múlt héten az esernyőmet, s feledékenységem miatt ingattam a fejem.”

Neveltünk a tréfán, s eszünkbe sem jutott, hogy akár Dani bácsit, akár saját bűneinket mosolyogjuk meg, amikor egy efféle sikamlós tréfán hajlamosak vagyunk teli szájjal nevetni. Képmutatás volt részünkről, vagy éppen az ellenkezője? Ki tudja? Tudom, akadnak nem is kevesen, akik megbotránkoznak egy efféle élcen, ám az alföldiek szeretik a vaskos tréfát, kiváltképp ha nem a saját bőrükre megy, hanem mondjuk a szomszédéra vagy ellenségeikére, s nevetésükben az ítélet mellett a feloldozást is megadják.

Jánossy Gáspár viszont nem tűnt elnéző és megbocsátó természetűnek. Semmi kivetnivalót nem találtunk volna abban, ha a lelkipásztor hivatásához méltón fedd meg bennünket tévedéseinkért, vagy jóakaratóan figyelmeztet bölcsstelen beszédünkre. Ehelyett mindig kioktatott valakit, akár négyszemközt, akár a presbitérium előtt, s csalhatatlannak és megkérdőjelezhetetlennek hitte valamennyi megnyilvánulását és tettét.

Kárpáthy Gyula után Sípos Ferenc fejtette ki nemtetszését amiatt, hogy a presbiterek véleményének és határozatainak figyelembe vétele nélkül dönt, s ha bárki is tudakozódn merészel egy ügyről vagy ellentmondani bátorkodik, azonnal letorkolja és megszegényíti, mint ha nem is ugyanahhoz közösséghez tartoznánk s nem egyetlen közös cél vezérelne mindannyiunkat. „Ha csak egyetlen lelket is megmentesz, az egész világot mented meg, ugye milyen ismerősen hangzik. Ezzel szemben, bocsánat amiért kénytelen vagyok kimondani, mi már több lelket is elveszítettünk az utóbbi hetekben, s hónapokban, még mielőtt a lelki házunk fölépülhetett volna. Talán mert nem sikerült megtalálnunk egymással a megfelelő hangnemet, vagy talán, félve mondom ki, mert nem elég éberem ápolituk egymás hitét”, vívódott mintegy önmagával is, de jószerevével még be sem fejezhette mondókáját, Jánossy haragosan kérte ki magának a számonkérést. „Ha arra célzol testvérekem, hogy a szigorú önvizsgálatra és puritán életmódra intéseim miatt, illetve az építkezésből való nagyobb tehervállalásra buzdításaim miatt hagyták el némelyek a gyülekezetet, vissza kell utasítanom a vádakát. Éppen nektek kellene a hitben és Isten dolgaiban elől járnotok, s példát mutatnotok a gyöngéknek, s nektek kéne segítenetek Istentől megáldott missziós tevékenységemet. Ehhez persze lelki békességre kellene jutnotok önmagatokkal és velem, hogy egy irányba húzzuk a szekeret”. Noha

sokan vártuk, hogy a közöttünk legjózanabbul és tapintatosan szóló Sípos tanár úr egy lakonikus mondattal világítja meg, Jánossynak épp ebben a felelősséget vagy önvizsgálatot gondolkodás nélkül s azonnal elutasító megtartásában látja a bábeli nyelvzavar okát, mely elkiseríti és riasztja a híveket, nem válszolt, méltatlannak vélte a hely szelleméhez a kicsinyes és álságos vitatkozást, ám hazafelé menet hirtelen rosszul lett az utcán, s úgy kellett hazakísérnünk, mert szédült s végtagjaiból elszállt az erő. Másodjára pedig akkor lett rosszul, amikor Jánossy félrehívta, s ahelyett, hogy bocsánatot kért volna tőle kioktatásáért, arra akarta rávenni, az idősebb testvérek segítségével vonná meg Erdőssitől és tőlem a bizalmat, s indítványozná leváltásunkat a templomépítő kuratóriumból. E bizalmas beszélgetés minden apró részletét szégyenkezve és bátortalanul mesélte el előttünk, akik meglátogattuk otthonában, ugyanis napok óta nem tudott talpra állni; szégyenkezett, mint ha attól kellett volna tartania, hogy becsstelenséget feltételezünk róla, holott akkorra már megtanultuk, az is Jánossy lélektani hadviseléséhez tartozott, hogy négy szemközi beszélgetéseivel bizalmatlanságot keltsen bennünk egymás iránt, mert nem tudjuk hitelesen ellenőrizni azt, kivel miben egyezett meg. Erdőssi barátom és én nem is sejtettük, hogy utoljára vagyunk nála, merthiszen néhány hét múlva elragadta közülünk a halál, a kórházi ágyon álmában lepve meg őt.

De akkoriban történt az utolsó eset is, mely után betelt a pohár számomra is; a számlák és kölcsön-visszafizetések körüli viták, a megmásított határozatok miatt fel-felizzó csatározások, a szenteskedő igehirdetéseket követő négy szemközi áskálódások, a szüntelen s megalázó kioktatások egyre inkább a kedvet szegték, „nem azért jöttem vissza egykori gyülekezetembe, hogy éppoly feszélyezetten, indulatokkal és kétségekkel küszködve s gyomorgörccsel lépjek be a templomba, akár a munkahelyemre”, mondogattam a nagyapám korabeli presbitereknek. Az egyik vasárnap délelőtt, az igehirdetésre várva, hiába kerestem a fiatal kántorunkat, aki szokása szerint az orgona előtt ülve tanította a gyülekezetet a kevésbé ismert zsoltárok dallamára, ugyanis Jánossy Gáspár egyik napról a másikra elcsapta őt, tudtunk és beleegyezésünk nélkül, mondván: „Olyan dolgokba ártotta magát, amikhez egy kántornak semmi köze. Egyébként is, bölcstelen vádaskodásaival megosztja a presbitereket, akik nem tudják kit is kövessenek: a pásztort vagy a kántort, ez a helyzet pedig egyszerűen tarthatatlan, ezért imádságos szívvel, de meg kellett válnunk szolgálatától. Emellett döntésünket az is indokolja, hogy az egyházadóból nem futja még egy állás fenntartására. Csak emlékeztetni szeretném testvérkéimet arra, hogy az én jövedelmemet sem emelték amióta itt szolgálok”.

Mi persze sejtettük, hogy valami olyasminak kellett történnie a háttérben, amiről Jánossy nem szerette volna, ha tudomást szerzünk. A menesztett kántor, bármennyire is faggattuk, csak a külföldi segélyek és adományok érthetetlen eltűnéséről, a hitelezőkkel folytatott titkos tárgyalásokról számolt be ne-

künk. Ezek a zavaros ügyek elsősorban nem is Jánossyra, sokkal inkább gondnokra vetettek rossz fényt; ám Jánossy helyzetének szilárdságát és a templom épülésének folytonosságát éppen a gondnok személye biztosította, ezért ha egy kivizsgálás nyomán bármit is a fejére olvastak volna, s kiváltságos szerepében akárcsak a legkisebb megingás is történik, szinte azonnal összeomlott volna mind a közös álmunk, mind Jánossy tekintélye, melyből amúgy sem túl sok maradt már előttünk.

„Kész, a magam részéről végeztem. Ennyi volt nagyapa. Most már értem miért nem voltál hajlandó megváltoztatni döntésedet azután, hogy örökre kiléptél a gyülekezetből, amelyben évtizedeken át szolgáltad az Isten ügyét, s többé nem lépted át az imaház küszöbét. Minden a romjaiban hever: az Isten ügye, a tehetség és munka becsülete, a hagyományok tisztelete, hitünk egy méltóságos világban. Úr Isten, hány évtized kell, hogy e szétzillesztett ország talpra álljon, s bárki hinni tudjon a csalóka ígéretekben? Emlékszem, te jó előre megmondtad nagyapa, ha nem is lesznek háborúk és forradalmak, akkor sem lesz könnyebb az életed, mint volt nekünk, akik e századdal együtt születünk.”

TANDORI DEZSŐ

Csúfversek

Nem és nem s nem...

*Nem és nem s nem találkozom,
S mégis találkozom,
Nem akarom s nem akarom:
S mégis – nem akarom.*

*Nem s nem és mégsem akarom,
De így nincs az „Igen”,
Ha lehet eleve a „Nem”,
Csalán üt ingemen.*

*A képeket nem akarom,
Mert nem egyetlenek,
Meggörgetem lábam-karom,
Mert egyetlenek,*

*Mint a bringázó Pantani,
Balesete után,
Mekkorát tudott hajtani,
A Tour pár szakaszán.*

*Elálló fülű és kopasz,
Mint olykor magam is,
De az, de az, csak az, csak az,
Mindegy, miben hamis.*

*Nem mindegy ez: ha „két tojás” –
Madár mért kelle más?
Halál előtt, halál után, s
Így – Semmi hajlatán.*

*Üvöltő-szél domb, Főnököm,
Hanga, kérlek, ne fogadj!
Heathrow-ra én nem érkezőm,
Nem leszek kósza fiad,*

*Kis Velence, csatorna, te,
Nem s nem találkozunk,
Ha akad emlékezete-
-Perce, hát majd huzunk,*

*Nyulat kalapból, ennyi volt,
Be sem fejezhető,
Hulljak rá, mint letépvé Hold,
Foszlánypapír, fedő.*

Tovább!

*Hogy tovább! tovább! – ez a netovább,
Mert nincs, minek lenne a
Netovábbja, helyben-talált
A tár rulett-luka.*

*Mit meg nem úsztam, s undorít-
-E? Legtermészetesebb!
Elvonatkoztatásait
Mégis jobb, ha Kegyed*

*– Hagyja itt! A Holló külön-
Ben megoldja fején
A keresztrejtvényt, édesöm,
Hogy maga nem álszerény,*

*De Ál-Poe! Hogy nem Soha Már,
Nevermore! az a jelszó,
Csak Már! Csak More! Többet! Sívár
Kedvre egy More-cigarett jó,*

*Szívod More-cigarette-edet,
A Kis Velence partján,
Lakóhajón keveredett
Jókedvet nem akarván,*

*Browning, a költő, ő nevez-
Te el így e kanális
Részt, lelke nem itt renged ez,
De kocsmacégér! S máris*

*Feleded a költészetet,
Nem hallod, mi ricsaj van,
Esküvő! Csak pezsgőzzetek,
Lakóhajón – S te halkan*

*Megülsz a sportújságodon
Egy padon a csatorna
Platánja alatt. Valagadon
Víz cincog, eső. Mogorva*

*Képpel hagyod ott a padot,
Mész sült krumplizni. Miért kell?
Nadrágodat cibálgatod,
El is felejtet az étel-*

*T, vacogsz. Mi teszi? A költészet
Emléke? Az átálás?
Nem akarod már az egészet.
Nem is lesz visszatérés.*

Csúfjára, jaj, kinek?

*Csúfvers, csúfjára, jaj, kinek?
Hálátlan, te! Szivesség
Minden szó, minden törmelék
(Sic!) gondolat, ha kifejez még,*

*Aztán te? Lázongásaid
Cipeled. Ezért nem kell
Sehova – házomlásait
Megélheted emlékekkel,*

*Házomlásait ostromnak,
Élnek madarak, a ketrec,
S kik kenyeren-vízen megvoltak,
Ragaszkodnak a szívedhez,*

*Miattuk nem mégy sehova.
Reszketsz, jó rím lett volna,
Ha „ketrec” nem jött volna oda,
Egyik fentebbi sorba,*

*Életükért reszketsz, nem reszketsz,
Tudod, félteni rosszabb,
Várni újat – jobb. Megereszkedsz,
Mint bármi testrész, tottyadt;*

*Kibúzod magad! Vendége
Vagy egy Nem Akármilyen Úrnak,
Nevetsz, készen, szóviccére
Fülevre, hogy „kibúznak”,
S eszedbe jut Kalapból-nyúl
Sok cselvetésed, amellyel
Kerülgetted – volna! –, túl*

Bonyolultan, hiteddel

*Ellentétben. De a divat
Erre is jó szavakat mond:
„Hited?” Te vagy az már magad!”
Javít-e ez, épp megront?*

*Nem orrontok meg! „Kiírtad
Magadból a hitet-lelket...”*

*Hallom. Szép divat. Poéta, D,
T, hát ezt érdemelted.*

*Ezt, mert úgynevezett ember vagy,
És nincs az, hogy vezeklés,
Pláne bűnnel, mert szent, hogy nagy
Bűnös vagy, semmi vesztés*

*Nem törli el ezt, ezt nem viszi el,
A viccelődés-adta!
Jöhet dalával Ezékiel,
Illésként pattanhatsz bakra,*

*Ha utoléred a szekeredet!
„Bűnös vagyok-e vagy szent? Bű-
Nös vagyok, annyi szent.” Lesed
A Nem Akármilyen Úr-szót, nagy bűv.*

*Báv. Egy darabig így maradsz,
Mándy-darab, beadták
A bizományba, sic. Nem szaladsz
Semmire, egy fabatkát...!*

*Aztán megunod, hogy mondogatod,
Hogy mintha mondogalóznál
(Tájszó). Vagy hát mit tudod!
De hol maradj, mi valónál?*

*Való, nem való, csúfvers ez
A Triász, de ráadás, csak
Kellesz, s kinek, vagy nem kellesz,
Minek, fogaid belevásznak.*

*Kőbe haraphatsz, lelkes (sic! haha!)
Fogorvoshoz méz másnap.
Fűbe harapj – Egy-Telkes
Urad elvisz Magának!*

A belgaság dicsérete

A belgiumi irodalmi élet színessége egyrészt kétnyelvűségéből, másrészt a két, önálló közigazgatással, kulturális irányítással rendelkező országrész egyenként is mozgalmas belső szerveződésével magyarázható. Csak a stílusban van különbség: míg Flandriában olykor több száz hallgató előtt zajló, sokrésztvevős, monstre fesztiválok formájában közvetítődik az irodalom értői és élvezői felé, a vallon részeket a kitűnő alkotóműhelyek és orgánumok egymás mellett élése jellemzi. A közönségigény itt talán nem ölt olyan elképesztő és látványos méreteket, de a több száz folyóiratot eltartó, számtalan rendezvényt látogató befogadórteleg aránya összességében valószínűleg nem csekélyebb. A főváros nem hidroglóbusza az országnak, nem diktál ízlést, divatot, irányt, az is mindegy, ki hol él, honnan merre tart, város és vidék (már csak a kis távolságok és a könnyű megközelíthetőség miatt is) egymásbaér, összeolvad. Brüsszelben működik például a *Théâtre-Poème*, azaz Vers-színház, mely nevéhez hűen – leginkább kortárs – lírai szövegek dramatizált feldolgozásait játssza folyamatosan. És eredményesen él együtt az – egy fedél alatt meghúzódó – nagy múltú Írószövetség és nem kevésbé nagyérdemű (a knokkei biennálékat is szervező) „költőszövetség” (*Maison de la Poésie*) is.

A Párizs felé tájékozódásnak kezdettől igen fontos, sokáig létében meghatározó szerepe volt a belga irodalom recepciójában, sőt, Franciaország egyfajta vákuumelszívással számos nagy tehetséget vonzott magához (Michaux, Yourcenar, Mallet-Joris, stb.). S a korábban arrafelé csak viccekben emlegetett belgák ma hódítanak: aki valamelyest figyelemmel követi a párizsi irodalmi életet, láthatja, hogy a könyvnapok szenzációi és a Goncourt- vagy Medicis-díjasok között olyan írók regényei szerepelnek, mint Eugène Savitzkaya, Jean-Philippe Toussaint, Pierre Mertens, vagy újabban Jacqueline Harpman, Amélie Nothomb, Caroline Lamarche... A költészetben, mint-hogy kisebb a piac és így az áttörés lehetősége, ez a hatás kevésbé érezhető, bár William Cliff, Carl Norac és mások már évek óta párizsi kiadóknál (is) publikálnak.

Emellett tiszteletreméltó a „kulturpolitika” ama törekvése, hogy nem „non-profit” ágazatként leépíteni, hanem értékteremtő tevékenységnek tekintve pártolni, kibontakoztatni igyekszik a szépirodalmat. Két érdekesség: a belga kultuszminisztérium jóvoltából a világ negyven országában mintegy háromszáz egyetemre évi 40 000 belga szépirodalmi mű kerül, másrészt ugyanez az intézmény részrehajlás, saját szempontjainak érvényesítése nélkül támogatja a belga irodalom külföldi fordítóit, hazai kiadóit és alkotóit. E sorok írója nem a kánaáni állapotot festi, nem aranykor-mítoszt ápol, hiszen a belga humán kultúra sok tekintetben éppúgy – vagy másképpen, de éppannyira – hátrányos helyzetben van, mint a magyar (gondolhatunk a nagy francia irodalmi konszern rávetülő árnyékára, de akárcsak arra is, hogy Belgium-szerre például az újságosbódékban *sehol* nem árulnak irodalmi lapokat, sem a standokon szépirodalmat). Am ott az irodalomszervező erőik nem a rendszer lerontásán, hanem annak lehetőség szerinti továbbgondolásán munkálkodnak, valós személyes, vélt vagy valós esztétikai különbözőségeknél talán kevésbé rendelve alá ezt a munkálkodást.

Mindezek azonban csak adalékok egy eredeti és polifón költészet szervezeti felépítésének megértéséhez. A versek viszont – a középkorú nemzedékek fordításomban alább közölt szövegei – rendkívül létközeliek, legszemélyesebb dolgainkkal foglalkozók, s mint ilyenek, nemcsak hozzánk, de alighanem rólunk is beszélnek.

Lackfi János

*

JACQUES IZOARD 1936-ban született Liège-ben, a jelenlegi középnemzedékre tett hatása meghatározó. *Odradek* című költészeti folyóiratában, mely címét Kafkától kölcsönözte, a legkitűnőbb francia és belga kortársak publikáltak. Baráti kapcsolatban állt olyan nagyságokkal, mint Breton, Supervielle, Ponge, Soupault. A szürrealizmus módszereit egyesíti egyfajta sajátos belga naturalista látásmóddal. Mallarmé-díjas, huszonegynéhány kötete jelent meg. Néhány cím ízelítőül: *La patrie empaillée* (Kitömött haza, Grasset, 1973), *Vêtu, dévêtu, libre* (Öltözve, öltözetlen, szabadon, Belfonde, 1978), *Traquenards, corps perdus* (Kelepcék, elhagyott testek, Le Taillis près, 1996).

Házak a testben

(Maisons dans le corps)

*Emez a vállban él,
az a cipősarokban.
Belépek a hangzók albérlétébe:
bő vízzel ott egy asszony
lötyből folyosót, ablakot.
Egy csúfondáros nyílpuskás
belez paplant, szárnyasokat.*

*

*Test. Kasztília.
A ház alá, az évszak alá,
fullánkok, tövisek pajkos
kalandja alá aknázott tárna.
Ujjak bensejében szótt ház,
könnyed hálósoba, hol a hajlatok
saját árnyékukba halnak.
Alom kicsinyített visszhangja.
Kínok kéklő megbocsátása.
Ház a házban.
Test. Kasztília.*

*

*Tiszavirágéletű asszony
vagy folyam, folyam.
Amit, jól tudom,
jéghegy álcáz.
Melleid vadonatúj
kezembe csúsztatom,
a sötét burkolatot
szilvaként súrolom.*

*

*Test: futó álmoság,
új nap világítótornya,
tajték madárijesztője,
facipővel, gyűszűvel
házaló,
csontrabló.
Hol a vállban hol a
lábszárakban lakom.
Lehellet hagyja magára
szavaimat, szédüлетemet.*

*

*Bárcsak kitörne az éles
karmok, szarkazmusok vérfürdője!
Az álmok kiskirálya
gyűjt örömtüzet.
Felhúzó cernaujjaimat
és kikaparom
a hasztalan alvók szemét!*

YVON GIVERT a belga irodalom középnemzedékéhez tartozik, már Liliane Wouters nevezetes antológiájában (*Panorama de la littérature belge*) is szerepel. Verseiben szürrealizmus, játékosság és nagyon finom rajzú líra keveredik egymással. Néhány kötete: *Dans les cils du veilleur* (Virrasztók pillái között, Dieu-Brichart, 1988), *Le jardin des cyclopes* (Küklopszok kertje, Labor-RTBF, 1996).

A múmia a szarkofágban...

(La momie s'ennuie...)

A múmia a szarkofágban elunja magát

*Két dobókockát tettek
mellé, egy tekercset
s a feláldozott asszír kutyát*

Mind oly felesleges

*A kutya többé nem ugat
Kifehéredtek a kockák
A viaszból meg elrepültek a szavak
csak úgy
bután
– ügyetlenül –
mint a kacsák*

Hiányzik a tű...

(Manque l'aiguille...)

*Hiányzik a tű
Hiányzik az üveg
Hiányzik a súly a mérlegserpenyőből*

*Az ingaóra mankóin menekül
elterül a nappali közepén*

*mint egy lépcsőkön lezuhanó
vékonydongájú asszony
szertepattognak gyöngyei*

Víz-hálóba akadt hajó...

(Navire dans les rêts de l'eau...)

*Víz-hálóba akadt hajó
– alábukott cápa
egyhelyben utazó –*

*A kapitány rögzíti a kormányt
elhagyja a roncsot
mintha imádkozni korall közé merül*

Só és csönd

Iszapot borzol a nyelv

*A világ hasfalára tapadtan
várakozik a fül*

Az alvó ujjában...

(Dans le doigt du dormeur...)

*Az alvó ujjában
partok közt
suhan egy kenu*

*Olyan lassan hajóz ráncot se vet a vér
szunnyadó tava*

Kit hordozhat a csendben

*Titkos menekülőt
Egy sirályt
Hosszú hálóköntösben
a körorvos nejét*

Add kölcsön a cipőd...

(Prête-moi ton soulier...)

*Add kölcsön a cipőd, szól a kislány
Megcsónakáztatom a medence vizén*

*E lábbeli koturnusz
A szobornak is csak egy pár van belőle*

*Az ór a faunt méregeti
ki féllábon
szökdécsel a fűben*

*Kibontott vitorlákkal
egy hajó útra készül
üvegszemének tükrén*

A medencében...

(Dans le bassin...)

*A medencében kátránypapírból
kivágott fekete hal kering*

Spárgával huzigálja a gyermek

*Halászd ki, mondja az ór
különben elszakítja a zsinórt
és elillan*

*Megváróm, hogy megnőjön, szól a gyermek
és elvezessen a tó fenekén lapuló
néma
anyapontyhoz*

WILLIAM CLIFF André Imberecht néven születik 1946-ban, spanyolból fordít, Raymond Queneau fedezi fel. A szabadvers bővületében élő francia nyelvű irodalmat szigorúan kötött, rímes-ritmikus szövegeivel hökkenti meg. Köznapi témái, fesztelen stílusa, és a központosítás teljes hiánya – e sajátosan modern poétikai jegyek – illetve a felújított klasszikus dikció között érdekes feszültség keletkezik. Újabb kötetei: *Fête nationale* (Nemzeti ünnep, Gallimard, 1992), *Autobiographie* (Önéletrajz, La Différence, 1993), *Journal d'un innocent* (Egy ártatlan naplója, Gallimard, 1992).

Egy ártatlan naplója

(Journal d'un innocent)

*mardosnak bizony jeges hidegek
és az éjszakák most borzongatóak
a hajnali fény végre az eget
kifehéríti mintha fáraónak
sírja szarkofág hűti tagjainkat
mintha jégverem ahonnan kiszöktünk
orrunk eldugul kireped a bőrünk
emígy kezdi ki testünket a köd
és felöltözünk vastag gyapjuköp-
enybe és megyünk enni früstüköt*

*

*mohón kenyeret gyümölcsöt nyelünk
iszunk bögreszám kávéét enyhe mérget
egészségtelen sajtot gyömködünk
vastag-zsírosan kenjük dupla réteg
vajjal kenyerünk sonka szeletének
faggyúja lepi zsibbadt ujjainkat
érezzük a kór lassanként lelappad
takonnyal teli és zúgó fejünkben
forró vér feszül sárgult érfalaknak
s végül kipirul zöld képünk derűsen*

*

*íme élesen látunk már megint
ó! és múlanak az éjszakai kínok
szenvetések s lám jelentkezik
nappali erőnk mely munkára hív most
a hold is letűnt parttalan az égbolt*

*Isten tudja hol volt eddig a nap
a húnnyt csillagok fénysugarukat
nem ismert szemek tükrére vetik
jár tekintetünk mégis zárt marad
nem látja az ég forгатagait*

*

*mert bár éber az én lelkem a test
mind követeli táplálékát naponta
nem él lélek a holtban tudjuk ezt
hisz gúnyája csak a földnek vakondja
életben marad viszont ha a condra
hús tápláltatik és kap inni szépen
nyáron fürdetik fűtőzik a télen
s elkerüli a kínt melyet kiállna
nélkülözve csak mindezt szomjan-étlen
mit tesz lényeges dolgoknak hiánya*

*

*keresni muszáj egy kis pénz mi más
legyen enni és inni valami
lakni valahol kell egy jó lakás
víz is kell bizony meg hát fűteni
nem vagyok csak egy szegény nyavalyás
nincs munkám se mert elcsípték előlem
hogy hibessek így bármilyen jövőben
félek nemsoká nem marad vasam se
szajba nem leszek fiókom erősen
lesoványodott fogy naponta kincse*

YVES NAMUR 1952-ben született Namurben. Orvosi egyetemet végez, s mind a mai napig vidéki orvosként praktizál. A francia fogalmi költészet (Jabès, Gaspar és mások) legnemesebb hagyományait vállaló, filozofikus gyökerű életműve idestova mintegy húsz kötetre rúg. Számos díj, többek között a Castermann-díj (1974), a Belga Akadémia Georges Lockem díja (1974) és a Charles Plisnier-díj (1985) kitüntette. Néhány cím: *Trente-trois poèmes pur une petite cuisine bleue* (Harminchárom vers egy kis kék konyháról, l'Arbre, 1991), *Fragment de l'inachevée* (A befejezetlen töredékei, Les Éperonniers, 1992), *Le livre des sept portes* (A hét kapu könyve, Lettres Vives, 1994).

A hét kapu könyve

(Le livre des sept portes)

*És minden dolgokból az Egy,
És minden dolgok az Egyből.*

Hérakleitosz

*Mi elválaszt bennünket, kevés szó rejti azt,
S kevés dologban rejtezik*

Némi hasonlatosság.

*Vagy legalábbis akkora,
Hogy összekeverjen bennünket a halál,
Hisz úgymint elkeverte már egyik-másikunkat.*

*Így vagyunk egyik-másik
Egy halálban, egy létben.*

*Így vagyunk egyik-másik
Egy halálban, nemléiben.*

*

*A küszöbök küszöbén
Egy árnyék álldogál
S lélegzik a küszöb-remegésben.*

*Egy árnyék álldogál, megelőzött engem,
S számolja, bár nem számol, hány lépéssel van előttem,*

*És számolja az előttem görgetett
Lomha lélegzeteknek lassúságát.*

*Egy árnyék jár előttem
S egy árnyék, másik árnyék, lépked nyomomban
A küszöbön,*

*Az árnyék
Nem sejt, mi vagyok még,
S nem sejt, mi voltam a talánban.*

*Egyik is, másik is
A remegés fölé hajol, amelyen állok.*

*Ott,
A küszöbök küszöbén,*

A halál rosszul leplezett nevébe zártan.

*

*A várva-várt halálban,
És a kimondott halálban,*

*Ott nyugszik talán
Ki mélyemen lapul,
S tán énem mélye ő.*

*Ott fújdogál az ének,
A léleknyi ének.*

*E fülnek nem hallható dal,
Mely kitérná a bizonytalan fényeket
Kitakarná minden bizonytalanságomat.*

*E megsejthetetlen ének kitérna végül
Engem a hallhatónak.*

*

*Ím eljött az Idő
Az áttetszőség ideje.*

*Abban az időben
Az írástudó egy nevet ad*

*A fa lehető ezer nevének
S a fák ezer lehető nevének,*

*Az írástudó fába vési
A törékeny kéreg nevét.*

*Abban az időben
Az idő a fekete kő
Nevében megtelepszik,*

Az áttetszőség ideje.

*

Nagyon valószínű

*Hogy a halál
A forrásból buzog
És a forrásban buzog.*

Hogy magától létező

*S magában létező
A forrás vize által.*

*Hogy a halál
Magában való
S a víz dalában való.*

*S hogy ő a halál
Minden kezdet forrása.*

LUCIEN NOULLEZ 1957-ben született Brüsszelben, tanári pályán keresi kenyerét. A francia nyelvű katolikus költészet mindmáig eleven, iskolát teremtő és világrangú alkotókat kinevelő hagyományához kapcsolódik, merész látásmódja azonban egészen a sajátja. Fontosabb kötetei: *Penouël* (L'Age d'homme, 1993), *La veillée d'armes* (Virrasztás teljes fegyverzetben, L'Age d'homme, 1996).

Felmutatás

(Élévation)

*Tudom, hogy a liturgia súlyemelői minden reggel
Fölemelik a kenyeret, mely elnyelné a holdat.
S mikor a kenyér leereszkeedik, azt beszélük, sokkal nehezebb.
Írok nektek hűségesen.
Engem imák faragnak.
Szeretem ezt a jojózást: hol Isten, hol pedig
Mi magunk. Üres gondolatoktól duzzadnak
Zsebeim,
S ha kipotyognak,
Akár tömjén-petárdák.*

Adomány

(La collecte)

*Tényleg hitünket engedjük ki kezünkből,
Mint kiskutyák a család lábainál.
Csodákat sose láttunk,
A markunkba köpünk,
Szobraidtól messze kerültünk,
De tényleg hitünket vetjük
A kosárba.*

S továbbment az angyal...

(Et l'ange la quitta...)

*Kihűlt képeden botorkálok, mama.
Öklömmel a semmire támaszkodom,
Szeretlek a tányérok alatt,
A borfoltos terítők alatt,*

*Az enyhén vízszagú föld alatt,
Hajófenéken konokul,
Égig fúvódó szobrok légbuborékjaim.*

*Répát főzöl a fedélközben,
Majd elbotorkálsz e halomnyi
Szó közt, anyám, ki szolongattál egy másik
Még magányosabb anyát, egy másik, még
Makacsabb anyát, ő kesztyűt sem hordott, felleg
Volt csupán, szinte semmi.*

A nagy fogás

(Une bonne pêche)

*Az álmatlanság papírlapjánál fehérebb,
Hited, s ezért sokszor már mindenben kételkedel.
Az ablak mögül hallod, amint
Növekszik a napfény. A fáradtságot szorongatod,
Meg kell tőle válnod, elhagyod majd,
Mint vak a kabátját, e szövetet, szárnyadat,
S benne holt testmeleged, ámde
Most rikkant egyet a rigók-fényezte város,
Reggel van. A tükörhöz rohansz: üres sír,
S hirtelen rádtör az öröm
A fürdőkádban, hol imbolygó apostolok
Vetik ki utoljára hálóikat.*

Esős égbolt

(Ciel pluvieux)

*Nem vagyok kibékülve a légzés gondolatával.
E fogalom tudtom és beleegyezésem nélkül keletkezett,
Körül évszakok neszeznek, mint egy kosár döglött hal,
Oly visszatetsző e gondolat
Kifosztja kopoltyúmat, tudómet. Nem vagyok
Kibékülve a gondolattal, hogy rontom
A levegőt
S rózsatöveket ültetek
A hiányba.*

CARINO BUCCIARELLI 1958-ban született Charleroiban, s ott él mind a mai napig. A Guy de Bosschère-i, Géo Norge-i belga groteszk-ironikus hagyományt egyesíti egyfajta pasztelles látásmóddal, ábrándkergetéstől mentes, de gyengéd tűnődéssel. Néhány kötete: *Un ami vous parle* (Barátotok beszél, L'Arbre à paroles, 1988), *Je ne vous laisserai rien* (Semmit sem hagyok nektek, L'Arbre à paroles, 1990), *Conversations dans une chambre d'Europe* (Beszélgetések egy európai szobában, L'Arbre à paroles, 1993).

Nercbundák

(Des fourrures de dames)

*Nercbundák
sétálnak magukban a járdán.
Begomboltan, vállmagasságban
közlekednek, vízszintesen.
Alul-felül nem lóg ki
se láb, se kar, se fej.
„Nézd csak, szólok fiamnak,
mi minden érdekeset
lát az ember, ha olykor
otthonról kimozdul!”*

*De fiam már sehol sincs.
Talán egy ilyen bunda
bélésébe akaszkodott
és odabenn kuporogva
felhúzta lábait
hogyan ne látszódjának?*

A neszeszer

(Mon nécessaire)

*Neszeszerem: egy comb, egy szem,
egy szál köröm.
Testápoló készletem
együtt él velem.
Ha meghalok, lelappad,
s felduzzad újra ha
felegyenesedem.*

*Neszeszerem: neszek, sóhajok
meg egy „A szádat végre befogod!”*

*Aprócska bőrzseb,
kívül mindent lehet.
A borospincébe jöjj velem,
földre borulva
levem kiengedem.
Testápoló készletem
szépséges nyállal telik meg.*

Akarva-akaratlan

(Sans le vouloir)

*Egyazon asztal mellé kerültünk
akarva-akaratlan.
Egy üveg olaj tartja szóval
a néma szeretőket,
és a nap az ablakon át
megmelengeti jobboldalam,
s téged is halfelől.
Semmi légyzümmögés,
noha szép számmal kóvályognak
a csillár körül
pont a fejünk felett.
Idegesen és feketén
jönnek-mennek, megannyi pont.
Két pont vagyunk csupán mi is
s éppoly feketék, akár barátaink.
Az eső sem eredhet el
egyhamar.
Angyali türelemmel fülelünk
saját lélegzetünkre
a hőségben
mely egymással szemben,
egy asztalnál lepett meg.*

CARL NORAC 1960-ban született, 1990-ben debütált, azóta öt kötete jelent meg. Hol lírai, hol éles, kegyetlen hangütése szinte azonnal meghozta számára az elismerést, többek között Alain Bosquet pártfogását. Irodalomtanár, de egy ideje gyermekkönyvek írásából, tehát voltaképpen az irodalomból él. Számos irodalmi díj kitüntette. Köetei közül: *Dimanche aux Hespérides* (Vasárnap a Hesperidákon, La Différence, 1994), *Le voyeur libre* (A látnok, Les Éperonniers, 1995), *La candeur* (Naivítás, La Différence, 1996).

A hatlapú rigó

(Le merle à six côtés)

Láttam a hatlapú rigót. Thálesz fejére esküszöm, így volt. Egy este, mikor épp sétáltattam sebzett kutyáimat. Valami piroslott a halál fonákján. Fény fecserészett. A láthatáron piszkos, kerek gyerekérd. Eszembe jutottak a régi idők, mikor az iskolaudvar végében új árnyékfajokat ötlöttünk ki. Zsebünkben hordott szilánkokból részegítő melleket és madárszörnyeket fabrikáltunk. De ezen az estén, az idők fényében, láttam a hatoldalú rigót, pillantások-csiszolta lapokkal pörgött az égen önnön villogása körül, akár egy dobókocka.

A szédületről

(Du vertige)

Gyermekként szívesen levetettétek magatokat a sziklafalról. Hagytátok, álmodjanak csak a felnőttek szárnyalásról. Elvetettétek, amit ők félelemnek neveznek, különös ragadozóként a levegőben jártatok. Ismertétek a langyos szellőt, a szúrós csúcsokat, az ösvényeket, ahol égnek koppan a homlok. Szálerdőkében jártatok, elcsavartátok a tölgyek fejét, a termőerő eredetéig visszaúsztatok, kortyonként, vérzőn. De később erkölctant kellett tanulnotok. Akkor kezdődött, emlékezzetek, a szédület.

Egy madárról

(D'un oiseau)

A madár, mint egy labdát, passzolja nektek a napot. Felszeditek fénygömbjét, nézitek, szépséges kerék, melynek rokkája elveszett. Ne hajítsátok vissza! Ne próbáljátok felszeletelni, néhol pihetollakra lenétek, másutt világbódító, eltévedt lábnyomokra. Ha elrejtitek a madár feledését, s kilábaltok a csapdából is, már holnap délben az égen jártok.

A hitről

(De la foi)

Gyűlölettel vagy kegyelemmel meg nem kereszteltem semmit. Szájam szélén tojásfehérjeként csordul a káromlás. Vállam egy tanúságtételhez ér, elküldöm a fűrészporbba, hemperegni. Az ágakról semmi sem függ, testemhez az égbolt cseppet sem kegyesebb. Ekkor kilötyintem a vizet a kővel, a követ a gyümölcscsel, a gyümölcsöt az istenekkel együtt, nem teszek különbséget. S ami kevés a kezemre csordult, s ami kevés meghinti ruhámat, mára megóv a hittől.

Az értelem

(La raison)

Ne veszítsük el a fejünket: az értelem létezik. Éppúgy alkalmazzuk naponta, mint a francia nyelv a jelzőhalmozást, vagy ahogy a szenvedély védekezik. Egyszerűen ragaszkodjunk az elveinkhez, nevezzük macskának a macskát, és ne feledjük: mást is eszik, nem csak verseket. Így elhagyatottságunk szabatos ütemében minden éltető élet, kissé elhamarkodott halál, befelé fordult önkeresés lesz. És egészségesek, ó, egészségesek, igen, egészségesek szerelmeink.

A kőművesek

(Les maçons)

Küszöbünkre érve azt mondták, régen megcsinálták az eget, még ősapáik festették ki és díszítették, ők pedig megforrasztották a végtelennek csücskeit, hogy jusson hely az embereknek is. Hozzátették, hogy most pedig jöttek a pénzükért. Hivatkozással az e héten oly sűrű felhőzetre, mely elnyeli a teret, azt feleltem, munkájukat egyelőre lehetetlen felmérni. Elég suta mentegetőzés. A törzsemhez tartozók általában üvöltözni kezdtek, hogy hazugság, vagy átkozódni és fogadósobába zárt Istenük haragját hívták le rájuk. Tulajdonképpen egyedül én nem hajigáltam meg és köpködtem le őket. Miért is kételkedtem volna e vándorok szavában? Láttam, hogy tekintetükkel a vándorló torlaszok között egy hozzáférhető ég-darabka után kutatnak. Szembogaruk majd megpattant, úgy figyelt a szerszám mellől, mint ki becsületes, tartós munkáját szemrevételezi újra.

KAREL LOGIST 1962-ben, Spa-ban született, Liège-ben él, először tanárként, majd könyvtárosként dolgozik. Első kötete, *Le Séismographe* (A szeizmográf, Les Éperonniers, 1988), nagy feltűnést keltett, rövid időn belül öt különböző rangos belga és külföldi irodalmi kitüntetéssel, többek között Maurice Carême-díjjal jutalmazták. Azóta két kötete jelent meg: *Ciseaux carrés* (Négyszögű olló, L'Arbre à paroles, 1995) és *Alexandre Costa Palamas* (Les Éperonniers).

Mandarint hámoz...

(Il pèle des mandarines...)

*Mandarint hámoz, cikkelyekre bontja és hét tányérra szétosztja.
Arca és teste minden megpuccolt gyümölcscsel öregszik. Vihar rúgta az ablakoknak.
Hat gyermek telepszik köré, észre sem veszik, vidáman elfogyasztják, ami a tányérokra van. Miután elmentek, gyilkos röhögésük még sokáig visszhangzik a szobában.
A férfi igen fáradtnak tűnik. Rájön, hogy összezsugorodott. Felkapaszkodik az asztalra és összetakarítja az étkezés nyomait.
Feltűnik a hetedik gyermek is. Haja vörös, a szája véres. Észreveszi, hogy tányérja üres, s a törpét, ki az asztalon ügyködik. Elkapja az emberkét, markában elmorzsolja óvatosan.
Valahol az éjszakában egy emlékeit vesztett fiú ragacsos tenyerét dörzsolgeti a szemétkosár felett...
Másnap kitört a háború. A királyt felkoncolták. A tábornokok torkát elmetszették. Az aggastyánokat könnyeikbe fojtották, és agyonlövették a hősokeket.*

Kabátunk alatt...

(Sous le manteau...)

*Kabátunk alatt álnéven írott kiáltvány kering, s mi joggal érezzük büszke apának magunkat.
Szűk hatezer szónyi fény az emberről, kegyetlen végrendelet-szerű próza, alighanem irodalom, rettegés melegágya, hol a párnán vergődés sem hoz álmot.
De ki is tudna aludni, míg éber a vadállat, ki óhajt pihenni, mikor beleláthat a jövőbe!
A négyréthajtott brosúra új apokalipszis, szerzője mi vagyunk, kering a kabátunk alatt.*

Alexandre Costa Palamas

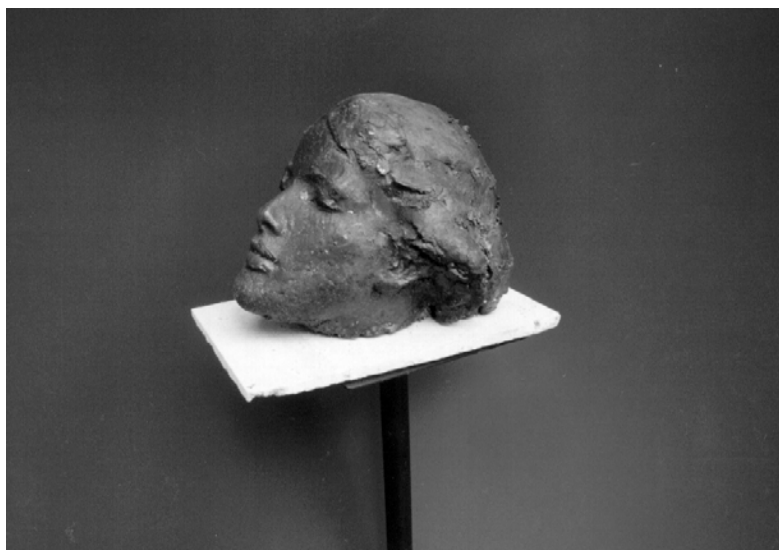
*Egy madár valahol nevemet viseli,
nem tudom, mekkora területet képes befogni
a déli földekig,
melyeket telente fölkeres, ha bekeríti a hideg.*

*Elköltözik-e
s vajon felém igyekszik?*

*Ha néha letérünk útjainkról
párhuzamosan haladunk
árnya a tengeren,
lépteim az ösvényen
iránytűnek is megteszik.*

Ha volna szívem, ismerném az övét.

Lackfi János fordításai

GAUGUIN : D'où venons-nous ? Que sommes-nous ? Où allons-nous ?

CSEPELI GYÖRGY

A magyarok mint mások

Az egyes nemzetekre vonatkozóan kialakult társadalmi reprezentációkat szokásosan tükörmetaforával jelölik. Az adott esetben e metaforával azonban óvatosan kell bánnunk. A szociálpszichológiai eredményekre építő episztemológia számára a társadalmilag létrehozott tárgyakra vonatkozó megismerés és a tükrözés rokonítása jóval inkább a cáfolandó, mintsem a bizonyítandó hipotézisek sorába tartozik. Ha a társadalmilag teremtett tárgyakra vonatkozó képek valamit egyáltalán tükröznek, az nem a tárgy, hanem a tárgy és a megismerő közötti viszony.

Igy van ez akkor is, ha személyek egymásra vonatkozó képmásait vizsgáljuk, de még inkább így van, ha csoportok csoportokra vonatkozó képeire vagyunk kíváncsiak. Kétség sem férhet hozzá, hogy az egyes nemzetekről más nemzetek körében életre kelt képek a csoportok közötti képek egyik, e cikk szempontjai szerint kiváltképp fontos alesetét képezik.

A nemzetek egymásról kialakított és forgalmazott képeinek vizsgálata szokásosan két síkon zajlik.

Az első sík esetében a nemzeti identitás tudattartalmainak kidolgozására, forgalmazására, átalakítására szakosodott kommunikációs rendszerre összpontosul a vizsgálat. A szellem emberei hivatásszerűen vállalkozhatnak és vállalkoznak is arra, hogy leírják, összefoglalják, rendszerezik az egyes nemzetekre vonatkozó jellemzőket, melyek eredményeként sokszor színvonalas, szellemes megfogalmazásokkal teli, magas erkölcsi szempontokat tartalmazó nemzetkarakterológiai munkák születnek. Más esetekben a színvonal alacsony, az erkölcsi szempontok hiányoznak. Az első esetre jó példa a Szekfű Gyula szerkesztésében 1939-ben Magyarországon megjelent „Mi a magyar?” kötet, a másik esetre a háborús propagandairatok bőségesen szolgáltatnak példát.

A magyar történet- és irodalomtudomány témába vágó sok kiváló feldolgozása közül megemlíthetjük Juhász Gyula, Jeszenszky Géza, Frank Tibor, Fried István, Czigány Lóránt munkáit, miként ide tartozik Kristó Gyulának a Tiszatáj 1998. áprilisi számában publikált dolgozata is.

A vizsgálódás másik szintje az elit kommunikációs működése alatti kommunikációs szerveződésre szorítkozik. E szerzőtlen, sok szempontból a folklórhoz hasonlítható kommunikációs fórumon a mindennapi tudás szerkezetei érvényesülnek, melyek szükségképpen a gondolati leegyszerűsítésnek, az érzelmi polarizációnak, a könnyen kommunikálhatóságnak kedveznek. Az első szint a nemzetképek színtere, a másik szint pedig a nemzeti sztereotípiák tartománya (Lendvai, 1996).

A két szint természetesen nem független egymástól. A nemzetek egymásközi viszonyainak komplex elemzése során nyilván figyelembe kell venni a kölcsönhatásokat, visszahatásokat. Jelen cikkben azonban vizsgálódásunkat a második szintre korlátozzuk.

Felmerülhet a kérdés, hogy ha a nemzeti sztereotípiák megismerési értékét eleve behatároljuk és bíráljuk, akkor az akadémiai érdeklődés mindenre nyitott szempontjain kívül vannak-e más szempontok, amelyek szerint érdemes-e velük foglalkozni? Úgy gondolom, hogy a modern tömegtársadalom feltételei között a válasz mindenképpen igenlő. A nemzeti sztereotípiák a közvélemény részét képezik, s a közvélemény e társadalmakban a politikai élet hathatós formálója. Következésképpen az egyes nemzetek sorsát befolyásoló korábbi és mai döntéseket sokkal jobban megérthetjük, ha ismerjük azt az adott korban és körben magától értetődőként feltételezett tudást, amely nolens-volens befolyásolhatta a szóban forgó döntést. A magyar történelemre gondolva, egészen bizonyosak lehetünk abban, hogy a magyarokra vonatkozó, de tőlük független kívülálló nem magyar politikuskok döntéseit az adott politikus fejében élő magyar-kép és magyar-sztereotípiá befolyásolta. Ha csak a most letűnő századra gondolunk, belátható, hogy ezeknek a döntéseknek a száma sajnálatosan nagy számú volt.

De van egy másik gyakorlati szempont, mely szintén a saját nemzeti csoportra vonatkozó, más nemzetek körében táplált nemzeti sztereotípiák gondosan tanulmányozása mellett szól. A globalizáció, a nemzetközi integráció, a felgyorsult migráció következtében az egyes nemzetek tagjai közötti mindennapi kapcsolatok többszöröződtek.

E kapcsolatok hozadéka nem feltétlenül a harmónia lehet.

Sok esetben, például a kisebbségi jogok biztosítása, a behatolásként észlelt kulturális és gazdasági expanzió, a xenofóbiát szülő migráció esetében konfliktusok keletkeznek, melyek kezelése, elviselése, esetlegesen megoldása azon is múlhat, hogy egy-egy nemzet mennyire van tisztában azzal, hogy miként, milyen reprezentációkban van jelen más, vele kapcsolatban álló más nemzetek tagjainak körében.

Harmadik gyakorlati összefüggésként említjük, hogy bár korlátozott, és nagyon közvetett módon, de a sztereotípiák befolyásolhatók, alakíthatók. Ahhoz, azonban, hogy egyáltalán gondolkozhassunk erről a feladatról, tudnunk kell, hogy mi az alap, amelyre építhetünk, illetve mi az, amit előbb le kell rombolnunk.

Ebben a cikkben természetesen nincs tér arra, hogy a magyarság más nemzetek közvéleményében élő reprezentációit a maguk teljességében kibontsuk és bemutassuk. Inkább illusztrációszerűen, egy később elvégzendő munka kiteljesedésének reményében csak arra teszünk kísérletet, hogy néhány példán bemutassuk, mit gondoltak és gondolnak egyes országokban az emberek a magyarokról. Az illusztráció részben régebbi, részben újabb eredmények bemutatását foglalja magában. Tudnunk kell azonban, hogy a sztereotípiák élettartamát évszázadokban mérik.

A csoportokra vonatkozó sztereotípiák világában élesen elkülönítik a saját csoportokra érvényesen kidolgozott és forgalmazott sztereotípiákat (autosztereotípiák) és a más csoportokra vonatkozó sztereotipikus képzeteket (heterosztereotípiák). A két változat nem feltétlenül független egymástól, de ebben a cikkben elsősorban a magyarok különböző nemzetek körében kialakult és szociológiai eszközökkel feltárt heterosztereotípiáival foglalkozunk.

A sztereotípiák leíró és értékelő elemeket tartalmaznak, az utóbbiak túlsúlya mellett. Az értékelő elemek túlsúlya teszi lehetővé, hogy idegenekkel találkozáskor sztereotípiákkal támaszkodjunk.

típiái birtokában az ember gyorsan és határozottan döntést tudjon hozni arra vonatkozóan, hogy kerülje vagy keresse az idegen társaságát.

Az idegenség a különbségéztetés minősített esete, ami a mérceként használt saját csoporthoz képest érzett távolságot is magába foglalja. Az idegenségben megidézett társadalmi távolság érzése skálával mérhető.

Elsőként a huszadik század első harmadában, az Egyesült Államokban végeztek olyan vizsgálatokat, amelyek célja a különféle nemzeti csoportokra vonatkozóan kialakult heterosztereotípiák vizsgálata volt. A leghíresebb, Katz-Braly féle vizsgálatban a magyarok nem szerepeltek a megítélésre felkínált nemzetek listáján. Ott volt azonban a *magyar* név egy 1928-as vizsgálat kérdőívén, melynek megkérdezettjei az amerikai társadalom széles rétegeiből kerültek ki. A kérdés célja nem a sztereotípiák felderítése, hanem a társadalmi távolságéztetés mértékének feltárása volt. A társadalmi távolságéztetést Bogardus által kidolgozott skálával mérik. A skála a maximális közelség és a maximális távolság értékei között húzódik. Az 1. táblázat a maximálishoz képest 1 fokkal enyhébb, de még mindig meglehetősen távolságtartó attitűd szerint mutatja be az egyes nemzeti csoportok rangsorát.

1. TÁBLÁZAT

Az amerikaiak társadalmi távolságéztete 1928-ban egyes nemzetekkel szemben. (A számok azok %-át mutatják, akik az adott nemzet tagjainak nem adnának amerikai állampolgárságot.)

amerikaiak	1,2
angolok	1,7
kanadaiak	2,0
francia kanadaiak	5,2
írek	4,7
franciák	4,6
dánok	5,4
svédok	5,5
németek	9,8
finnek	15,6
olaszok	19,3
oroszkok	22,9
lengyelek	24,4
portugálok	22,3
románok	26,6
magyarok	27,3
feketék	30,3
Fülöp-szigetekbeliek	34,0
csehszlovák	35,5
görögök	36,6
japánok	41,3
mexikóiak	45,9
törökök	65,2
hinduk	66,2
kínaiak	67,6

Forrás: Hartley 692.

A kérdőívben megítélésre felkínált 25 nemzetnév között a magyarok láthatóan a középmezőnyben helyezkednek el. Az amerikaiaktól a húszas években láthatóan saját maguk illetve a kanadaiak álltak legkevésbé távol. Ezt követően a nyugat- és észak-európaiak voltak a legelőnyösebb helyzetben, és csak utánuk következtek a közép-kelet-európaiak valamint a dél-európaiak.

Feltételezhetjük, hogy a magyarokkal kapcsolatos távolságérzést láthatóan nemcsak a speciális nemzeti megítélés, hanem a regionális hovatartozás is befolyásolja. Amerikai szemmel nézve a románok és a magyarok között nincs sok különbség. A csehszlovákok viszont rosszabbul állnak, megítélésük a görögökéhez hasonló.

A magyarok amerikai megítélését egyfelől az határozza meg, hogy Európának amerikai szemmel nézve eleve idegenebbnek tűnő felén élnek, másfelől sajátos, csak a magyarokra vonatkozó megítélések is szerepet játszhatnak. E megítélések sztereotipikus tartalmára utalhat az amerikai angol nyelv szavait tárgyaló Webster szótárban szereplő, a Hungarian-ból eredeztethető 'hunky' szó 'izompacsirta' jelentése.

Ujabb vizsgálatok hiányában az amerikaiak magyar-sztereotípiáiról többet nem mondhatunk. De mint arra utaltunk, a sztereotípiák rendkívül makacs jelenségek.

Az egyes európai országok közvéleményében élő magyar-sztereotípiák rendszeres és szisztematikus vizsgálata hiányzik. Mindössze egy vizsgálatot ismerek, melyet Lendvay Judit végzett 1982-ben Burgenlandban. A kutatás tapasztalatai szerint a megkérdezett osztrákok 82 %-a szerint a magyarok forróvérűek. A túlnyomó többség ezen kívül a magyaroknak túlzott nemzeti büszkeséget rótt fel.

Ugyancsak uralkodó nézet volt a megkérdezett osztrákok között, miszerint a magyarok könnyelműek, szórják a pénzt, és tehetetlenek, passzívak.

A hidegháború évtizedei alatt inkább az ideológiai és politikai különbségek által megosztott kétpólusú világ egymással szemben álló felei között kialakult képeket vizsgálták, melynek során háttérbe szorult, vagy egyenesen lehetetlen volt a más történelmi logika szerint létrejött nemzetek egymásközi viszonyainak kutatása. Különösen ez volt a helyzet Európa keleti felén. Kivételnek számított Lendvay Judit imént idézett vizsgálata, melynek eredményei nem is kapták meg érdemük szerint a nyilvánosságot.

Európa politikai és ideológiai megosztottsága 1989–90-ben megszűnt. Ezt követően fellendültek a különböző összehasonlító vizsgálatok. A nyugat-európai országok összehasonlító közvélemény-kutatását irányító *Eurobarométer* 90-es években végzett vizsgálatai szerint Magyarország a többi közép-kelet-európai országhoz képest Nyugat-Európában a legpozitívabban megítelt országok sorába tartozik. Annak alapján vonhatjuk le ezt a következtetést, hogy a megkérdezettek Magyarországot a legkívánatosabb potenciális EU tagként tartják számon.

A Szonda Ipsos a 90-es években az elsők között végzett egy öt közép- és kelet-európai országra kiterjedő reprezentatív közvélemény-kutatást, melynek egyik témája érinti a magyarokhoz való viszonyt.

A 2. és a 3. táblázat azt mutatja, hogy négy közép- és kelet-európai országban a közvélemény miként látja Magyarországot az együttműködés kívánatossága, valamint a konfliktus valószínűsége szempontjából.

2. TÁBLÁZAT

A magyarokkal való együttműködési készség Közép- és Kelet-Európában 1992-ben

Lengyelország	2, 5
Cseh-Szlovákia	2,2
Oroszország	3,1
Ukrajna	3,1

(minél kisebb a szám, annál nagyobb az együttműködési készség)

Forrás: Fischer-Levendel, 96.

3. TÁBLÁZAT

Magyaroktól való félelem Közép -Kelet-Európában 1992-ben

Lengyelország	3,8
Cseh-Szlovákia	1,7
Oroszország	3,2
Ukrajna	3,0

(minél kisebb a szám, annál nagyobb a félelem)

Forrás: Fischer-Levendel, 97.

A táblázatokból egyértelműen kitűnik, hogy mind a harmónia, mind a konfliktus esélyeit a téri közelség befolyásolja. A csehekben és a szlovákokban él leginkább a magyarokkal való együttműködési készség, miközben ugyanők tartanak leginkább attól (s mint utóbb kiderült, nem is alaptalanul), hogy a közeli jövőben konfliktusba kerülnek a magyarokkal. A lengyelek magyarokhoz való közelségérzetét ez az ambivalencia nem színezi. Az oroszokból és az ukránokból ugyancsak hiányzik az ambivalencia, de ők a magyarokkal nem igen számítanak együttműködésre.

Edwin Poppe 1995-ben hat közép- és kelet-európai országban nézte meg, hogy milyen nemzeti auto- és heterosztereotípiák élnek középiskolások körében. Módszere abból állt, hogy minden egyes nemzet esetében megkérdezte, hogy az adott nemzeti csoport hány %-ára jellemző az adott sztereotípiá elem.

A sztereotípiá elemekre vonatkozó válaszok közötti korrelációs számítás azt mutatta, hogy a sztereotípiák két fő szerkezeti pillérre épülnek. Az egyik pillér a kompetencia, a másik a moralitás. A kompetencia körébe tartoznak az olyan tulajdonságok, mint az értelmesség, tehetségesség, ügyesség, míg a moralitás a társas és erkölcsi tulajdonságok sorából épül föl.

Mielőtt a magyarokra vonatkozó eredményeket bemutatnánk, vessünk egy pillantást a 4. táblázatra, ahol az egyes megítélt nemzeti csoportokra vonatkozó arányokat látjuk mind a kompetencia, mind a moralitás témakörében.

4. TÁBLÁZAT

Nemzeti heterosztereotípiák közép-kelet-európai középiskolások körében (a számok a megítélők %-át mutatják)

	kompetencia	moralitás
németek	70	56
angolok	66	55
olaszok	65	53
csehek	56	53
magyarok	56	52
lengyelek	55	51
oroszkok	54	49
bolgárok	51	46
beloruszkok	51	44

Forrás: Poppe, Table 5.2.

A táblázatból látható, hogy akár a kompetenciát, akár a moralitást nézzük a magyarok átlagosan a középmezőnyben helyezkednek el. Miként a jóval korábbi és más módszerrel kapott amerikai eredmények esetében is láttuk, itt is felismerhető a regionális hatás. A közép-európai nemzetekhez viszonyítva a nyugat-európaiak megítélése rendre kedvezőbb, a kelet-európaiaké pedig rendre kedvezőtlenebb.

Ha arra is kíváncsiak vagyunk, hogy az egyes nemzeti csoportokban a magyarok miként szerepeltek, akkor az 5. táblát kell megnéznünk.

5. TÁBLÁZAT

A magyarok sztereotipikus megítélése 1995-ben öt közép-kelet-európai ország középiskolásai körében (a számok a megítélők %-át mutatják)

	kompetencia	moralitás
oroszkok	54	54
beloruszkok	58	56
bolgárok	56	49
lengyelek	50	55
csehek	54	53

Forrás: Poppe, Table 5.3.

A magyarokat a belorusz, orosz és cseh középiskolások látják a legkedvezőbb megvilágításban. A lengyel középiskolások a magyarok szociabilitását és morális tulajdonságait többre értékelik mint kompetenciájukat. A bolgárok esetében a helyzet fordított.

Huncsik Péter és munkatársai 1993-ban úttörő szociológiai vizsgálatot végeztek Szlovákiában, melynek célja többek között a szlovákokban élő magyar-sztereotípiák feltárása volt. A vizsgálat újszerűsége abban volt, hogy a megkérdezettek mintáját aszerint bontották, hogy rendszeresen van-e vagy nincs-e alkalmuk találkozni magyarokkal. Ennek megfelelően az egyik alminta Dél-Szlovákiában élő, szlovákokból jött létre, ahol jelentős számú magyar nemzeti kisebbség él, a másik alminta viszont észak-szlovákiai lakosokból állt össze, ahol magyarok inkább csak a televízióban láthatók.

A vizsgálat azt mutatta, hogy az együttélés megléte vagy hiánya sok tekintetben befolyásolta a magyarokra vonatkozóan kialakult attitűdöket és sztereotípiákat, bár az alapvető tendenciák mindkét szlovák mintában azonos irányba mutattak.

A szlovák nemzeti ideológia szempontjából kardinális fontosságú, de a magyarokra nézve hátrányos értékítéleteket tartalmazó tételek elfogadása a szlovákok körében teljesen függetlennek bizonyult attól, hogy környezetükben élnek-e magyarok vagy sem. A megkérdezett szlovákok túlnyomó többsége (78–80 %) egyetértésével találkozott az az állítás, miszerint a szlovákok ezer éves szenvedést „köszönhetnek” a magyaroknak. A szlovákok többsége (70%) azzal a váddal is egyetért, amely a magyarokat expansionizmusban marasztalja el. Nem népszerű gondolat az sem, hogy a szlovákok profitáltak a magyarok fejlettebb civilizációjából.

A Dél-Szlovákiában élő szlovákok egyes kérdésekben a magyarokra nézve elítélőbb ideológiai-politikai pozíciót foglaltak el, mint az észak-szlovákiai polgártársaik. Dél-Szlovákiában a szlovákok 70 %-a tartja számon a magyarok által a szlovákok rovására elkövetett igazságtalanságokat, míg Észak-Szlovákiában csak 50 % emleget sérelmeket. (E sérelmek szlovákok által különösen gyakran emlegetett forrása az I. bécsi döntés.)

A közvetlen személyközi találkozások valószínűsége láthatóan befolyásolja a szlovákok magyarokra vonatkozó sztereotípiáját.

6. TÁBLÁZAT

Magyarok sztereotipikus megítélése Szlovákia déli és északi régióiban élő szlovákok körében

	DSZL	ÉSZL
szívélyes – elzárkózó	3, 8	4, 7
barátságos – barátságtalan	3, 6	4, 1
nagylelkű – irigy	4, 1	4, 4
nemzetére büszke – nemzetével szemben közömbös	1, 2	1, 2
kisebrendűségi érzése van – fölényérzete van	6, 0	6, 0
kulturált – kulturálatlan	3, 5	3, 9
szorgalmas – lusta	2, 9	3, 6
nemzetileg toleráns – nemzetileg intoleráns	5, 0	5, 0
rugalmas – makacs	5, 8	5, 9

Forrás: Bordás et al. 1995. Picture 5.

Dél-Szlovákiában jóval pozitívabb kép él a magyarokról, mint Észak-Szlovákiában. A közvetlen személyközi találkozások hiánya mintha negatív irányban fantomizálná a magyarokat. Ugyanakkor figyelemreméltó, és ez összecseng a korábban idézett burgenlandi adattal, hogy a szlovákok a magyarokkal való kapcsolat lététől függetlenül a magyaroknak egységesen nagyfokú nemzeti büszkeséget, a nemzeti érzésből táplálkozó intoleranciát, fölényességet és makacsságot tulajdonítanak.

Még a Dél-Szlovákiában élő szlovákokban is Janus-arcú magyar-sztereotípiák élnek. A szívélyes, barátságos, nagylelkű, szorgalmas magyar egyben makacs, intoleráns, nemzeti hovatartozására büszke és fölényes.

A szlovákiai Márai Sándor Alapítvány égisze alatt Huncsik Péter vezetésével folytatott vizsgálat inspirálta az ELTE Szociológiai Intézet most zajló vizsgálatsorozatát, melynek első szakaszára 1997 őszén Romániában került sor.¹

Sok egyéb mellett, azt is meg akartuk tudni, hogy miként konstruálják meg maguknak a románok a magyar képét a mindennapokban.² A mintába bekerült erdélyi románok száma 716 volt, s kiválasztásuk úgy történt, hogy reprezentálják az Erdélyben élő román lakosságot nem, életkor, iskolai végzettség és település szerint. Hasonló elvek alapján jött létre a magyarok mintája, melynek létszáma 1090 volt.

A románokban élő magyar-sztereotípiát az Edwin Poppe által talált kompetencia és moralitás dimenzióiba eső tulajdonságok felhasználásával vizsgáltuk. Az volt a válaszadók feladata, hogy a kérdőívben felkínált egyes tulajdonságokról meg kellett állapítaniuk, hogy szerintük az adott tulajdonság a magyarok hány %-át jellemzi. Míg a szlovákiai vizsgálatban a kutatók nem választották szét a magyarországi magyarokat és a szlovákiai magyarokat, addig ebben a vizsgálatban a magyarok mindkét csoportjára nézve kértünk értékeléseket.

7. TÁBLÁZAT

Magyar-heterosztereotípiák románok körében (1997)

	magyarországi magyarok	erdélyi magyarok
intelligens, versenyszellemű	43	35
segítőképz, toleráns	56	49
önző, erőszakos	27	29
lusta, tehetetlen	43	50

A 7. táblázatból látható, hogy a kétféle magyar csoport megkülönböztetése a kérdőívben indokolt volt, mert a megkérdezett románok eltérő módon értékelik a magyarokat attól függően, hogy tőlük távol Magyarországon vagy köztük élnek. A távolság megszépíti a magyarokat a románok szemében. Egészében azt mondhatjuk, hogy a román válaszadók óvakodnak az általánosítástól. A magyarokról alkotott sztereotípiák inkább pozitív mint negatív. Az együttélés azonban negativitásra hangol.

Sumner századelejei meghatározása nyomán azt mondhatjuk, hogy az etnocentrizmus minden csoport sajátja. Az etnocentrizmus, a saját csoport teljesítményeinek túlértékelését biztosító szociális összehasonlítási minta. A csoport ezáltal próbálja biztosítani tagjai számára a pozitív azonosságérzés forrásait. Az etnocentrizmus egyben a más csoportoktól való érzelmi távolságtartás eszköze is. Az etnocentrizmus kutatói sokszor csoport önleírásait elemezve még a hetvenes években létrehozták az általános etno-

¹ Az 1997–1999 között zajló Kárpát Project keretében került sor a kutatásra, melyet a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, a PHARE és az UNESCO támogatott. A kutatásban részt vesz az Utrecht-i Egyetem ERCOMER szervezete, a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem Szociológiai tanszéke, a dunaszerdahelyi Márai Sándor Alapítvány, a Krakkói Egyetem Európa-központja valamint az ELTE Szociológiai Intézet Kisebbségpszichológiai Tanszéke.

² A vizsgálat persze nem állt meg ezen a ponton, s arra is kiterjedt, hogy miként érzlelik a magyarok a románokat. A vizsgálat eredményeit bővebben tartalmazzák a Társadalmi Riport című 1998-as kötetben, valamint a Limes 1998. októberi számában megjelenő cikkek.

centrizmus modelljét. Ezt a modellt alapul véve megvizsgáltuk, hogy Romániában a magyarok és a románok között milyen mérvű az etnocentrikus alapú szelektív, túlzó, pozitív önértékelés.

Nyolc állítást kínáltunk a megkérdezetteknek, akiknek minden egyes állítás esetében az volt a feladata, hogy nemcsak a magyarokra, hanem a románokra vonatkoztatva, döntsék el, melyik állítást fogadják el, s melyiket nem.

8. TÁBLÁZAT

Etnocentrikus állítások fogadtatása magyarok és románok körében

	Elsősorban a saját nemzetre igaz		Elsősorban a másik nemzetre igaz		Mindkét nemzetre igaz		Egyik nemzetre sem igaz	
	Magyarok	Románok	Magyarok	Románok	Magyarok	Románok	Magyarok	Románok
Ez a nemzet sokat szenvedett a történelme során, mégis meg tudta tartani azonosságát.	62	76	4	2	32	19	2	3
Csodálatra méltó e nemzet veszély idején megnyilvánuló összetartása.	33	39	19	22	34	32	14	7
Ez a nemzet mindig is a civilizáció élharcosa volt Európában.	57	58	2	5	9	26	32	11
Nincs még egy olyan nemzet, amely annyi nagy tudóst, író, zeneszerzőt adott volna a világnak.	41	53	2	1	25	21	32	11
Fennhéjázó, gőgös nemzet, mely megszokta, hogy uralkodjék.	18	9	31	59	9	32	42	26
Vendégszeretőnek tartják magukat, pedig csak haszonlesők.	8	11	41	38	12	14	39	37
Kevés olyan nemzet van Közép-Európában, mely oly sokat beszélt és oly keveset tett.	4	42	66	16	8	14	22	28
Bármit is állítsanak magukról, az európai demokratikus normáknak sosem lesznek képesek megfelelni.	2	17	64	12	10	15	24	56

A 8. táblázat azt mutatja, hogy mind a románok, mind a magyarok körében igen elterjedt az önsajnálát, mely a nemzeti történelemből a szenvedést, a veszélyeztetettséget, a kudarcokat hangsúlyozza. (Láttuk, hogy ez az attitűd nem idegen a szlovákoktól sem.)

Az így megteremtett negatív összehasonlítási szint bázisán a pusztá megmaradás minősül sikernek és pozitív érzések forrásának.

Kisebbségi mértékben népszerű mindkét nemzeti csoport körében az azonos dimenzióban megfogalmazott nyílt etnocentrikus állítás, mely a nemzet veszély idején mutatott összetartását ünnepli. Itt már megjelenik két másik mozzanat is; a válaszadók egy része mindkét nemzeti csoportban inkább a másik nemzetnek tulajdonít extra mértékű összetartást, ami éppen úgy jelenthet irigységet mint őszinte elismerést. Ugyanakkor jelentős azoknak az aránya, akik egyik nemzetre sem fogadják el ennek az állításnak az igazságtartalmát.

A kulturális etnocentrizmust két állítással mértük. Bibó Istvántól tudjuk, hogy a kelet-európai kis népek pozitív önértékelésük fenntartása érdekében előszeretettel hivatkoznak az empirikusan nehezen ellenőrizhető kulturális teljesítményekre. Ezek a költői, szépművészeti, színházi stb. teljesítmények mérhetetlenek, összehasonlíthatatlanok, de éppen emiatt alkalmasak arra, hogy az önmagukat veszélyeztetettnek érző nemzeti csoportok számára lelki erőforrásként szolgáljanak. A táblázatból látható, hogy mind a román, mind a magyar megkérdezettek számára vonzó alternatívát jelent a saját nemzetet, mint az európai civilizáció elharcosát, sok zenész, költő, író, tudós produktívát beállítani. Az etnocentrikus variáns, amelynek esetében csak a saját nemzeti kulturális teljesítményeit ismeri el a válaszadó, mindkét nemzeti csoportban azonos, meglehetősen magas arányú elfogadást mutat. Ehhez képest mind a románok, mind a magyarok között kisebbségben vannak azok, akik mindkét nemzet esetében elfogadják a kulturális többleteljesítményre vonatkozó tételt.

Ugyancsak kisebbségben vannak azok, akik mindkét nemzet esetében kétlik a tétel igazságtartalmát.

A pejoratív, a másik nemzetet elmarasztaló, élesen negatív tartalmú állítások az etnocentrizmusnak azt az oldalát mutatják, amelynek segítségével a saját csoport a másik értékeinek tagadása révén próbál pozitív önértékelésre szert tenni.

A pejoratív állítások mindegyike esetében mindkét csoportban elég jelentős azoknak az aránya, akik azt vallják, hogy a szóban forgó állítások egyik nemzetre nézve sem igazak. Ez arra utal – amennyiben a válaszok őszinték –, hogy Romániában 1997-ben mind a magyarok, mind a románok között széles körű a felismerés, miszerint a másik csoport értékeinek el nem ismerése, illetve kétségbevonása a nacionalista konfliktus szításának legbiztosabb módszere, s ettől tartózkodni kell.

Negatív tartalmú állítások esetében etnocentrikus szemszögből nézve az minősül természetesnek, ha a válaszadó a saját csoportjára nézve az adott állítást visszautasítja, de másik csoportra igaznak tartja. Erős nemzeti önkritika jele, ha valaki a saját csoportra elfogad egy pejoratív, értékfosztó állítást, miközben a másik nemzeti csoportot kivonja az állítás érvénye alól.

Önkritikával egy esetben találkozunk. A románok körében viszonylag magas azoknak az aránya, akik a saját nemzeti csoportjukra elfogadják azt a kijelentést, miszerint „kevés olyan nemzet van Kelet-Európában, mely oly sokat beszélt, és oly keveset tett”.

A magyarok körében számottevő önkritikával nem találkozunk. Annál inkább gyakori a románok pejoratív reprezentációja. A haszonlesés, a fecsegés és az anti-európaiság súlyos vádjainak elfogadása a románokkal szemben – nem függetlenül a kisebbségi helyzet által felfokozott kollektív érzékenységtől – nem idegen az erdélyi magyarság körében.

Ezeknek a vádaknak a fordított, a románok által a magyaroknak való tulajdonítása kevésbé gyakori, ami arra utal, hogy a románok körében a másik nemzet bírálata visz-

szafogottabb. Egyetlen, de jelentős kivétel az az állítás, mely a fennhéjázást veti az alanyként behelyettesített nemzet szemére. A románok körében széles körű annak a nézetnek az elfogadása, hogy „a magyar fennhéjázó, gőgös nemzet, mely megszokta, hogy uralkodjék”.

Ezen a ponton a románok magyarokról kialakított sztereotípiája igencsak hasonlít az osztrákok, a szlovákok magyarokról alkotott sztereotíp elképzelésével, melyekről korábban már szóltunk. A bevezetőben cáfoltuk a tükör-metaphora érvényét. Ugyanakkor nem nyilvánítottuk feleslegesnek a nemzeti sztereotípiák vizsgálatát. Remélhető, hogy az olvasót ez a cikk meggyőzte arról, hogy a magyarokra vonatkozó heterosztereotípiák vizsgálata hozzásegíthet a nemzeti önismeret színvonalának emeléséhez, mely mellett oly szenvedélyesen emelt szót egykor Széchenyi, Ady, Babits, Bibó és legutóbb a tragikusan korán elhunyt Szücs Jenő. Szó sincs arról, hogy névértékben igaznak tartjuk a magyarokra vonatkozó heterosztereotípiákat, de mélységesen el kell gondolkoznunk arról, hogy vajon miért látják a magyarokat a szomszéd nemzetek egyoldalú fölényre törekvőnek. Az empátia, a másik helyzetébe való beleélés képessége a mindennapi személyközi kapcsolatok zavarmentes bonyolításának legfontosabb eszköze. Határozottan az a véleményünk, hogy nincs ez másként a nemzetközi kapcsolatokban sem. A másik helyzetébe való beleélés kollektív szinten jóval nehezebb, mint az egyének egymásközi kapcsolatainak szintjén. Ha viszont ez hiányzik, nagyon megnő a hibás cselekvés, a félreértés valószínűsége. Ha hamisnak, igazságtalannak is tartjuk a rólunk másokban kialakult képet, jobb, ha tisztában vagyunk vele, mert ez az alap, melyről elrugaszkodhatunk, amikor kapcsolatokat építünk a másik féllel többek között arra is törekedve, hogy jó kép alakuljon ki benne rólunk.

Más, egyébként teljesen jogosan felvethető kérdés, hogy az empátia akkor igazán hatékony, ha kölcsönös. E cikk terjedelme nem tette lehetővé hogy bemutassuk azokat a vizsgálati eredményeket, amelyek azt mutatják, hogy empátiára nemcsak a magyarok, hanem a velük egy földrajzi térségben élő többi nemzet tagjai is alaposan rászorulnak. Fontos, de nem elég, ha mi tudjuk, hogy más nemzeteik tagjai mit tartanak rólunk, nekik is tudniuk kell, hogy milyen heterosztereotípiák élnek róluk bennünk.

Hol húzódik Európa határa? A fentiek szellemében azt válaszolhatjuk erre a kérdésre, hogy Európa ott végződik, ahol az áthatolhatatlan másság kezdődik.

IRODALOM

- BIBÓ I.: 1986. A kelet-európai kis államok nyomorúsága. In. *Válogatott tanulmányok*. II. Budapest. Magvető, 185–265.
- BORDÁS, S., FRIC, P., HAIDOVÁ, HUNCIK, P. MÁTHÉ, R.: 1995. *Counter-Proof* The examination of the Slovak-Hungarian relationship with sociological and ethnopsychological methods in Slovakia. Bratislava, Nap
- CSEPELI, GY.: 1987. Csontváz a szekrényben In. *Csoporttudat-Nemzettudat*. Budapest. Magvető, 234–246.
- Csepeli. Gy. Örkény A. Székelyi M.: 1998. Jelentés a Tündéerkertből. *Társadalmi Riport*. Budapest, TÁRKI.
- CSEPELI GY., ÖRKÉNY A., SZÉKELYI M. CSERE G. 1998. „Dunának Oltnak egy a hangja?” *Limes*. 4/1. 93–110.

- CZIGÁNY L.: 1976. A magyar irodalom fogadtatása a viktoriánus Angliában. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- FRANK, T.: 1976. *The British Image of Hungary 1865–1870*. Budapest, ELTE.
- FISCHER A., LEVENDEL Á.: 1992. *Átépítés alatt*. Közép- és kelet-európai gazdasági és politikai közvélemény-kutatás. Budapest.
- HARTLEY, E. L., HARTLEY, R. E.: 1961. *Social Psychology*. New York, A. Knopf.
- HUNYADY, GY.: 1996. *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- JESZENSZKY, G.: 1986. *Az elvesztett presztízs*. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában. Budapest, Magvető.
- JUHÁSZ, GY.: 1983. *Uralkodó eszmék Magyarországon*. Budapest, Kossuth.
- KRISTÓ, GY.: 1998. A középkor magyarjai-idegen tükörben. *Tiszatáj*, 4. 4–11.
- LENDVAY, J.: 1996. A nemzetben való gondolkodás két fő típusa: a nemzetkép és a nemzeti sztereotípiák. In *Többség-kisebbség*. Budapest. Osiris, 117–160.
- LENDVAY, J.: 1989. Magyarországgal és a magyarokkal kapcsolatos nemzeti sztereotípiák. *Janus*, VI.1. 37–41.
- PHALET, K. POPPE, E.: 1997. 'Competence and morality dimensions of national and ethnic stereotypes: a study in six Eastern-European countries.' *European Journal of Social Psychology*. vol. 27, 703–723.
- POPPE, E.: 1998. national and ethnic stereotypes in Central and Eastern Europe. A study among adolescents in six countries. Utrecht. Ph.D. Dissertation.
- SZEKFÚ, GY.: 1939. (szerk.) *Mi a magyar?* Budapest.

ÁGOSTON VILMOS

Az ujjadat add nekem

NEMZETSTRATÉGIAI GONDOLOTOK A KÉTLÉPCSŐS INTEGRÁCIÓRÓL

Egy japán példabeszéd szerint, elhagyatott tájon utazik a vándor a hegyekben és találkozik az éhező remetével. Megsajnálja a remetét és enni ad neki. Az hálából rámutat egy kőre és a kő menten arannyá változik. Amikor a remete látja, hogy ettől a vándor nem derül jobb kedvre, megkérdi, mi a baj? – Túl kicsi – feleli szomorúan a vándor. Erre a remete előzékenyen egy nagyobb szikladarabra mutat. Az is arannyá változik. Amikor látja, hogy az ember továbbra is szomorú, megkérdi, vajon mire lenne szüksége a vándornak, ha már ez a temérdek aranyajándék nem elég neki?

– Az ujjadat add nekem! – feleli a vándor.

Ehhez a történethez teszi hozzá William Costello, aki a második világháború után látogatta meg Japánt, hogy „a japánok nem elégednek meg egy kockacukor nagyságú arany demokráciával, bármekkora is legyen az. Ők meg szeretnék szerezni a demokráciakészítés minden titkát”.¹ Mintha ezt a történetet kimondottan nekünk, kelet-közép-

¹ William Costello, *Democracy vs. Feudalism in Post-War Japan*, Itogaki Shoten, Tokio, 1948. 2.

európaiaknak írták volna. Mi is arra vágyunk, hogy a Nyugat ajándékozzon meg a demokrácia „készítés” minden titkával, a keletiek pedig adják nekünk a robbanás-szerű ipari fejlődésük aranyujját: de most mindjárt, vagy legalábbis azonnal!

Amikor Japánba érkeztem,² úgy véltem, hogy nyitottan, előítéletektől mentesen szállok le a repülőről. Magabiztos mosollyal nyújtottam oda útlevelemet a bevándorlási tisztnek, aki szakmájához illő gyanakvással forgatta, hogy megállapítsa, vajon nem akarok-e törvénytelenül behatolni az országba és netán végleg ottfelejteni magamat. Japánba vándorolni? Én? Ezek a fogalmak egy – közép-kelet európai ember számára – teljesen elképzelhetetlennek tűntek. Most, amikor a tapasztaltakra visszagondolok, egyszerre rádöbbenek, hogy mégsem érkeztem teljesen előítéletek nélkül Japánba. Volt abban a magabiztos útlevélkezelő mozdulatomban valamilyen „idegen” tudat. A gyanú fölött álló ember magabiztossága, aki el sem tudná képzelni, hogy egy egészen más antropológiai, civilizációs és ismeretlen környezetbe akarna disszidálni. És valóban. Én Japánba is csak azért mentem, hogy még tisztábban gondolkodhassak a közép-európai helyzetről. Azt is mondhatnám, nem Japán érdekelt, hanem az, hogy miként használhatnám fel az ottani tapasztalatokat idehaza. Így járják ők is a világot már több mint száz éve. Ez természetes. Mit vittem magammal? Egy régiókra bomló, majd új közösségekként ismét összerakható Közép-Európa vágyat, nyugati integrációs elképzeléseket, a határok felszámolásával a kis-nemzetállamok átalakulását sürgető, a nemzeti előítélet és gyűlölet kordában tartó-, újja szerveződő megoldási elképzeléseket. Sajnos nem mondhattam le arról a következtetésről, hogy közép-európai történelmünk során se bűnös, se ártatlan nemzet nincs. Mindenki tanulhatna a saját tévedéseiből, koronkénti intoleranciájából és hogy mindig csak a kisebbségi helyzetben levők dolgozták ki a megbékélési modelleket, amelyekről a többségi nemzeti politikák nem vettek tudomást. Ez egyaránt érvényes a magyar, szerb, román, szlovák, vagy a cseh és lengyel hatalmi és kisebbségi politikára. Így történt ez 1914-ben a Magyar Parlamentben, és 1920 után a románban³. Mégis, a századforduló felé haladva abban reménykedtem, hogy ellehetetlenülnek ezek a konfrontációk és a kis népeket arra kényszerítik a közös csőd és újjászervezési gondok, meg a nyugati globalizációs, integrációs modellek, hogy megtalálják a kiegyezés útját. Más út nincs, illetve van: minden marad a régiben. Ebbe a „régibe” beleérttem a nagyhatalmak kisstílusú játékát, a fegyvereladási versenyt és annak szerves folytatását: a háború lehetőségét is.

Magabiztosságom, nyílt tekintetű mosolyom és nem utolsó sorban az egyetemi meghívó levél meggyőzte a tisztet és előzékenyen beütötte a belépő pecsétet. El is felejtettem volna ezt a gyanakvó, fürkésző tekintetet, amellyel a világ minden részén találkozhat az utazó, ha a későbbiek során nem döbbsentem volna rá két, előítéleteimet lebontó következtetésre. Egy: Japánba érdemes lenne bevándorolni. Az átlag életszínvonal magasabb, mint Amerikában, tehát ide sok embernek megérné, ha betelepülne. Kettő: Japánban olyan belső ellenőrzést teremtett a „hagyományos” bürokrácia, ami-

² Itt köszönöm meg a Hokkaido egyetem vezetőjének, Norihoto Tambo, D. E. elnöknek, Osamu Ieda, Tadayuki Hayashi és Koichi Inoue professzoroknak, hogy tiszteletbeli meghívottként Japánban tartózkodhattam 1997 május–október között a Sapporói egyetem SRC kutató központjában.

³ V. Ágoston, *The Transylvanian Mind: Ambiguity of Ethnic Identities and Conflict Resolution*, In: *Quest for Models of Coexistence*, Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo, Japan, 1998. pp. 59–79.

lyenről a kelet-európai direkt represszív (szovjet-, román-, kelet-német-, bolgár-, lengyel-) vagy kiegyezéssel manipulatív (egykori csehszlovák, Kádár-magyar, jugoszláv) totalitárius államgépezetek nem is álmodtak. Tehát gyakorlatilag lehetetlen az illegális bevándorlás⁴. Védekezésüknek több száz éves hagyománya van.

Japán történelmének számos tanulságos eseménye közül most elég ha emlékeztünk arra, hogy 1543-ban értek partot a portugál hajósok a ország Kiuszu szigetén. Ők mutatták be az első lőfegyvert. Nem sok idővel azután, Japánban négyszer több mennyiségű fegyvert állítottak elő, mint a korabeli Portugáliában. Toyotomi Hideyoshi uralma idején, aki eleinte szorgalmazta a keresztény misszionáriusok Japán földre érkezését, hogy ellensúlyozzák a buddhista papok hatalmát, minden előzetes figyelmeztetés nélkül, mindössze besúgóinak engedve, éppen ő 1597-ben 26 katolikus papot és japán hívet keresztre feszítette⁵. A racionális indítékok között feltételezik, hogy közrejátszott a kereszténység liberálisabb szemlélete – Isten előtti egyenlőség meghirdetése – a feudális hatalmi rendszerrel való kiegyezésre serkentő sintoizmus (amelyben a császár maga a Nap-isten leszármazottja) és a buddhizmus is. Tokugava sogun 1637-től aztán végképp kitiltja a keresztényeket és az idegeneket az országból. Halálbüntetés terhe alatt megtiltja a japánoknak, hogy külföldre utazzanak és az idegeneknek, hogy partra szálljanak Japánban. Ennek ellenére a holland, koreai és kínai kereskedőket beengedték, de ők is csak szigorú ellenőrzés mellett szállíthattak árut egy, Nagaszaki melletti szigetre. Ezután Japán közel háromszáz évig elzárkózott a külvilágtól. Nemzeti bezártságukból az amerikaiak zökkentették ki őket: 1853-ban Commodore Matthew Perry, a „fekete hadihajóival” megjelent és arra kényszerítette a japánokat, hogy nyissák meg kikötőiket a külföldi kereskedők előtt. A japán vezetők rádöbbennek, hogy haditechnikájuk lemaradt a világ nyugati felén élőkétől, ezért beleegyeznek a nyitásba. Ez vezetett a feudális, katonai sogunátus bukásához, és Meidzsi (jelentése: felvilágosodott) császár reformjaihoz. 1867-től, Meidzsi császár uralkodásától számítjuk Japán modern korszakát. Ő felosztotta a helyi kiskirályok (daimiók) birtokait, ebből jöttek létre a mai prefektúrák, nyugati típusú miniszterekből álló kormányt alakított, a fiatal samurájokat külföldi tanulmányútra küldte⁶, bankokat ho-

⁴ Számtalan cikk jelent meg azokról a munkásokról, akiket a II. világháború idején hurcoltak Koreából meg Kínából Japánba. Többen még a leszármazottaik közül sem kapták meg a japán állampolgárságot, annak ellenére, hogy éppen úgy japánul beszélnek, és antropológiailag nem lehet megkülönböztetni őket a többi japántól. Meghatározott időnként jelentkezniük kell a Bevándorlási Hivatalnál, hogy meghosszabbíthassák újlényomattal és fényképpel ellátott tartózkodási engedélyüket. Ezzel szemben a japán állampolgároknak nincs személyi igazolványuk.

A Japán Igazságügyi Minisztérium Bevándorlási Hivatalának jelentése szerint több mint 16 ezer törvénytelen bevándorlót utasítottak ki 1996-ban. Ezek között olyan érdekes eseteket is találtak, mint annak a pakisztáni fiatalnak a története, aki jugoszláv ENSZ emblémás rendfenntartó katonának álcázta magát, hogy bejusson Japánba. *Illegal Immigrations*, in: *The Japan Times*, Sunday, June 8. 1997.

⁵ Richard Deacon, *Kempei Tai*, Charles E Tuttle Company, Tokyo, 1991. 18. old

⁶ Joseph M. Kitagawa írja, hogy ebben az időben számos fiatal samurájot küldtek Nyugati tanulmányútra. Közülük többen, visszatérve az új Japán állam vezetőivé váltak. Ezek mélyesen nacionalisták voltak, a konfucianus hagyományok követői. Céljuk az volt, hogy a nemzet fejlődése érdekében, összeegyeztessék a „keleti erkölcsöt a nyugati tudományokkal”. *Religion in Japanese History*, Columbia Univ. Press, N. Y. and London, 1966. 253. old.

zott létre, porosz mintájú alkotmányt (1890) fogadtatott el, és az országot elindította a „fukoku – kiohei = gazdag ország, erős hadsereg” programú nemzeti, katonai felemelkedés útján. Néhány buktató ezen az úton: Japán–kínai háború (1894/5), Orosz–japán háború (1904/5), Mandzsúria megszállása (1931). Az Amerikai Egyesült Államok megtámadásával, Pearl Harbor bombázásával (1941) ér véget a történet első része, amelyet Hiroshima, majd Nagaszaki (1945) rettentő bombázása követ. Természetesen, borzalmas kegyetlenségnek számít az atombomba bevetése, ártatlan emberek lebombázása, még akkor is, ha Nagaszaki katonai központként működött. Ugyanakkor, különös jelentősége van annak, hogy a II. világháború már 1945 májusában véget ért, de Japán még augusztusban is hadban állt a Szövetségesekkel. Tulajdonképpen nem Hiroshima, hanem Nagaszaki bombázásának a kérdése az érdekes. A japán kormány-ülésekről készített feljegyzések azt tanúsítják, hogy még Hiroshima bombázása után sem hagyták volna abba a háborút. A amerikaiak szerint ezért volt szükség a második bombázásra, Nagaszaki elpusztítására is.⁷ A japán lapokban megjelent tudósítások szerint még évtizedek múlva is előkerültek magányos harcosok a szigetvilág barlangjaiból, akik nem akarták elhinni, hogy a japán császár, aki a Napisten (Amaterasu Omikami) leszármazottja, megadta magát és a II. világháború véget ért. A feltétlen alávetettség elvének etikai szintre emelését többen összefüggésbe hozzák a Konfuciusz hagyományokkal.

Amikor a győztes seregek vezére, Douglas MacArthur tábornok a háború után partra szállt Japánban, a szemtanúk szerint katasztrofális helyzetet talált. Romokban hevert az ország.

Ma Amerika legerősebb versenytársa a japán ipar. Ennek több magyarázata van. Ezek között az egyik, hogy a világháború végén, a politikai átszervezés – háborús bűnösök elítélése, minden háborús és katonai tevékenységet megtiltó új Alkotmány (1946 nov. 3.)⁸, a többpártrendszer, a császár isteni eredetéről történő lemondatása, általános választások stb. – ellenére az amerikaiak figyelme nem terjedt ki a hagyományos japán gazdasági összefonódások – az ipari és banktőke kartellbe (zaibatsu) szerveződésének – a megszüntetésére. Az ebbe történő beavatkozás sértette volna a liberális amerikai szemléletet. Úgy vélték, a politikai rendszer átalakításával a gazdasági helyzet is menten felölti a nyugati demokratikus piacgazdaság jellemzőit. Az országnak nyújtott amerikai segélyek, a behozatali vámok és a beruházások növelésével, valamint nem utolsósorban, hogy a korábbi központozított nemzet-gazdasági irányítás fennmaradt, Japán elindult a keleti csodálatos fejlődésének az útján. Bár az 1974-es és az 1980-as olajválság erősen érezte hatását a nyersanyagokban szegény országban, valamint Hongkong Kínának történő visszaadása (1997) után szintén újabb gazdasági recesszió híreiről számolnak be az újságok, mégis az előrejelzések szerint elképzelhető, hogy 2000 után Japán fejlődése túlszárnyalja majd az Amerikai Egyesült Államokét.⁹

⁷ John Toland, *The Rising Sun, The Decline and Fall of the Japanese Empire*, Random House, New York, 1970.

⁸ Az új Alkotmány 9. par. 1 és 2 bek.-ben olvashatjuk, hogy Japán „örökre” lemond a háború „nemzeti szuverén jogáról” és ennek megfelelően nem tart fenn „földön, tengeren és levegőben” semmilyen háborús potenciált. Ennek ellenére, az Amerikai Egyesült Államok beleegyezésével, a hidegháború óta engedélyezték a védelmi csapatok fenntartását.

⁹ Ezt elemzi többek között Kenichi Ohmae, *Beyond National Borders, Reflections on Japan and the World*, Kodansha International, Tokyo, 1987. Valamint Douglas Moore Kenrick, *Where Communism Works*, Charles E. Tuttle Comp. Rutland, Vermont, Tokyo, 1988.

És máris elérkeztünk a megválaszolatlan, körben forgó kérdéseinkhez: vajon mennyire keleti specifikum a közösségre alapozó (család, munkahely, állam, nemzet, faji) élet-szervező szemlélet? Van-e jó oldala a központosított gazdasági gondolkodásnak egy bizonyos közösségi, vagy ha úgy tetszik nemzeti cél elérésének érdekében? Törvényszerű-e az, hogy a nemzeti célok elérése más népek ellen irányuljon? Mennyire vezethet ez gazdasági összeomláshoz? Meg lehet-e ismételni a japán csodát a közép-európai, vagy netán a szűkebb magyar társadalom gazdasági feltételei közepette? Lemondhatunk-e a liberális elvekről, amelyek az állampolgárok szabadságtudatát erősítik azért, hogy az unokánkért élve, haladjunk a távlati nemzeti teleologikus jövőkép felé? Mire képes egy nemzet, ha sajátos körülmények között – nem belülről azonosul vele, hanem csak – felhasználja a nyugati technikai civilizációs eszközöket, ugyanakkor megmarad japánnak? Vajon van-e valamilyen következtetés, amellyel a közép-európai kisebb nemzetek megteremthetik a Japánéhoz hasonló életszínvonalat? És végül: lehet-e úgy integrálódni a nyugati civilizációhoz, hogy megőrizzük sajátos nemzeti érdekeinket?

Amint a szakirodalomból kiderül, a külföldiek számára oly titokzatosan működő japán hatalom láthatatlan kezű irányítója nem a parlamenti-politikai világ, hanem a pénzügyminisztérium, szó szerint az Okurasho – amely Nagy Magtárat jelent. A kifejezés a hetedik században keletkezett, amikor még rizsben fizették az adót, de fennmaradt napjainkig. Ide minden évben húsz fiataalt vesznek fel a tokiói egyetem legjobb végzettjei közül, akiknek a sorsát egy életre meghatározza a bürokrácia hierarchiai lépcsőjén való emelkedés. A legnagyobb hatalma a helyettes pénzügyminiszternek (a dzsimu-dzsikánnak) van, aki nem függ a politikai változásoktól, mint a bábszerepre ítélt felettese, a pénzügyminiszter. Ő az állandóságot képviseli, míg a pénzügyminiszter csak az aktuális politikai lojalitást. A pénzügyi tárca alá rendelődnek a nagy bankok és a kulcsszerepet betöltő Nemzetközi Kereskedelmi és Ipari Minisztérium által irányított irodák, valamint az ezt koordináló Kabinet. A gazdasági-politikai élet következő szintjén helyezkednek el a nagy ipari társaságok, a biztosítók, a sajtó és végül (!) a legfontosabb politikai pártok. „Ez a hatalmi struktúra – írja Fingleton – természetesen nem hasonlít arra a képre, amelyet Japán kifelé mutat önmagáról, mint egy nyugati típusú demokrácia. A megválasztott parlamenterek Japánban olyanszerű szerepet töltenek be, mint az ombudsmanok és a párt-lobbysták. Legfőbb feladatuk, hogy tárgyaljanak a bürokratákkal és közvetítsék a helyi nyomást gyakorló csoportok érdekeit, a különböző törekvéseket. Úgyszintén feladatuk, hogy a kormány humanus arcát mutassák a hivatalos politika megjelenítésekor a kormányzottak felé. Ők valójában a kormány reklámemberei.”¹⁰

A tisztségviselők, bürokraták tetteinek egyetlen fokmérője, miként szolgálják a „nemzeti érdekeket”. Céljuk, hogy minél nagyobb boldogságot tudjanak biztosítani minél több embernek. Rendkívül hosszú távon terveznek, amelyben nemcsak a jelenlegi Japán céljait tartják szem előtt, hanem a jövő generációinak az érdekeit is. Fingleton szerint a politikusok szívük mélyén nem igazán csodálják a Nyugati demokráciát. Ők a japán WA elvének a hívei, amely harmóniát jelent. Míg a nyugati kultúrákban a különböző vélemények, az egymásnak ellentmondó elveket ösztönzik, addig a japán WA elv igyekszik elnyomni az emberek különbözőségeit és egy közös front

¹⁰ Eamonn Fingleton, *Blindside*, Why Japan Is Still on Track to overtake the U.S. by the Year 2000. Kodansha International, Japan, 1997. 131. old.

kialakítására ösztönöznek. Inkább a felszín alá seprik a nézetkülönbségeket, mintsem hogy kiélezzék azokat. A konformizáló nyomás feltehetően egy erős központi autoritárius hatalomtól jön, amely a politikában elsősorban nem a különböző érdekek megjelenítésén keresztül jut érvényre, hanem valamilyen színpadi előadásra hasonlít, ahol a szerepeket már jó előre kiosztották.

Fingleton szerint felületes következtetés az, hogy Japánt a nagy vállalkozók irányítják. Több példán keresztül szemlélteti, hogy nincs így. Számtalan eset igazolja például, hogy külföldi cégek éveken keresztül sikertelenül próbálkoznak betörni a japán piacra. Amikor végre eszükbe jut és japán-külföldi vegyes vállalkozást hoznak létre, egyszerre megnyílnak az összes kapuk előttük. Ugyanakkor a külföldi hamar rájön, hogy a japán partner igyekszik megváltoztatni az immár közös üzleti terveket. Legfőbb célja nem az, hogy minél jobban betörjön a piacra, hanem hogy minél több állami támogatást tudjon szerezni a cégnek. A japán fél rendkívül hamar felismeri a külföldi cégnek azokat a technológiai előnyeit, amelyeket a japán cégbe szeretne átvinni. Egyszerrel, az a látszat keletkezik, hogy nem a nagy üzlet és óriási profit varázsa mozgatja a tokiói hatalmi játszmákat, hanem a nemzeti érdek. A tisztségviselők szeretnék azt a látszatot kelteni, mintha a nagy üzleti érdekek irányítanák az országot. Az üzleti titokra való hivatkozás megmenti őket, a nyilvánosság kötelezettségeitől, attól, hogy ellentmondásos politikai stratégiáikról beszámoljanak. Egyszerrel a modern piaci verseny álcája lehetővé teszi az ambiguitást, a kétértelműséget, amely a legszembetűnőbb a pénzügyi politikájukban.

Többféle elmélet keringett arról, hogy valójában ki is vezeti az országot, miután a császár szerepe mindössze szimbolikussá vált¹¹. Éveken keresztül azt a látszatot keltették, mintha egy biztosító társaság, később a Nemzetközi Kereskedelmi és Ipari Minisztérium érdekei szerint alakulna a Japán gazdaság politikája. Nemesgyszer a nyugatiak számára teljesen kaotikusnak tűnik az egész. De vannak, akik a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokban felfedezik a kaotikus gondolkodás „mögötti módszerességet”: szervezeten védik az árupiacukat. Nyersanyagokat importálnak, de a fogyasztói cikkeket maguk állítják elő. Fingleton szerint ezt a Pénzügyminisztérium irányítja. Hogy mennyire nem az elsődleges profitszerzés a céljuk, arra példaként a rizstermesztést említi. A Japánban megtermelt rizs hatszor annyiba kerül, mint a világpiaci ár. Mégis az állam védi a termelőket az olcsó behozattalól és támogatja a hazai rizstermesztést.

A japán sajtó különböző kartellek szerint szerveződik, amely megkönnyíti az állami ellenőrzést.¹² Az állami és magán szervezetek csakis ezen kartellekhez tartozó újságírókat engedik be a sajtótájékoztatókra és tanácskozásokra. Nemesgyszer a külföldi tudósítókna tilos jegyzetelniük az ilyen sajtótájékoztatókon – írja Fingleton. A konfuciánus társadalomban a vezető újságírókat a „falakon belülieknek” tekintik, akik arra hivatottak, hogy megteremtsék a harmóniát. A híreket és hírösszefoglalókat egy közös újságírói csoport dolgozza ki. Ezeket aztán átveszi minden lap.

Kelet-európaiak számára a fenti képlet rendkívül ismerősnek tűnik. Mi több, annyira gyanús, hogy már szinte felkiálthatunk: – köszönjük szépen, ezt a történetet már ismerjük! Sőt, éppen ez az a rendszer, amelytől szabadulni akarunk, mert nálunk ez jelentette a diktatúrát, gazdasági és politikai csődöt. Ez elől menekülünk. Most ne pró-

¹¹ „The Emperor shall be the symbol of the state and of the unity of the people”, Japán Alkotmány 1. par.

¹² E. Fingleton. i. m. 181. old.

bálja valaki nekünk úgy eladni, mintha arra felé kellene haladnunk, hogy elérjük a jóléti társadalmat.

Pedig be kell látnunk, hogy ez a komunitárius modell a kis- és nagy Tigriseknél, ott, távol-keleten sikeres gazdasági felemelkedéshez vezetett. A japán magatartásmodell zárkózottsága látszatának egyik lehetséges magyarázata: minek beszéljünk nektek, úgyszem értenétek meg minket. Kifelé mosolygós egyeztetés, a gondokat csak befelé, hierarchikus úton jelző viselkedés. Talán az sem véletlen, hogy a japán alkotmányba be kellett venniük, hogy biztosítják „az akadémiai szabadságot”.¹³ Mi szükség ezt törvénybe iktatni? Nem tartozik hozzá az általános emberi jogokhoz?

Elterjedt az a Nyugat-európai vélekedés, hogy az ázsiai társadalmak gyors és látványos fejlődésüket annak köszönhetik, hogy a hagyományosan, Francis Fukuyama által megfogalmazott „bizalomra” épülő termelési módot kellőképpen össze tudták egyeztetni a nyugatról elsajátított legmodernebb műszaki színvonallal¹⁴.

A közép-európai ember a fenti modellben nem a „bizalom” elvének az érvényesülését látja, hanem inkább a feltétlen alávetettséget, az egyéni érdekek közösségi céloknak történő alárendelését. Közép- és Kelet-Európában, a tapasztalatok szerint, a nemzeti stratégiák áldásos elvei – az átlag életszínvonal emelése, a biztonság és széleskörű szociális háló, kulturális támogatás és az általános foglalkoztatottság elérése – helyett elsősorban a nemzeti közösségi elv negatív velejáróival, a kirekesztő elzárkózással, nem egyszer az idegen gyűlöletet sugalló „védelmi” gondolatokkal találkozunk az elemző. Azokkal a szimptomákkal, amelyek nem annyira a modern, mint inkább a feudális Japánt jellemezték. Bár az 1989-es fordulattal megszűnt a korábbi csőd felé vezető modell és eljött a Nyugati nyitás „Meidzsi korszaka”, de az előző korokból nem azt őriztük meg, ami a japán társadalom fejlődését is biztosította – a tudatos stratégiai gondolkodást-, hanem a régi kiváltságos mechanizmusokat túlélő, régi és új klienshálózat továbbélését, illetve kialakulását. És mindez a privatizáció, nyugati demokrácia, a nemzeti célok, vagy a szabadelvűség álarcába csomagolva.

Nehéz előrelátni, hogy a közép és kelet-európai államok, totalitárius államformáinak a deklaratív lezárása után vajon jobb helyzetbe kerültek-e a szabadabbá váló állampolgárok, vagy egy újabb kiszolgáltatottság és rabság korszaka veszi kezdetét. Egyelőre mindkét irányba elindultunk. Márpedig aki egyszerre két irányba indul, arról méltán feltételezik, hogy egy helyben topog. Vagy ami ennél is rosszabb: döntésképtelen. A döntésképtelenség feloldhatatlan állapotában egyetlen gyakorlati elv érvényesül: mások döntenek helyette, róla és felette. Azt is mondhatnánk: ismét mások döntenek. Szakemberek helyett a sakk-emberek.

A térség választó polgárainak évtizedeken át beivódott közösségi, sőt egyenesen kommunisztikus elvárásai, a szociálista érvelés és gondolkodásmód egyik oldalon – minél kevesebb adót szeretnének fizetni, ezzel szemben minél több ingyenes szolgáltatást kapni cserébe –, a másikon a lebontásra váró centralizált állam eszménye, valamint a felhalmozott közvagyonot önkényesen osztogató, egymást váltogató politikai hatalmak, a demokratikus nyilvánosságot kizáró, nagybetűs Privatizáció misztikuma, amely eddig még a legtöbb országban csak a munkanélküliség megteremtésében ért el látványos eredményeket és sehol nem tudta erősíteni a működő-, vagy szolgáltató ipart. Már az is valami, ha a költségvetés megszabadul a „fölösleges” tehertételektől,

¹³ „Academic freedom is guaranteed” – A japán Alkotmány 23. paragrafusa.

¹⁴ *Bizalom*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997.

mondják. Miközben, feltehetően a legjobban működő vállalatokat tudják csak eladni, úgymond privatizálni. A bankrendszerre és a sajtóra jellemző: hol privatizálják, hol meg az állam visszavásárolja, hogy ismét gyakorolhassa a hatalmát. Inkább a kiszolgáltatott, leépített, vagy éppen a külföldi konkurenciának eladott gazdaságot szeretnék feltüntetni úgy, mint az emberek individuális érdekeivel egybehangzó, a jóléti állam felé vezető utat.

Az okok között még eddig nem foglalkoztak a ténnyel, hogy amíg a totalitárius rendszereket teoretikusok és diktátorok hozták létre, addig úgy képzelik, hogy ezeknek a lebontásához elegendő, ha a lovak közé vetik a gyeplőt, azok majd maguk is tudják az utat. A monolit rendszer lebontását a politikai holdudvarokhoz csapódó önjelölt hatalmi csoportok harcára bízták a választók. Egyszóval nagyobb a bizalom, mint a törvényes kereteket teremtő józan kételkedés. Ilyen szempontból nem az ázsiai országokban és főként Japánban testesül meg a tökéletes bizalomra épülő politikai-gazdasági államforma, mint ahogyan Francis Fukuyama írja a *Bizalom* című könyvében, hanem Kelet-Európában és a Balkán volt szocialista államaiban. A Balkán egyes országaiban, Bulgáriában és Jugoszláviában éppen a tökéletes „bizalom” vezet a szervezett anarchiához. Az emberek minden gyanakvás és ellenőrzés nélkül, feltétlenül megbíznak a végrehajtó hatalomban (tisztségviselő, vámos, rendőr stb.), azok pedig az útonállókra, rablókra és önkényeskedő ügyintézőkre építik, anyagi előnyöket hozó bizalmukat.¹⁵ Nem lehet tudni, hol húzódik a határ az osztársadalmi bizalom és a félelem között.

A térség nagy rendező mítoszai – EU-csatlakozás, NATO, privatizáció, civil társadalom és jogállam – mellett eltörpül a helyzet osztársadalmi átgondolatlansága. A sűrűtől idő nem adott lehetőséget, hogy humán-társadalmi szinten végiggondolják a teendőket. Előbb cselekednek, aztán várják, hogy az események maguk szabják meg az utat. Van, aki azt mondja, már az is eredmény, hogy nem akarunk mindent teoretikusan végiggondolni, hiszen a totalitárius társadalmak legfőbb hibája, hogy mindent a teóriához igazítottak. Most megszabadultunk az egyetlen üdvözítő elmélettől. Anynyira megszabadultunk, hogy azt a szót: „közérdek”, már csak a populista választási kampányokban használják. Üres, giccses politikai klisévé vált, mint a politikai pluralizmus. Pedig mi más lenne a demokrácia alapja, mint az egyre szélesebb körben képviselt közérdek?

A totalitárius modellek létrehozásakor is ez a gyakorlat érvényesült: előbb a forradalom, a hatalom megszerzése, diadala, aztán „majd meglátjuk, mi lesz, amikor jó lesz” feloldozás. Nos ez a század és a térség meglátta. A következőnek most készítjük az újabb halasztást. Előbb a decentralizáció, az időközben felhalmozott gazdaság leosztása, aztán majd meglátjuk. Előbb a szociális juttatások lefaragása, a szociál-egészségügy felszámolása, kül- és belföldi magánbiztosítók, magánbankok behozatala, létrehozása a közös vagyonból, aztán majd meglátjuk. A két rendszeralkotó gyakorlat (létrehozás/lebontás) közötti hasonlóság, hogy mindkettő azonos ideológiai szókészlettel, az emberek javáért történik. Vagy ami ennél még furcsább, a teleologikus jövőképből indul

¹⁵ A Bulgárián áthaladó teherkocsi sofőrjeitől és a turisták beszámolóiból értesültem arról, hogy e sorok írásakor (1998 őszén) a tehersofőrök kénytelenek konvojban haladni a szervezett rablótámadások ellen. A sofőrök feltételezik, hogy a határvédelem emberei és a rablók összejátszanak, hiszen a teherfuvarosoknak közölniük kell belépéskor az útvonalat, amelyen haladnak. Ezen az útvonalon megtámadják őket és megsarcolják, mint a középkorban.

nak ki: az áldozati szerepvállalásra való serkentés egy szebb jövő érdekében. A két megfogalmazás között semmi különbség, mindössze annyi, hogy az eszközök különböznek: a totalitárius rendszer megteremtésekor az ember nem számított, csak az osztály, ennek lebontásakor az emberi humánium nem számít, csak a magánprofit. Aztán majd meglátjuk.

Eamonn Fingletonnak a japán társadalomról írt híres könyvében olvassuk, hogy az amerikai vállalatok feláldozzák a munkahelyeket, annak érdekében, hogy megmentse a profitot, míg a japánok feláldozzák a profitot, hogy megvédjék a munkahelyeket.¹⁶ Amikor a posztkommunista ország embere ilyesmit olvas, elsomorodik, hiszen jól látta hova vezetett a profit elvéről való lemondás a totalitárius rendszerekben: a gyárkapukon belüli munkanélküli tömegekhez. Őket most próbálják az utcára tenni Romániában, Szlovákiában. Magyarországon már többnyire túl vagyunk az első munkanélküliségi stresszen. Ugyanakkor, ha az ázsiai országok látványos sikereire gondolunk, egyszerre kétféle gondolat jut eszünkbe. Attól tartunk, mi már túl vagyunk az ilyen tanácsokon, az ottani modell számunkra nem követhető, mert láttuk, hogy térségünkben a közösségi termelés profit és áruhiányhoz vezetett. Ennek során sem megfelelő szociális védelem, sem a termelést a válságokon áttevő profit nem jött létre. A Nemzetközi Valuta Alapnak és a Világbanknak egyetlen receptje van mindenre: ha hitelre vársz, építsd le a szociális juttatásokat. Ha nő a pénzügyi hiány, növeld az adókat. Aztán majd meglátjuk. Az Európai Unió meg arra adna pénzt, hogy szüneteltesük, vagy csökkentsük, mi újonnan belépők, az amúgyis alulfejlett mezőgazdasági termelésünket.

Mindez azért, mert Kelet-Európát senki nem gondolta végig. Legfontosabb rendező elv a „előbb cselekszünk, aztán majd meglátjuk”.

A NATO integráció kérdése is ellentmondásos. Amennyiben elhisszük azt (és miért ne tételoznánk fel jóhiszeműen?), hogy Oroszországban éppen olyan hatalmi és politikai változás következett be, mint a közép-európai országokban – a kommunista modellről, ha egyelőre csak deklarativan is, de – áttértek a Nyugati típusú demokráciára és a tervutasításos rendszerről a kapitalista szabadversenyre –, akkor az észak-atlanti védelmi szervezetnek most már nem ellene, hanem Kína ellen kellene működnie. Ehelyett, a szemmel látható stabilizáló szerepe ellenére, a NATO intézménye új, mesterséges határvonalakat teremt Kelet-Európában. A különböző kis népek egymás ellen sietnek bevonulni a NATO-ba. Az Európai Unió kiterjesztése, áldásos integrációs, stabilizációs céljai ellenére újabb, illetve a meglévő feszültségek elmélyítéséhez vezet a térségben.

Mindezekhez hozzá kell számítnunk azt, hogy az utóbbi időben a világ gazdasági, hatalmi központjai átalakultak. Az Amerikai Egyesült Államokhoz és Japánhoz, meg a különös figyelemre méltó Kínához képest, Európa úgy gazdaságilag, mint katonai szempontból perifériának számít¹⁷. Ennek a perifériának is a peremén élünk mi, ma-

¹⁶ Fingleton, i. m. 28. old.

¹⁷ Ez a véleménye, többek között Mami Isambert japán kutatónak is, aki a Tokai Egyetemen tartott előadást a „Centrumok és perifériák” témával 1997. júl. 1-jén. In: Department of Civilization, School of Letters, Hiratuka, Japan, 1997. 07.01. 23–43. old.

Ugyanerre figyelmeztet Inotai András *Útközben* című könyvében: „Elmúltak azok az idők, amikor Európa, úgy is mint a világ gazdasági központja vagy legalábbis annak kulcsfontosságú pillére a transz-atlanti korszak alatt sikeresen tudott szembeszállni a kihívásokkal.

gyarok a Kárpátmedencében. Ezt tudomásul kell vennünk. Ugyanakkor, sajátos helyzetünkben fakadóan – több országban élő, kiterjedt kisebbségi kapcsolataink révén – élen kell járnunk a térség gazdaság-stratégiai átalakításában. Ennek a stratégiának egyik kiindulópontja lehet a japán tapasztalatok felhasználása és ezek között is az első: a hatalmas, közös piac „tudatos és tervszerű” létrehozása. Japán, évtizedeken keresztül, magának termelt. Megtehetette: 120 millió lakosnak, ha csak néhány száz ezer terméket adtak el, már az is fellendítette a hazai termelést. Ha a balti államoktól kezdve Közép- és Kelet-Európán át egészen a ma még bizonytalan helyzetű, de távlatilag ehhez a régióhoz tartozó Balkánig húzódó térségben önálló, közös elveken működő piacgazdaság megteremtésén fáradoznánk, mint nemzet-stratégiai cél elérésén, létrehozhatnánk egy akkora piacot, mint amellyel Japán is átvészelte a nehéz 50-es éveket. Ehhez viszont egészen más közlekedés-, távközlés-, vám- és bankrendszer politikára lenne szükségünk. Nem a feudális széttöredezettség, kicsinyes vámrendszer és demagóg megelégedettség, eladott autópályák stb. hirdetése lenne a cél. Persze, hogy kell az EU, persze, hogy kell a NATO csatlakozás. De ezekkel párhuzamosan, vagy ha kell ezek előtt, a legelső cél a közvetlen térségi kapcsolatok kiépítése lenne. Nem egy újabb periférikus, végvári helyzethez való feltétlen csatlakozásra kell törekednünk, hanem elsősorban új szomszédsági politika kialakítására. Ebben a mesterséges szétdaraboltság megszüntetése és a közös infrastruktúrák kiépítése játszaná a döntő szerepet.

Intézményrendszerünk sok szempontból nyitottabb, és ugyanakkor bizonytalanabb, mint a japánoké. Gondolkozásunkból viszont kivetettük a céltételező tudatos tervezést és az intézményi stabilitást: kizárólag a rövid távra gondolunk. A makrogazdasági-, politikai gondolkodásnak ezt a vonulatát a közép-európai kis országok kidobták, szegyenkezve igyekeznek elfelejteni, az átkos múlttal együtt. Helyét természetesen foglalja el a minden hatalmat kiszolgáló konjunktúra-had, a nemzeti demagógia, a liberális tehetetlenség és az újgazdag pazarlás.

Vajon miért lenne szüksége Európának egy szegény, torzsalkodó és úrhatnám, pazarló térség integrálására? Ha nem, akkor viszont a Nyugatnak is be kellene látnia, hogy a *kétlépcsős integráció* „hatékony” gazdasági és infrastrukturális támogatásának – előbb egy életképesen működő Közép-Kelet-Európa létrehozása, majd csak a későbbiekben történő egységes EU csatlakozásnak – sokkal olcsóbb és stabilizálóbb hatása lenne, mint a térség országainak egymás ellen meghirdetett tüsténkedő integrációs versenye.

A gazdasági növekedés üteme, a munkaerő bősége, a jelentkező tömeges fogyasztói igények, a technológiai fejlődés, valamint a megtakarításokon, beruházásokon és gyors adaptációs készségen alapuló mentalitás Ázsiát és a Csendes-óceán partvidékét teszik a következő évtizedekre a gazdasági növekedés elvitathatlan motorjává (Comes és Power, 1994.) „Ázsia évszázada” – amely bizonyára nem lesz mentes politikai és társadalmi bizonytalanságoktól – földrajzi tartalmában azt jelenti, hogy először a modern történelemben, Európa távol fog esni a világ fő fejlődési irányvonalát meghatározó erőktől.” *Magyarország és az Európai Unió*, In: *Útközben*, Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1997. 210. old.

KOPÁTSY SÁNDOR

Pásztorok és polgárok

A szebb jövő első feltétele a tárgyilagos önismeret.

A fenti kérdésekre helyesen csak kellő önismeret birtokában válaszolhatunk. Ebben pedig nem jeleskedtünk. A tárgyilagosság hiányáért romantikus történelemfelfogásunk a felelős. Már diákkoromban botránkoztam azon, hogy a történelmünk szerint mindig és mindenben nekünk van igazunk. Mi soha nem voltunk agresszorok, erőszakosak, imperialisták. A hiba mindig a másik oldalon volt. Ha esetleg hibáztunk, akkor is legfeljebb magunkkal szemben, hiszen a házon belüli vitáinkban nem lehetett másokra mutogatni, megkerülni azt, hogy valaki ne legyen hibás. Mindkét félnek ugyanis nem lehet egyszerre igaza. Márpedig nincs nagyobb veszélye az eltévedésnek, mint az, ha magunkat hibátlannak és büntetlennek tartjuk. Ennél ugyan talán mégis rosszabb az, ha mindig, minden helyzetben csak magunkban keresnénk a hibát. Ilyenre volt példa, amikor a moszkoviták meghírdették a „bűnös nép” elméletét. Nem is lett semmi foganatja, inkább az ellenkezője, a „mindig mi maradtunk az áldozatok” fel fogás kapott táptalajt.

Az első két kérdésre csak közös választ tudok adni:

Azt a tényt, hogy pásztornépként jöttünk ide és ebben a minőségben sikerült tartós államot alapítani, nem elég hangoztatni, hanem látni is kell, hogy ennek következményeit máig hordozzuk.

Mi jellemzi a pásztornépeket?

A teljes gazdasági atomizáltság és az ezt ellensúlyozó, fegyvereken alapuló szervezőképesség.

A korabeli pásztorok gazdaságilag szinte teljesen autark családokban éltek. Nem voltak gazdasági tekintetben a kívül állókra szorulva, sőt... A pásztorok a másik pásztor a legnagyobb ellenlábasa. Annál jobb, minél kevesebb család él az adott térségben, hiszen annak, hogy nagyobb nyája legyen valakinek, azt a többi pásztor nyájainak nagysága is korlátozta. Velük kellett osztozni a legelőn, az itatókon. A törzséhez, nemzetségéhez tartozó többi pásztorra csak a külső veszély elleni védekezés idején volt szüksége. Ez a szükség azonban parancsoló, mert a pásztoroké volt a legszaporább társadalom, egészségesen éltek, jól táplálkoztak. Ezzel szemben az eltartható népesség nagyon alacsony volt, a megengedhető népsűrűség tizede a szántóföldi földművelőkénak, harmincada az öntözéses gazdálkodókénak. Ráadásul a népesség függvényében a határhaszon gyorsan csökkent. Ha több lett az állat, mint a legelő és a víz, az egész termelési rendszer katasztrofális veszteséget szenvedett. Ezért a gyorsan szaporodó pásztorok vagy kirajzásokra, vagy egymás pusztítására kényszerültek.

A pásztorok tehát az egymástól való gazdasági függetlenségben, ugyanakkor a többiekétől való állandó félelemben éltek. E kettősség határozta meg karakterüket. A pásztorok individualisták, kiváló katonák, a vezetőik pedig kiváló szervezők.

Individualisták, mivel gazdasági téren nem szorulnak másokra. Természetesnek veszik, hogy a maguk dolgaiban maguk döntsenek. Az ilyen individualizmus a Honfoglalást követő ezer évben a nyugat-európai kollektívizmussal, rendszerességgel szemben

nem vált gazdasági tekintetben erénnyé. A fejlettebb földművelés viszonyai között nem az önállóság, hanem a faluközösségbe való beilleszkedés, így nem a virtus, hanem a szorgalom, a beosztás lett a fő erény. Még gyermekkorom falvaiban is a tények bizonyították, hogy a puritán svábok többre vitték, mint a még mindig pásztorlelkű magyarok.

Az individualizmus, ez az ezer éves hátrány csak most, a gyorsan változó világban vált újra fontos erénnyé.

A pásztorok kiváló katonák, mivel az életük is katonás.

- A pásztor ugyan nem szakad meg a rendszeres munkától, de válsághelyzetben nagy teljesítményekre képes. Ebből fakad a sokszor hangoztatott szalmaláng természetünk. A földművelés ezer éve nem tudta kiirtani ezt a pásztorokra jellemző karaktervonásunkat. Nem véletlenül ez a tulajdonságunk ma is jellemzőbb ott, ahol tovább élt a pásztorokodás, illetve ahova később, utánunk érkeztek a pászturnépek, például besenyők, a kunok, a jászok, a hajdúk.

- Jó lovas, hiszen szinte azon él, a számára idegen vidéken is jól tájékozódik, feltalálja magát. Ennek köszönhetjük katonai sikereinket. Apám még az első világháborús élményekből merítette, hogy a német tisztek és altisztek vezetése alatt a magyar legénység a világ legjobb hadseregét adhatná. Szerencsére most nincs szükségünk olyan hadseregre, amelyben mi vagyunk az ágyútöltelék. Ezzel szemben a modern gazdaságban egyre inkább nem annyira a rendszeres és fegyelmezett munka, hanem a nagyobb találékonyság és az időnkénti nekigyürkőzés az igény.

- A hadjáratok idejére könnyen szabaddá tette magát, hiszen a jószágokat ideiglenesen az öregekre, a gyerekekre és az asszonyokra bízhatta. Ezt világosan látták az Árpádházi királyaink, akik az ország közepén és a végeken igyekeztek a lakosságot visszafogni a földműveléstől, hogy ezáltal könnyen mozgósítható és ütőképes hadsereggel rendelkezessenek.

A pászturnépek katonai jelentőségét elsöpörte a puskapor.

Kévszám figyelmet szentel a magyar történelem annak, hogyan fordult meg Magyarország katonai jelentősége a lőfegyverek megjelenésével. Mohács többek között ezért lett cezúra a történelmünkben. Ez volt az első olyan nagy, sorsdöntő csatánk, amiben már nem a lovas, hanem az ágyú és a puska vált a fő szereplővé. Amíg korábban a pásztorok jelentették a jobb katonát, ezután a fegyelmezett, rendszeres munkához szokott földművesekből és még inkább városi iparosokból kerültek ki azok.

Azt kell látni, hogy az előtűnk jövő hunok és avarok is kiváló államszervezők voltak, de nekik a nomád és pogány pásztorokat kellett állammá szervezni, ami tartósan még egyetlen zseniális vezetőnek sem sikerült. Nem kevésbé jó szervezők lehettek az utánunk jövő pásztorok, például a besenyők és a kunok is, de ők egyrészt nem uraknak jöttek, másrészt gyorsan beolvadtak a náluk jobban élő, földművelő magyarságba. Méghozzá csak látszólag nyomtalanul, mert a magyar nép pásztor karakterének megtartását jó részt nekik is köszönhetjük. Valahol ott vagyunk viselkedésünkben „magyarabbak”, ahol erősebb a később bevándoroltak hatása.

Azt sem hangsúlyozzuk, hogy a pászturnépeket gyorsan és következetesen asszimiláltuk, az itt talált, illetve a nyugatról behozott földművesek azonban több évszázadon keresztül kisebbségként fennmaradtak. Az iparosítást megelőzően a földműves a világ minden kultúráján belül könnyen asszimilálta a pásztor, annál kevésbé a másik földművelőt, illetve polgárt. Ezt a történelmi törvényt is hangsúlyoznunk kellene a történelmünk jobb megértése érdekében.

Ugyancsak pásztor tulajdonság az erőn felüli vendéglátás, költekezés, a pénz lenézése a származással szemben.

Külön kell szólni a magyar nemességről.

A nemesek szinte zavartalanul tovább vitték a nomád népek államszervező képességét. Ez a képesség azonban csak akkor hozhatott létre tartós állami keretet, amikor a lakosság döntő többsége a pásztorkodásról áttért a földművelésre, a könnyen tovább vihető sátrakból állandó telephelyet jelentő házakba költözött, a pogányságot felcserélte a kereszténységgel. A magyar urak a letelepedett keresztény földműveseket sikerrel szervezték ezer éves, más népeket is magába foglaló állammá.

Annak az oka, hogy sem a hunok, sem az avarok nem voltak képesek itt államot szervezni, az volt, hogy akkor még nem volt jelen a Kárpát-medencében a hármas vetésforgó, azaz a pásztorkodásnál fejlettebb életfeltételeket biztosító földművelés. A magyarok voltak az első nép, akik itt olyan földműves népekkel találkozhattak, kiknek az életmódját a közemberek megirigyelték. Ezt bizonyítja például az a tény, hogy Szent István minden püspöksége és apátsága a kor földművelő térségeiben létesült. A maroserdei, azaz Csanádi püspökséget csak 1031-ben, amikor már a magyarság többsége földművelő keresztény volt, sikerült, mint az első alföldi pásztornépet irányító püspökséget létrehozni. A földműves királyi parancs nélkül is felvette az életmódjának megfelelő ideológiát, a kereszténységet, ellenben a pásztor nem sokat kezdett a falvak, a kőtemplomok vallásával. A kereszténység és a földművelés közötti szoros kapcsolatot nem hangsúlyozzuk eléggé, pedig a kettő sokkal szorosabban összekapcsolódik, mint a király térítő parancsa és az új vallás gyors megszilárdulása. A földműves magától is keresztény hitre tért, a pásztort erőszakkal sem lehetett kereszténnyé tenni.

A nemes és a közember. Melyik a magyar?

A magyarság karakterének meghatározásakor nélkülözhetetlen különbséget tenni a nép és a nemesség között. E kettő az első ezredforduló után közel ezer évig két, eltérő vágányon futott. Történéseink kevésbé hangsúlyozzák, hogy a honfoglaló magyarságban még nem volt merev, áthághatatlan fal a nemes és a pásztor között. Mint sok más, ezt is a földművelő, keresztény államiságunk hozta magával.

A magyar nemesség ezért őrizte meg jobban a pásztorkultúrából örökölt karaktert, mert ők nem váltak földművesekké, végig katonák maradtak. A magyar urak hatalma, jóléte nem annyira a földművelő jobbágyak munkájának minőségétől, mint a hatalomhoz való viszonyuktól függött. Ez a felülről való függőség ugyan jelen van Nyugat-Európában is, de kevésbé, mint nálunk, és még inkább jellemző tőlünk keletre. Többek között ez is olyan választóvonal Nyugat- és Kelet-Európa között, amit nem hangsúlyozunk kellőképpen, pedig ma is fontos volna számolni vele. Fel sem merült, hogy a vezetőknek a legfelső hatalomtól való függősége a bolsevik rendszerben mennyire tovább élt, illetve nálunk újra felerősödött.

Számunkra Európa történetének egyik jelentős fejleménye, hogy a nyugati urak akkor ültek lóra, akkor lettek lovagok, amikor a mi népünk keresztény és földműves lett, azaz leszállt a lóról.

A nemesség azonban a földművelő államban sem szállt le a lóról, sőt, az éppen csak lóra ülő nyugati uraknál sokkal jobban érezhette azon magát.

A nemesség és a nép kettősségét azért is fontos volna megértenünk, mert a Trianon után alakult utódállamok történészei, de még a közvélemény is, a magyarságot az uralkodásra teremt magyar nemességgel azonosítja. Vagyis, általánosít: A népet is az

uralkodáshoz ragaszkodónak minősíti. Nem számol azzal, hogy a magyar nép óriási többsége éppen annyira nem nemes, mint ahogyan a románok nem bojárak.

Amíg a magyar nép állandó és jelentős vérkeveredéssel ment keresztül, a nemesség etnikai téren szinte tiszta maradt. A magyar nemes előbb keveredett más népek uraival, mint a saját jobbágyaival. Azt elismerjük, hogy a magyar nép etnikai tekintetben nagyon vegyes, de nem hangsúlyozzuk, hogy a magyar nemesség mint etnikum szinte Európában példátlanul tisztán maradt.

Abban, hogy korábbi kisebbségeink, mai szomszédaink a magyar népet máig is a magyar nemességgel azonosítják, mi is hibásak vagyunk. Történelemfelfogásunk erőszakoltan teremtett a magyar nemesség és a magyar népi etnikum között azonosságot, a kettőt összemosta. Ez azért erőszakolt, mert talán nincs még egy nép a világon, ahol az uralkodó osztály és a nép egészen a jelen század elejéig ennyire eltérő vágányon élte le a történelmét. Nálunk valósult meg a legkövetkezetesebben az állam és a nemesség azonossága. Ebben a tekintetben valóban a poroszokhoz álltunk a legközelebb. Amennyire ez a poroszok esetében számunkra is feltűnő volt, annyira rejtett maradt a saját nemzettudatunkban.

Ma is azon igyekszünk, hogy a magyar nemesség és a magyar parasztság közös karakter vonásait fogalmazzuk meg. Ilyen nem volt egészen a jelen századig. A jobbágyfelszabadítás ugyan megteremtette a két magyarság keveredésének jogi feltételeit, de a gyakorlatban ez csak a jelen század közepe után vált általánosan valósággá.

Egy nép, aminek nincs polgársága.

Azt a tényt, hogy ebben az államban két magyar etnikum élt ezer éven keresztül egymás mellett, sőt egymástól egyre távolabb, erősítette az is, hogy nem volt számottevő magyar polgárság. A nyugati népeknél az egységes nemzettudatot első sorban a polgárság közvetítette az urak és a jobbágyok között. Máig nem valljuk be, hogy milyen társadalmi deformációt jelentett a múltunkban az, hogy nem volt polgárságunk. Ezt Ady Endrénél jobban nem mérte fel senki.

Nálunk nemcsak az urbanizáció volt nagyon alacsony, de a városokat szinte kizárólag más etnikumú népek lakták. A magyar urak egyrészt nem adtak számottevő politikai jogot a városi lakosságnak, de még így is szívesebben látták ott az idegeneket, mint a nyelvtestvéreket. A nemességnek a polgárokkal szembeni ellenszenvével mellett közrejátszott az is, hogy nálunk a jobbágyság még az újkor első századaiban is alig közeledhetett a polgári önállósághoz. A jobbágyok Nyugaton előbb lettek gazdasági tekintetben önállóak, mint jogilag polgárok. Mi még a Monarchián belül is utolsók voltunk a jobbágyok jogi felszabadításában, és a parasztság tényleges polgárosodása csak a második világháború után történt meg.

A nemességet a magyar parasztság még a jelen század elején is annyira urának tekintette, hogy az iskoláztatottságával felemelkedő kevesek sem polgárok, hanem urak akartak lenni. Ezt az igyekezetüket az úri réteg is táplálta, hogy ezzel is növelhesse számbeli súlyát. Ennek a következménye az is, hogy a jelenkor paraszti származású úrgazdagjai erejükön felül urizálnak.

Hol tartunk a második ezredforduló idején?

A magyar társadalom az elmúlt évben nagyobb változást szenvedett, mint előtte ezer év alatt. Bármennyire nagy változást éltünk meg a háborút követő ötven év szovjet megszállása alatt, az rejtve maradt, mert csak azt hangoztatja a rendszerváltást követő minden árnyalatú politikai hatalom, ami veszteség ért bennünket annak következtében,

hogy két generációnak a győztes hatalmaknak a közép-európai népekkel szembeni önkénye és közömbössége miatt a kelet-európai zsarnokság megszállását kellett átélnie. Ebből tömérdek megaláztatás és szenvedés zúdult ránk és szomszédainkra, de ezek nem takarhatják el mindennek a pozitív társadalmi hatásait. Megszabadultunk azoktól az évszázados társadalmi fékektől, amelyektől önerőből, demokratikus fejlődési úton képtelenek lettünk volna. A szovjet megszállás következtében minőségi változások zajlottak le a magyar társadalomban.

Miben jelentkezik a minőségi változás?

1. A magyarság először vált egységes és szerves társadalommá. 900 éven keresztül a magyar vagy földesúr volt, vagy jobbágy. Kevés földesúr és sok jobbágy. Ennek csak a század második felében, és nagyrészt a szovjet politikai nyomásnak köszönhetően lett következetesen vége. A magyarság osztályszerkezete ma már nyugat-európai, hiszen nincsenek földesurai, és alig van a nyugati társadalmakénál nagyobb parasztsága, közel akkora az értelmisége, és számában nagyon széles polgársága lett rövid pár évtized alatt.

2. A magyar falusi társadalom kevésbé paraszti, azaz konzervatív, a gyorsan változó követelményekhez jobban igazodó, mint a nyugati néké. Ez az állítás megköveteli a parasztság fogalmának a tisztázását.

A paraszt mind társadalmi, mind gazdasági értelemben konzervatív. Ötven éve még ebben a tekintetben is messze a nyugat-európai fejlődés mögött jártunk, ma előtte vagyunk. Ötven éve a falusi társadalom szinte nem ismerte a vertikális mobilitást, ma e tekintetben kevesebb szerepet játszik benne a vagyon, a vallás és a nemzetiség, mint a nyugati falvakéban. Valljuk be végre, hogy a falusi társadalom mobilitását a kollektivizálás pokoljárásának köszönhetjük. Ez rombolta le a társadalmi, a vagyoni, a felekezeti és a nemzetiségi korlátokat.

3. Eltűnt a földbirtokos osztály, megszűnt a volt nemesek aránytalanul túlsúlyos politikai befolyása. Ennek érdekében nemcsak a nagyon következetes földreform volt elengedhetetlen, de az a sok kegyetlen, embertelen erőszak is, amivel a bolsevik uralom velük szemben élt. Kezdve a pozíciókból való adminisztratív eltávolításuktól, a fiaiknak a továbbtanulását akadályozó elvárásokon és a kitelepítésen keresztül az internálásokig. Ezek az intézkedések mind a nyugati keresztény erkölcsök, mind a nyugati politikai demokrácia számára elfogadhatatlanok voltak. Ezeket ezért nemcsak a közvetlenül sértettek, de a lakosság nagyobbik fele sem fogadta el. Az elkövetőket nem is szabad tetteik alól felmenteni. Más a cselekedetek erkölcsi megítélése, és egészen más a történelmi hatásuk tárgyilagos felmérése.

A lassan mögénk kerülő század tárgyilagos értékelése azért okoz zűrzavart, mert az események erkölcsi rugóját és tényleges hatását összekeverjük. Pedig viszonylag kevés élet-, illetve történelmi ismeret elég annak belátásához, hogy hányszor fordul a rossz jóra, hányszor csak a rosszból búvik elő a jó.

Az én eseményekben rendkívül gazdag életem legáltalánosabb tapasztalata: A személyemet ért sérelmeknek és jogtalanságoknak köszönhetem, hogy a pályámat időről időre a helyes irányban korrigáltam. Minden nagy kultúrában jelen volt, de soha nem került általános elfogadása a tanács: Soha nem tudhatod, hogy a rossz mikor fordul jóra. Ez nem jelentheti azt, hogy a rossz elkövetője nem bűnös, hogy az ilyeneket nem kell elítélni, de azt se, hogy utólag ne lássuk be az elkövetett rossz jó következményeit.

Visszatérve a nagybirtokos osztály eltüntetésére: Erre csak azért került sor 1945 után, mert előtte kétszáz éven keresztül uraink elszabotálták. Márpedig, amit sokáig

elnyomnak, annak a megoldása már csak az lehet, ha felrobbantják. A felrobbantás ugyan soha nem a legjobb megoldás, de ennek nem a robbantó az oka, hanem azok, akik nem előzték meg. A magyar földbirtokos osztály maga provokálta ki a durva megoldásokat.

4. Eltűnt az úri középosztály. Súlyos társadalmi deformáció volt a múltban az, hogy a paraszti világból felemelkedettek nagy többsége nem polgár lett, mint minden nyugati társadalomban, hanem úr. Rangja szerint úr, de lényegében közhivatalnok, azaz egy konzervatív társadalomban szolga. A század első felében a népi származású értelmiség csak kivételes esetben lett polgár, többségében tisztviselő, méghozzá az állam tisztviselője. Márpedig a polgárt semmi sem jellemzi jobban annál, minthogy önálló, nem hatalomfüggő, nem magát eladott alkalmazott. Ezen az sem változtat, hogy esetleg jól megfizetik.

Kevés szó esik arról, hogy e század dereka előtt sem a nemesek, sem a parasztok gyermekei nem mentek reálpályákra, nem lettek gazdasági magántisztviselők, illetve szabad foglalkozásúak. E nagy többség a humán szférában helyezkedett el. Elég arra gondolni, hogy többségük pap és pedagógus lett, a jogi és a műszaki egyetemekről kikerült kisszámú magyar etnikumú értelmiség pedig állami tisztviselőnek ment. Szemben a zsidó származásúakkal, akik közül a jogászok és mérnökök nagy többsége vagy magántisztviselő, vagy szabad foglalkozású lett. Ebből a korabeli hatalom azt szűrte le, hogy a zsidók foglalják el a keresztény magyarok elől a jól jövedelmező pályákat, nem pedig azt, hogy a magyarok nem is mennek ebbe az irányba. Nem mentek, mert a többségüknek nem volt elég anyagi ereje ehhez, a keveseknek, akik mégis diplomások lettek, sem volt ambíciója a gazdasági pálya.

Modern társadalom lettünk

Általánosan elfogadott az a mellébeszélés, amiben a szocialista rendszert csak mint a ránk kényszerített bolsevik politikai erőszak és a piacgazdálkodás tagadását fogjuk fel. Ez mind igaz, de igaz az is, hogy ez alatt a negyven év alatt történt meg a magyar társadalom ezer éves történetének legnagyobb és legegészségesebb társadalmi változása is. A Szent István-i művet, vagyis a földművelésre és a kereszténységre való áttérést ezer évig nem követte az ennek megfelelő társadalmi átalakulás. Nem urbanizálódott és nem polgárosodott a magyar etnikum, sőt azon belül is kínai fal húzódott az urak és a nép között.

Ezt a társadalmi megkövesedést törte szét a kelet-európai vallásként ránszabadított bolsevista marxizmus.

1. Végrehajtotta a következetes földreformot. Ugyan ezt is hátsó szándékkal tette, hiszen már akkor célja volt a földek szovjet minta alapján történő államosítása, a tradicionális paraszti lét következetes felszámolása. De mint annyi zsarnoki szándék, ez is a visszájára fordult. A nagyon rövid életű földreform olyan erőt adott a paraszti tulajdonféltésnek, amit aztán nem volt képes elsöpörni az erőszakos kollektivizálás. Sztálin azért erőszakolta keresztül a kollektivizálást, mert félt a polgárosodó parasztságtól. Annyira azonban nem látott előre, hogy a gépesített nagyüzembe kényszerített parasztok sokkal fogékonyabbak lettek a polgárosodásra, mint ha viszonylag törpe gazdaságba kényszerült egyéni gazdálkodók lettek volna.

A bolsevikok azért félték a parasztságtól, mert abban a kapitalizmus folyamatosan újra éledő csíráit látták. Azt nem vették tudomásul, hogy a tulajdonától erőszakkal megszabadított, de a tudatában továbbra is paraszti tulajdonos falusi lakosság sokkal gyorsabban válik a kollektivizálás pokoljárása után, szabadságra éhessé, mint kis-

parasztként lett volna. Az a polgárosodás, amit a paraszti lét évszázadok alatt hozott létre Nyugat-Európában, az egy generáció alatt létrejött Magyarországon.

A mezőgazdasági nagyüzemeknek köszönhető, hogy a falusi társadalom szellemi tőkéje, szakmai struktúrája szinte a városokéhoz vált hasonlónak. Ma a falvak lakói között sokszorta több a diplomás, méghozzá nemcsak a mezőgazdasági vonalon, hanem szinte minden szakma jelen van. Még ennél is tarkább a középszintű képzettségük struktúrája. A falvakban a lakosság számhoz képest többen vállalkoznak, egyelőre a többségük még csak másodjövedelemként. A helyi lakosok közül kerülnek ki a legkülönbözőbb iparosok és kereskedők.

2. Létrejött az egészséges méretű és struktúrájú magyar értelmiség.

A szocialista rendszer sokat tett annak érdekében, hogy a nép fiaiból értelmiséget neveljen. Bármennyire önző és bűnös szándékok vezették ebben is őket, az eredmény történelmi méreteiben rendkívül pozitív lett. Ők maguknak akartak diplomás szolgákat, gazdasági vezetőket kinevelni, mégis felnevelték az őket megdöntő társadalmi réteget, az értelmiséget. Elég három eredményre gondolni:

- Már 56-ban a nép fiaiból kikerült egyetemisták váltak a forradalom kirobbantóivá, önzetlen szellemévé.

- A népi értelmiség vált a 68-as reform derékhadává. Nagyrészt nekik köszönhető, hogy reformok terén a mezőgazdaság és a falu, megelőzte az ipart és a várost.

- A rendszerváltás simaságát első sorban a népből felkerült értelmiségnek köszönhetjük.

3. A vállalkozásoktól irtózó magyar etnikum a világ egyik legvállalkozóbb népévé vált. Ady Endre ismerte fel a magyar társadalomnak azt a tragikus magyar vonását, mondjuk ki nyíltan, torzulását, hogy a magyarok vagy földesurak, vagy parasztok, nincs polgárságuk. Ma nincs nálunk szélesebb társadalmi alapja a vállalkozásoknak az államalkotó népek között. Ez is olyan tény, ami okot ad arra, hogy a következő ezer évet is történelmi előrelépéssel kezdhetjük. Ezer évvel ezelőtt a pásztorok társadalmából a földművesek társadalmává vedlettünk át, most az újabb évezred fordulója idején a földesurak és parasztok népéből a vállalkozók népe leszünk.

Ezt a mérföldes előrelépésünket is mások rossz szándékainak köszönhetjük. A bolsevik rendszer egyik fő karaktervonása volt a vállalkozások minden csírájának elfojtása. Ennek érdekében nem válogatott a politikai és a gazdasági erőszak eszközeiben.

Ez a görcsös törekvés azonban nálunk olyan ellenhatásokat termelt ki, amit a leginkább vállalkozásbarát politikai és gazdasági liberalizmus sem lett volna képes kitermelni.

A szocialista rendszer érlelődő válsága népünkben a vállalkozások felé menekülést váltotta ki. A szovjet tábor népei között példátlan mértékben elterjedt a háztáji, a másodgazdaság, a maszekolás, a vállalati munkaközösség.

A 80-as években az ország kétharmada valamilyen formában vállalkozott. Ez ugyan nem volt igazi vállalkozás, de a számarány a történelemben példátlan méretet öltött. Nem volt még nép, amelyik államalkotóként ennyire ráállt volna a vállalkozásokra. Erre csak a kisebbségként élő, jogaiban korlátozott, kereskedő népek esetében kerülhetett sor. Az a nép, amelyiknek kezében politikai hatalom volt és birtokolta a földet, soha nem fogott ilyen széles arányban vállalkozásokba. Erre a példátlan jelenségre az lehet a magyarázat, hogy a nép nem érezte magáénak az állam feletti hatalmat, és még kevésbé a föld feletti tulajdont. A szovjet uralom alatt úgy érezhette magát a magyarság, mint az a nép, melyiknek se hazája, se földje.

Annak, hogy a magyar nép ilyen példátlan mértékben fordult a vállalkozások felé két további magyarázata is van:

- A török alatt megtanulta, hogy egy lábón nem lehet megállni. Jellemző módon az ország azon térségeiben alakultak az álszövetkezetek, ott jelentek meg először a dinamikus másodgazdaságok, ahol a török 150 évig szervesen jelen volt, a Duna-Tisza-közben.

- A falvak népe számára már az előző generációkban a nyugdíjas állás melletti paraszti élet volt az egyik álom. A vasutast, a postást irigyelte még a módosabb paraszt is. A városi ember máig nem érti meg a paraszti életformában állandóan jelen lévő bizonytalanságot. Hol az időjárás, hol az embereket és az állatokat sújtó betegség döntötte romba a felépült és megdolgozott reményeket. Ezért volt olyan csábító a nyugdíjas állás. Sokszor mondtam gyermekkoromban: A falu akkor lenne boldog, ha mindenki bakter lehetne. Csak hát, ez nem lehetséges, tettem hozzá. Aztán megérhettem: A 80-as években az egész ország bakter lett abban az értelemben, hogy az államtól megkapta a keveset, de a biztosat megadó nyugdíjas állást. Mivel ez a valamire való nagy többségnek nem volt elég, ehhez mindenkinek magának kellett kitalálnia, hogy miből élhet kicsit jobban. Ezt a húsz évet tekintem olyannak, amelyikben a lakosság kétharmada kijárta a vállalkozások óvodáját. Ez még nem volt iskola, csak az arra való előkészítés.

A vállalkozások óvodája egy egész nép számára zseniális találmány. Minden nép a vállalkozás tanulását az önálló kisvállalkozásokban kezdi. Pedig az nagyon drága, ha csak a főfoglalkozását jelentő kisvállalkozásban derül ki az, hogy ki alkalmas arra, hogy vállalkozó lehessen.

Miért van szükség arra, hogy nagyon sokan tegyenek próbát, hogy alkalmasak-e a vállalkozásra?

Azért, mert az emberek nagy többsége azt hiszi, hogy belőle jó vállalkozó lenne, ha volna hozzá pénze. Ezzel szemben legfeljebb minden tizedik emberből lehet jó vállalkozó. Nincs is ennél többre szükség. Az, hogy ki tartozik ebbe a tizedbe, csak akkor derül ki, amikor sokan tesznek próbát. Ha ez a próbatétel fő foglalkozású kisvállalkozásként indul, sokba kerül. Ha másodvállalkozásként tesznek próbát: a költség, a veszteség az előbbinek a tört része. Ha kevesen, akkor azokból is vállalkozó lesz, akik erre nem, vagy csak kevésbé alkalmasak. Az ilyen vállalkozói réteg azonban a társadalomnak iszonyúan sokba kerül.

A legjobb megoldás az, ha már kicsiként és kicsiben minél többen próbálkoznak a vállalkozással.

- Kicsiként, azaz már gyermekkorban azért, mert a vállalkozás is olyan szakma, amit nem lehet elég korán kezdeni. A vállalkozáshoz elengedhetetlen az emberismeret, az üzleti érzék hatékonyan csak nagyon korán fejleszthető. Azért is alakultak ki kereskedő népek, mert azoknál a gyerekek bele születnek a vállalkozásba. Sajnos ezen a téren az iskolarendszerünk még mindig nem ébredt fel.

- Kicsiben azért kell kezdeni a vállalkozást, mert egyrészt olcsóbb, másrészt a tanulást ezen a téren is kicsiben kell kezdeni. Minél kisebb egy vállalkozás a kezdő számára, annál inkább átlátható.

Azt, hogy a rendszerváltás után tíz évvel még mindig a magyar családok két ötödében van jelen a vállalkozás, ugyancsak a súlyos politikai és gazdaságpolitikai hibának köszönhetjük. A szocialista gazdálkodástól való megszabadulás nagy örömeiben gyors

san akartunk a tőkéseknél tőkésebbek lenni. Leállítottunk mindent, ami egészséges politikai viszonyok között nem is jött volna létre. Ezzel másfél millió embertől elvettük a bakterség biztonságát, azaz a kis, de biztos jövedelem melletti vállalkozgatás kényelmét. Ezeket kirúgtuk a vállalkozások óvodájából azzal, menjen vállalkozónak.

Ma ott tartunk, hogy a magyar lakosság 40 százaléka járja a vállalkozások elemi iskoláját. Nincs példa arra egyetlen országban sem, hogy a lakosság ilyen nagy aránya vállalkozik. Ez olyan sok, hogy a fele sem élhet meg belőle. A felmérések szerint a fele azonban megél, sőt jobban él, mint a diplomás alkalmazottak átlaga. A másik felük kényszervállalkozó. Azért vállalkozó, mert nincs más lehetősége arra, hogy megéljen. Ezek lényegében munkanélküliek azzal a különbséggel, hogy nem ebben a minőségben tartják őket nyilván.

Ma túlságosan sok a kisvállalkozás, azaz sokkal többen járnak a vállalkozók általános iskolájába, mint amennyire szükség lehet. Vagyis, ezen a téren túlképzés van. Ez azonban sokkal kisebb baj, mint az, ha képzetek között nem lesz elég alkalmas arra, hogy igazi vállalkozó legyen. Ez ugyanis nem az iskolában, hanem a gyakorlatban derül ki.

Maradjunk abban, hogy jelenleg a családok ötöde viszonylag jól él a kisvállalkozásból. Ez a szám még nagyon magas. A létrejötte és működése annak köszönhető, hogy sikeresen kerültek ki az adózás kisebb-nagyobb hányadát. A fekete gazdaság aránytalanul nagy, és ebből óriási gazdasági és erkölcsi kár származik. De előnye is van:

A magyar társadalom sokkal rosszabbul élne, mint így, ha nem volna jelentős a fekete gazdasága. Azaz a magyar nép igen széles rétege megtanulja az állammal szembeni eredményes ellenállást is. Mi arról voltunk híresek, hogy amíg lehetett, békésen túrtuk a hatalom elnyomását, aztán fegyverrel lázadtunk ellene. Ennél sokkal jobb védekezési mód a hatalom túlkapásaival szemben a következetes ellenállás a gazdaság frontjain. Ezt nem kerülheti meg a hatalom, igazodásra kényszerül. A hatalom túlkapásaival szembeni ellenállás legjobb módszere az adók alóli kibúvás.

A magyar népet ezer éven keresztül az jellemezte, hogy a belső elnyomást, ami számára a nagyobb terhet jelentette, békésen tűrte, a külső elnyomás ellen azonban hajlandó volt mindig vállalni a harcot. Most végre fordult a helyzet: A külső ellenség elleni harc elvesztette mozgósító erejét, ugyanakkor az állami elvonásokkal szembeni ellenállás, az egyéni gazdasági érdekekért folyó harc soha nem látott, és kevés más népnél tapasztalható intenzitással folyik.

Bármennyire tiltakozik történelmi tudatunk e fordulat ellen, és a haza védelmét, az általa megfogalmazott társadalmi érdek szolgálatát tekinti az egyének első feladatának, a történelem tapasztalatai, különösen a jelenkoriak azt bizonyítják, hogy az egyéni érdekek szolgálatának jobb eredője a haza érdeke, mint amennyire az a hatalom által megfogalmazott érdekek szolgálatá. Azok a népek vitték többre, amelyek az élet hétköznapjaiban önzőnek mutatkoztak, a haza érdekei csak nagyritkán kerültek előtérbe, de akkor az lett az elsődleges. Jellemző módon az úri társadalomban mindig lenézték az anyagi polgárok önzését, de végső soron azok lettek a legjobb hazájukat védő katonák, akiknek a hazán kívül maguknak is volt mit féltetniük. Mi magyarok a gazdag urak és a nincstelen nép hősiességének a példái voltunk. Mi sokszor azt védjük életünk árán, ami már régen megérett a pusztulásra.

Véggövetkeztetések:

Ezer éve mind a nép, mind a vezetői tudomásul vették, hogy itt az él jobban, aki felhagy a régi életformával és vallással. Pedig akkor a földművelő csak valamivel volt gazdagabb, mint a pásztor.

Ma tőlünk nyugatra az életszínvonal sokszorta magasabb, mint nálunk, ehhez azonban tanulni és vállalkozni kell. Mindkettőben sokkal jobban vizsgálják a nép, mint a hatalom. Egyre inkább az iskola és a vállalkozás népe leszünk.

"Na és?" "No, és?"

TANDORI DEZSŐ: UTOLSÓ POSTA BUDAPEST

A „Na és?” kérdés Tandori Dezső könyvének de Staël festészetéről szóló fejezetében található. Eppen néhány mondatot fordít a festő valamely katalógusából, a festő egyik leveléből talán. Ezeket a mondatokat: „Mondom neked, nyomtasd az elejét, ahogy kértelek. Tedd így, kérlek, javítgatások és törlések nélkül, és hagyd rám a többit... Ha alkotni akarsz, hát alkoss, de ne az legyen, hogy a szememet így sajgatód.” Majd az idézőjel bezárása után így folytatja: „Fogalmam sincs miről van szó” és akkor következik a címbe, meg az első mondatba írt kérdés: „Na és?” Tényleg, mi van akkor, mi történik, merre veszi útját a nyelv, ha fogalmam sincs, miről van szó? De igaz vajon, hogy fogalmam sincs? Vagy csak a dolog könnyebbik vége, ha ezt mondom, mert mondhatom, és ha mondom, máris túl vagyok rajta. Min vagyok túl? Nem lehetek túl rajta, mert ha eddig (218. old.) eljuttattam Tandori Dezső könyvében, akkor mégiscsak tudnom kell, legyen róla fo-

galmam, hogy miről van szó. Az *Utolsó posta Budapest* című könyvben.

A könyv első mondata: „Mit keresünk könyvünkkel?” A többszám itt nem királyi többes, hanem *beavatás*. Az olvasó beavatása, hogy valamit együtt, író és olvasó együtt, keressünk, mégpedig a „könyvünkkel”. Kettőnk, többünk könyvével. A válasz természetesen az, hogy „az utolsó postát” keressük. „Nem azt az üzenetet, amely az Iszonyú Angyallal érkezik” és „nem azt a helyet, amely...” És „ezt majd megmagyarázzuk”. Együtt magyarázzuk meg? Azt azért nem, mert mire azt hinnénk, hogy ez a könyv kettőnk (az író és az olvasó) közös műve lesz, Tandori *eltávolítja (kiiktatja)* az olvasót, mert azt mondja: „Még sok mindenre magyarázatot kap az Olvasó”. A nagybetű a tisztelet jele, az olvasó személyének járó tiszteleté, amit nem ront le, hogy előbb *beavatta*, majd *eltávolította* a szerzőt. Nem sértődhet meg az Olvasó, amiért hol így, hol úgy bánik vele (*el, mondom „tandorisan”*) a Szerző. Hiszen a Szerző sem jár jobban a könyvvel. Igaz, az ő *kiiktatására* jóval később kerül sor, de sor kerül. Ezt írja Tandori: „A könyvnek is van u. p. állaga (vetülete). Melyik is az? Ahogy te, aki írod, „mellette” (is) vagy, ellenére is, tőle független is. Minden dolgoddal? Nem, nem. Hiszen minden dolgod „átmegy” könyvvé. Célhoz ér. Dolgaidról mégis a könyvtől függetlenül gondolkodsz. Aztán néhány oldallal később: „A könyv” (mondtam társnémnak) „már nem írható

Liget könyvek
Budapest, 1998
252 oldal, 720 Ft

bárhogy. A könyvbe már nem írható bármi. A könyvnek, ennek itt, már megvan a maga rendszere, organizmusa, parancsa... Kilöki a testétől idegen anyagokat". Össze is foglalja ezt (a szerző): „Maga a könyv érdekes csak!!! Én már rég nem.” A könyvből, most éppen az *Utolsó posta Budapest* című könyvből – regény?, a trilógia harmadik része?, (ön)életrajzi jegyzetek? –, kilépett a szerzői én, már nem róla szól a könyv, nem az ő londoni, budapesti mindennapjairól, a madarokról sem, Szép Ernőről sem, se Artaud-ról, se de Staël-ről, se Wolsről, bár mindegyikről, fotókról, festményekről, versekről, a nagy angol Ország-hírcikkeitől és még sok minden másról, ám többé, mindaz, ami a könyvben van, nem a szerzőé, hanem a Könyvé. Amiről viszont most csak annyi mondható, fogalmam sincs miről szól. Az u.p.-ról nyilván. De mi ez az u. p. ha nem az Iszonyú Angyallal érkező üzenet? Ha nem az a Wittgensteintől származó „határ”, ami a *Madárszokéban* és az evidencia-történetekben és sok-sok rajzban (rajzon) található.

De a Könyv nincs magában. A *beavatott* majd *kikötött* Olvasó a Könyvvel tér vissza. Tandori Dezső az *Utolsó posta Budapest* című könyvében azt a „történetet” mondta el, amit Roland Barthes *A szöveg öröme* lapjain így fogalmazott meg: „az olvasó születésének ára a Szerző halála”. Tandori az olvasót írta nagy kezdőbetűvel, Barthes a Szerzőt, ami (gondolom) azt jelenti, hogy a „szerző halála” a szerzőnek járó tisztelet, nem sírfelirat és nem búcsúbeszéd.

Erdemes még valamit idézni Roland Barthes könyvéből: „a szöveg több írásból áll össze, különféle kultúrák termékeiből, amelyek dialógusba, paródiába, versengésbe kezdenek egymással; van azonban egy olyan hely, ahol e sokféleség egybegyűlik, ez pedig nem a szerző, mint mindaddig mondogatták, hanem az olvasó: az olvasó az a hely, amelybe az írást alkotó

idézetek beleíródnak, anélkül, hogy akár egy is elvesznék közülük; a szöveg egységét nem az eredete, hanem a rendeltetése adja, ez a rendeltetési hely azonban maga sem személyes: az olvasónak nincs történelme, életrajza vagy lelki alkata, az olvasó pusztán az a *valaki*, aki egybegyűjti mindazon nyomokat, amelyekből egy írás összeáll”. (R. B. kiemelése) Az olvasó nem kaphatja el magát, hiszen a szerző halálával nem lépett a szerző helyére. Az olvasó egy „hely”, ahol a könyv „sokfélesége” egybegyűlik. Ha „hely”, akkor az olvasó az utolsó posta, ahova valaki eljön vagy nem jön el a postáért, a levelekért, az üzenetért. A könyv jelentése csak eddig a „helyig” jár.

Milyen nyomokat gyűjtött egybe az *Utolsó posta Budapest* olvasója? „Különbéle kultúrák” az angol, a magyar kultúra, a lóverseny-kultúra, különféle művészetek, zene, költészet, festészet, szótárírás termékeit, és ezek valóban dialógikus kapcsolatban vannak egymással, megszólítják, előhívják, kitörlik, parodizálják egymást: versenyben vannak. És mindezek citátumok, jelzett és nem jelzett, valóságos vagy álidézetek, képek, zeneszámok leírásai, minden szó valakinek a szava, Szép Ernőé, Pilinszkyé, Ottliké, Nemes Nagy Agnesé, Karinthyé, Wittgensteinné, Thomas Bernhardé, és – alig hagyható említés nélkül – Tandori Dezsőé. Sok tehát az ismerős hely a könyvben, olyan idézetek íródnak az olvasóba, mint „hely”-be, amelyeket Tandori idézett már korábban vagy máshol, hiszen Tandori, mint Wols „önmaga archívumvezetője”, óriás „idézet-lajstroma” van, minden könyve ilyen nagyszabású „idézetlajstrom”. Roland Barthes fontos megfigyelése, hogy azon a „helyen”, ami az olvasó, semmi sem vész el e lajstromról, ami nem azt jelenti, hogy minden olvasó a Tandori-archívum minden darabját megőrzi, hanem azt jelenti, hogy az olvasónak nincs „történelme”, se „életrajza”, se „lelki alkata”, mert nem én,

vagy te, vagy ő az olvasó, hanem az olvasó az a „hely”. Régi Tandori-olvasók az új könyvben, mondatról mondatra korábbi Tandori-olvasmányokra ismernek, minden ismerős már, a lovak, a madarak, az életrajz, a küzdelem a szesszel és a dohánnyal, a Tabán madártemetője, az alagút, a híd, az adriai Jesla, a régi Belgrád, a vonatozás Bécsig, az angol szállodák, mintha Tandori „elírta volna maga elől” ezt a könyvet (is). Csakhogy azt is tudni kell, az azonos (a megírás, az olvasás különböző időpontjában) nem identikus. Ezt Tandori így fogalmazza meg: „De hát csillag-keresés mindmegannyi elválasztó jelünk is (itt így a könyvben, ha csillag), akkor is, ha nyomtatottan egyformák ezek a jelek. (A festék más, másik, az oldal száma eltér, a papír rostja... és Szép Ernő a tudója, mi minden még.)” És azért sem identikus az azonos, mert „A misztikum élménye mindenkihez végképp külön-külön szól” – írja Tandori. Az idézetlajstrom ilyenformán végtelen, és a Tandori-archívum, amelynek ő maga a vezetője, labirintus, és csak annyiban tekinthető át, tehát csak annyiban van „formája”, amennyiben a labirintus „áttekinthető”, ha már nem járható át. Ebben a labirintusban találhatóak mindazok a nyomok (idézetek és ön-idezetek), amelyekből („azonos” nyomokból és jelekből) minden Tandori-írás, minden Tandori-próza, a trilógia harmadik (?) könyve is „összeáll”.

„No, és?” – kérdezem Tandori szavaival. Egy idézőjelbe írt mondat után következik a kérdés. Nem lehet tudni, hogy ki mondja, írja ezt a mondatot. Csak az idézőjel jelzi, hogy valahonnan származik a „Vallani magamról”. Elvárás, megbízás, előírás, minden lehet. És erre válaszol a fenti kérdés: „No, és?” Ezt mondja még Tandori: „Pont itt tartok, nem egyebütt. Ennyire és ennyire van a falutól a másik falu a postával. Lehet, valaki úton van épp innentől odafelé, onnét haza. Vagy egyebütt. Neki beszélek?” Mindez az elvárás

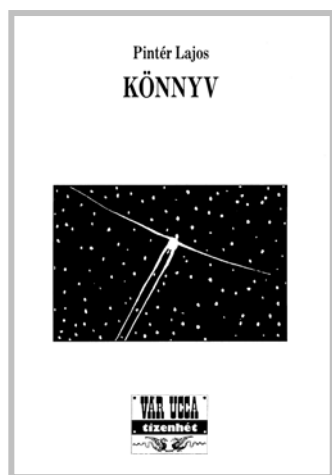
„szétszedése”, akár azt is mondhatom „dekonstrukciója”. De miféle elvárásokat szed szét Tandori (könyve)? Ezt is leírja: „Ezek a viták! A költészetben: a magyar igény (a prózában is): kerekdedség, mint a színészi szinkronnál az ajak a hangra, a „hűség” (jó isten!), a komplettéria igénye; a művészet míves megformáltsága mint erkölcsi erő.” Aztán példát is mutat arra, ahogyan a magyar író „visszacsatol, szerkeszti dolgozatát, tessék, legyen plasztikus, ugye”. Nem a hagyománnyal, a megszokással, az előírással, a kánonnak vélt elvárással áll szemben, hanem elvárást teremt, kánont hoz létre, és lám, hány ezer meg ezer oldal kellett ahhoz, hogy legalább vele szemben (és másokkal szemben se lehessen) ilyen „magyar igényekkel” fellépni. Ha Tandori azt mondhatta, a könyv az érdekes, „én már rég nem”, ha vállalta a szerző halálát, amivel az olvasó születésének árát fizette meg, ha annyira egybeírta az idézeteket és a „saját” szavakat, hogy „könyvként” már el sem választhatók egymástól, akkor nem az „elvárásokra” válaszolt, nem a kánonnal szállt szembe, hanem (ismétlem) „elvárásokat” teremtett, kanonizált egy más-milyen beszédmódot, amely nem „írói” beszédmód, hanem csak „beszéd”, csak „írás”, melyben azt fejezi ki – a festőről szóló szavait parafrázeálom –: nem bírta ki, hogy ne abszolút az írásnak éljen, s ez utóbbi abszolút éremlyig mehetett neki mégis. Tandori nem csatol vissza, nem szerkeszti dolgozatát, nem akarja, hogy mondata plasztikus legyen, nem is akar vallani, és a hűséget sem ismeri. Tandori az írásnak él, miközben mindent, jót és főként rosszat „tud” az írásról. Ez a tudás az Iszonyú Annyal üzenetének ismerete, nem bölcsesség, de evidencia-történet. Tandori így és ilyen („éremlyig”) magyar író.

Bányai János

Pintér Lajos: Könnyv

Pintér Lajos eddig megjelent tizenkét könyve egy széles érdeklődésű, a különböző szemléletmódokat egyeztetni tudó költői pálya huszonöt évének összegzése. Közöttük mennyiségileg kétségtelenül a versköteteké az elsőség, de a sokféle tárgy és műfajt magába foglaló két próza-gyűjtemény ehhez a lírához méltó teljesítményt jelent: a formák feltételezik és kiegészítik egymást, utalnak egymásra, ugyanazt a költői világot építik. Hogy milyen ez a világ, arra vonatkozóan tanulságos az első értékelő megállapítás. Kovács István, az idősebb pályatárs így mutatta be őt 1974-ben a *Napjainkban*: „Kötőanyaga: 'a gondolat s az érzés'. Ezek kötik össze az eget a földdel, a múltat a jövővel.” Máig helytálló az észrevétel, amely egyfajta szintetizálásra való hajlamot sejtett az akkor alig két éve publikáló egyetemista verseiben.

A gondolat s az érzés a kötőanyaga két prózaskötetnek is – az írások funkciójának megfelelő arányokkal. *A vadszedes útján* (1989) egy szerkezetileg és műfajilag erőteljesebb tagolású, kritikát, esszét, műelemzést, pályaképet, interjúszöveget, naplójegyzeteket egységbe foglaló gyűj-

temény, az 1997-es kötet oldottabb, líra-
ibb, vallomásosabb jellegű, mert – a fül-
szöveg megállapítása szerint – írásainak
„egyik központi jellemzője az emberi szo-
lidaritás, csillag-jelzésük egy-egy könny-
csepp”. Ezért is lett a címe: *Könnyv*.

A folyamatosságot az előzővel ugyan
jelzik az esszékben újra és újra előbuk-
kanó témák és az 1995–96-os napló köz-
lése, de Pintér Lajos kedves fordulatával
élve: „és mégis, és mégse”. A napló nem
kaphatta a *Zöld ország II.* címet, mert „ez
már más, más kor és más írói lelkiállá-
pot”, az esszék pedig nem elsősorban el-
méletképző erejükkel hatnak, mint a *Csap-
dák* vagy a *Kezemre szállt egy helikopter*,
sokkal inkább tűnődő, töprengő, elmél-
kedő vagy vallomásos hangjakkal. S azzal
a megkapó természetességgel, amely a Pin-
tér Lajos-i világot a prózában is élet és iro-
dalom legteljesebb egységeként mutatja.
Itt a hétköznapi jelenségek kapnak fontos
poétikai funkciót azzal, hogy elindítói
lesznek gondolat soroknak, szerkezetépí-
tői az írásnak (egy talált sín-szeg, egy
ereszről letört jégcsap, fia ötévesen festett
képei, időjárás viszonyok), a Petőfi,
Csoóri, Kosztolányi, Aprily által meg-
teremtett képek pedig a saját szöveg ré-
szeivé válva eszközei az önkifejezésnek.
Ez utóbbi egyrészt abban a szellemben,
amely mestere, Kormos István meggyő-
ződéséből hat: minél több szálon kapcsolo-
dani a magyar irodalmi hagyományok-
hoz, másrészt azzal a tudatossággal, amely
saját élet- és irodalom-felfogását jelzi:
„Nemcsak lakásban, hanem idézett vers-
sorokban is élünk.” (*Faterok s atyák*) Az
ötödik naplójegyzet gondolati kiterője to-
vább árnyalja ezt a megállapítást: „Az iro-

Vár ucca tizenhét könyvek 23.

Veszprém, 1997

116 oldal, 500 Ft

dalom kohéziója jó dolog, élető erő. Ha nem lennének 'áthallások', 'átfedések', 'átsúgások', barátságok, rokonságok, akkor nem lenne semmi. Megkövülne maga az irodalom élete is."

A kötődések a szervező elemei mindkét esszékötetnek. *A vadszeder útján* váltaltan a nemzedék szintjén válaszol megfontos kérdéseket, s ez a szándék jelen van a *Könnyben* is. Maga írja az előbbi megjelenése kapcsán: „Első az egyenlők között; az én nagy élményem: nemzedékem”, Vekerdi László pedig azt jegyzi meg szerzőjéről, hogy előtte „egyedül Fodor Andrásban élt ilyen erős és eredeti nemzedéktudat”. Pintér a kötetben sokszor és sok helyen értelmezi a nemzedékfogalmat, a Görömbei-interjúban például abból a Németh László-i gondolatból kiindulva, amely szerint az ifjúságnak „joga, hogy az életet igényei és eszméi szerint újrafogalmazza”. Meggyőződése, hogy ennek a jognak, illetve kötelezettségnek való megfelelés teremthet nemzedéket, amely egy korosztály igénybejelentése és igényei által történő értékkeremtése, munkálkodása s – hite szerint – „az egyéni tehetség meg sokszorozódása, hatványozódása”.

Nem az egyetem ad helyet a formálódásnak annak ellenére, hogy a nemzedék-szervező Tiszta szívvel című egyetemi folyóiratnak volt utóda Pintérék idejében (maga is tagja a Jelenlét szerkesztőségének). *A Pinczési-pörben* beszél az új korosztály kereteinek, erővonalainak kialakulásáról, a keserű szájját okozó, az 1975 táján megjelenő első köteteket lesöpörni készülő kézmozdulat emlékéiről.

Ezzel szemben állt ott Kormos, aki „egyetlen kézmozdulattal barátta fogadott, s költővé lenni biztatott. Ezek voltak a Kormos-evidenciák”. Pintér Lajos azok közé a „húségesek” közé tartozik, akik számára a legtermészetesebb belső késztetést jelenti a Kormos-jelenség személyiségükbe, erkölcsi rendjükbe történő beépülésének időről időre való megval-

lása. Ilyen vallomás, egy „könny(v)csepp” a mesterért a *Kormos-evidenciák*.

1979-ben – már a Forrás munkatársaként – Pintér Lajos azt a számot szerkeszthette, amely a fiatal írók Haza és nemzeti önismeret címmel megrendezett lakiteleki találkozásának előadásait és hozzászólásait adta közre. Nemzedéktudatának alakulására nagy hatással voltak Illyés Gyula gondolatai, aki felszólalása címének (Lehet még nemzedék?) végére csak utólag, a nagyívű esszévé vált írott változatban tett kérdőjelet. „Itt van valóban – mondja Illyés – az előttek járó, a számomra még mindig fiatalnak számító nemzedék, amelyből épp ez az összeállítás hiányzott ahhoz, hogy együttesen sokkal jelentékenyebb szerepet töltsön be a magyar irodalomban, mint közös vállalkozás híján.” Tizenöt év múltán is esszé lesz a tárgyból, a búcsúzó író üzenetéből az utána jövőknek. Mondatait, tétéleit, kulcsszavait dolgozza újra fel Pintér: „A nemzedék milyen gyönyörű metaforái, figyelj csak, előbb: összeállítás, majd itt: közös vállalkozás.” (*Illyés és a fiatalok*)

A nemzedéktársakon kívül sokan és sokféle kötődés megvállalásaként szereplői a *Könnynek*. Tereit, tájait rajzolják ki a szülővárosához, Szegedhez kapcsoló személyiségek (Juhász Gyula, Radnóti, József Attila, Ilia Mihály), szülei városának, Csongrádnak az alakjai (az édesanya és a rokonok, a gyerekkori játszótársak, tudós magyartanára, a József Attila-pör koronatanúja), a pesti egyetemi éveket idéző emlékek (Weöres, Juhász Ferenc, Kálnoky László), a sorsadta szülőföld, az Istenhegy körébe vonható nevek (Jókai, Eötvös, megint Radnóti és József Attila, Tandori Dezső, Reich Károly, Schéner Mihály). Természetes, hogy a névsor választott otthona, Kecskemét kapcsán a leghosszabb, mert egyszerre érinti a lakóhelye kulturális értékeire büszke városlakót, a szellemi életnek a város, sőt az ország határain messze túltekintő alakítóját, a költőt, a lap-

szerkesztőt, a barátságokat ápoló férfit, a férjet, az apát. Így kap fontos szerepet az írásokban Katona József, Bartók, Kodály, Németh László, Buda Ferenc, Latinovits Zoltán, Karinthy Ferenc, a színész-barát Kiss Jenő, az irodalomtörténész Orosz László és Szekér Endre, a naiv festő Süli András, az építész Kerényi József, a Zentáról Kecskemétre költözött festő, Benes József, a művészettörténész Bánszky Pál, a szeretett Tóth Menyhért és természetesen a család. Nagyon jellemző Pintér emberi és írói szemléletére, ahogyan a tizedik naplófejezetben összeköti egymással világának értékeit: „A fiaim lassanként elhagyják majd Kecskemétet, egyetemre elmennek majd bizonyára. Nem érdekel engem különösebben semmiféle couleur locale, helyi szín, de azt szeretném, ha idegeikben pár élményt magukkal vinnének. [...] Ha Orosz László Katonáról beszélne nekik egyszer, csak egyszer, ha Ittész Mihály Kodályról csak egyszer, s ha Bánszky Pál Tóth Menyhértről beszélne nekik csak egyszer, rögtön gazdagabb lenne a poggyász.” A képhez hozzátartozik a napló folytatása is: Bánszky anekdotikus írására talál rá a „fehérré fehérrel festő” Tóth Menyhért derűjéről, emberi és művészi nagyságáról. „Örömmel, ujjongva olvasom – mondja –, igen, ez, pontosan ez Tóth Menyhért, ez az ember, ez a művész. Mutatom fiaimnak az írást, s hogy a nagy mestert emberi alakjában naplómba is idézzem, Pali egész írását idemácsolom. Olvassátok és szeressétek.” Ugyanígy szándékkal kapnak anekdotikus színezetet a földidézett apró történetek (Karinthy Ferencről, Latinovitsról, Takács Imréről) és abból a meggyőződésből, amelyet Tóth Béla, a magyar anekdotakincs egyik összegyűjtője is vall, hogy az anekdotában „mindig ott van a világ rendjének dönthetetlen törvénye: az örök emberi”.

A vajdasági kapcsolatokra mindenekelőtt a jó barát Tolnai Ottót idéző emlékek és a tőle idézett sorok utalnak, de je-

len van a kötetben Baráth Ferenc, a grafikus Maurits Ferenc és a költő Fehér Ferenc is. Danilo Kiš mondatait azért integrálhatja gondolatrendszerébe, mert egyetemista kora óta változatlan meggyőződése a kultúrák kapcsolatának nem csupán gazdagító hatásában, hanem természetes működésében is: „Közép-európai költészethez való tartozásunk, ez mindenkifelett a kultúra immanens jelenléte, allúziók, reminiscenciák és a teljes európai örökségből vett idézetek képében: a mű tudatossága. [...] Ez nem sok. Ez minden. (*Tér és táj /5*) A szeretett költőelődnek, a „szegénylegény-Szilágyi Domokos”-nak a *Könnyvben* ugyan nem szentel olyan filológiai igényességű tanulmányt, mint az első kötet „*Göndör haja legyen az ő párnája*” című írása, de esszéjében fogalmat alkot: „Posztmodern kor e mai. Posztmodernizmus... mit jelentenek a kifejezések? Semmit. Poszt Szilágyi Domokos-i kor! Az igen, az jelentene valamit.”

A versértelmezések egyébként sem önálló írásokban kapnak helyet, hanem a naplóban, amelynek szerkezetét sajátos módon alakítja az „idemácsolom” gesztusa: hol egy könyvismertetés, egy kiállítás-megnyitó, korábbi naplóbejegyzés, hol levelek, levéltöredékek, feljegyzések gazdagítják a szándéknak és a belső készlettségnek megfelelően. Nem is klasszikus versértelmezések ezek. A hetedik naplófejezetben Szabó Magda Szózat-elemzésének olvasása kapcsán talál rá „csodás dolgokra” és „egy utánozhatatlan nagyságú sor”-ra. A következőben csak azért idéz egy majd harminc éves anekdotát Juhász Ferencről, hogy tisztelegessen a költő Ad notam Petófi című költeménye előtt, amelyet az utóbbi évtized talán legnagyobb versének tart. Naplórészlete annak a hatásnak és izgalomnak a lenyomata, amely filológiai kutatásra ösztönözte őt keresvén a választ a kérdésre: „Milyen dalt is énekelt a dajka Petófinak, amit azután verse refrénjében huszonöt év

múltán visszaidézett? És milyen dalt tamburázott a zenekar Juhásznak Zentán?” A kilencedik naplójegyzet egyik részlete is műértelmezés: Tandori Dezső öt színes krétarajzát s a hozzá csatolt levelet kell megfejtenie, mint egy verset.

Pintér Lajos prózájában ugyanolyan következetesen érvényesül alkotói módszerének sajátos értelmező-önértelmező vonása, mint lírájában. Nála az írás az írás tárgya, akárcsak az irodalmi élet eseményei: „Baka Pistáról kellene írni. [...] Ez a naplófejezet az övé lenne, de épp most dolgozunk a Forrásban egy Baka-összeállításon, nem volna jó, ha ennek egy-egy mondatát előbb közölném itt a naplóban, mint a Forrásban. Tehát majd a következő hónapban Pistáról. De így igaz, Pista arcának emlékével indul az 1996-os év.” Az alkotómunka folyamatainak rögzítése is hozzátartozik ehhez az önreflektáló magatartáshoz: „Érdekes, milyen könnyen írtam ezt a verset, a levélműfaj, a kollázstechnika, mind-mind magától értetődően tolt fel bennem.” Élőbeszéd-természetességű tünődés ez a Baka Istvánt gyászoló vers megszületéséről. Gyönyörűség tölti el egy-egy talált szó kifejező erejétől és szépségétől, legyen az az elődöké (Babits vak ünnepe), a kortársaké (Tandori térfal, versillat, idegenesek szavai), egy verscím kapcsán asszociálódó, a magyar nyelv erejét mutató szópár („Ürömöröm. Nekünk egyetlen hang elég, egyetlen hangsúlynyi eltérés ahhoz, hogy az öröm és a fájdalom

közötti szakadékon átíveljünk.”), vagy a saját leleménye („Lassan számvetést készítek könyveim, írásaim között is. Sereg számlát / mily gyönyörűséges e sereg szemle helyén szereplő régi szavunk, / sereg számlát írásaim fölött.”).

Grezsa Ferenc az első prózakötet ürügyén állapítja meg Pintér Lajosról, hogy a gondolkodás „nemcsak természetes életformája, hanem a számvetés és az önszabályozás alkalmá is”. Mái érvényes szavak. A *Könnyv* fontos rögzítője egy állandóan gazdagodó és a tapasztalatok feldolgozásával egyre mélyülő emberi és költői világnak a 90-es évek közepén, továbbra is következetesen vállalva a felelősen közönségben gondolkodás filozófiáját. Változatlan a hitet tenni életről és irodalomról készítése is, csak a gondolatok súlyossága és a hang változik az eltelt tizenöt év hozadékaként. A *vadszeder útján* kötet esszégyűjteménye – a nemzedéki számvetés összefoglalójaként – egy Farkas Árpádtól kölcsön vett sorral zárul: „marad a láz, ugye fiúk.” Megtartva a közvetlen odafordulás gesztusát, a *Könnyv* záróírásának (*Arcunk a víz törött tükrén*) ezek a gondolatok kerülnek a végére: „De ne adjátok föl, barátaim a reményt. De ne adjátok föl, barátaim a reményt. Hogy egyszer mégiscsak emberarcú lesz a világ.”

Ludmann Zsuzsanna

MAGYAR A májusi szám tartalmából

NAPLÓ Válogatás a mai szlovák irodalomból

Kerék Imre, Kiss Dénes, Pintér Lajos, Szakács Eszter és Vörös István versei,

Megay László, Sárközi Mátyás novellája

Reszler András – Az európai polgárosodásról

Salamon Konrád: Bibó István, az államminiszter

Bírálat Fried István, Márai Sándor, Nagy Gáspár könyvéről

A folyóirat megrendelhető: 1406 Bp. Pf. 15.

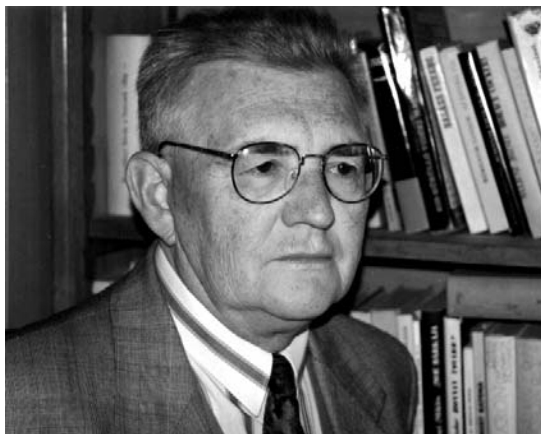
„A Tisza-parton mit keresek?”

Ady Endre izgatott kérdését/felkiáltását valószínűleg minden olyan művész és tudós magának érezheti, aki vidéken próbál – olykor méltánytalan helyzetben – jelentőset, a „helyi értékrenden” messze túlbaladót alkotni. A Tisza-parton azonban nemcsak a lelki nyugtalanság, hanem az elszántság verse. Ezért is választottuk a bíres sort sorozatunk címéül, melyben a magyar kultúra és tudományosság Szegedhez is kötődő jeleseit kívánjuk megszólaltatni.

„Sohasem éreztem száműzetésnek az egyetemet”

BESZÉLGETÉS ILIA MIHÁLY IRODALOMTÖRTÉNÉSSEL

Ilia Mihály irodalomtörténész – ahogyan közelmúltban elhunyt pályatársa, Czine Mihály fogalmazott – a folyóirat nélküli főszerkesztő. Lassan negyedszázada, hogy Balogh Edgár A „kisebbségi humánus” nézőszögéből című esszéjét nem engedte megjelenni a pártcenzúra, s ezért távozott a politikai viharok ellenére is Kelet- és Közép-Európa közötti híd szerepet vállaló Tiszatáj éléről. Tizenhét éven át kötődött a folyóirathoz, amelyben első írása, Az ötvenéves Holnap emlékezete 1958 szeptemberében jelent meg. 1965-től 1971-ig a versrovat vezetőjeként, 1971–72-ben főszerkesztő-helyetesként, 1972-től 1975-ig főszerkesztőként igyekezett az erdélyi, a felvidéki, a kárpátaljai és a vajdasági irodalmat is bekapcsolni a magyar irodalom vérkeringésébe, s a Szegeden megjelenő lapból a legrangosabb szerzők bevonásával mértékadó, országos jelentőségű orgánust formálni. A 65. születésnapját idén ünneplő Ilia Mihály ma is óriási tekintélynek örvend az irodalmi életben. Nemcsak tiszatájás múltjának és annak köszönhetően, hogy a JATE Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén tanítva magyartanár

generációk sorát bocsátotta útra, miközben századunk magyar irodalmának oktatásával iskolát teremtett, hanem annak is, hogy a világ majd' minden szegletére kiterjedő baráti kapcsolatai révén évtizedek óta naprakészen nyomon követi az egyetemes magyar irodalmat. Szobájának polcain a környező országokban és az emigrációban élő szerzők művei már akkor ott sorakoztak, amikor ezt a politika még nem nézte jó szemmel. A rendszerváltás után a Magyar Művészetért Díjjal, a Nyitott Társadalomért Alapítvány

díjával, a Déry Tibor-jutalommal, a Soros-életműdíjjal, a Széchenyi-díjjal és Szeged díszpolgári címével ismerték el munkásságát. Ilia Mihállyal tápai gyerekkoráról, meghatározó professzorairól, a tisztatájas évekről és a tanításról is beszélgettünk.

- Tanár úr, mennyiben játszott szerepet tápai gyerekkora abban, hogy érdeklődése az irodalom felé fordult?

- Tápé ugyan ma már Szeged része, de mi azt szoktuk mondani: kicsillötte magát a város és odacsatlakozott a faluhoz, ami nyolcszáz évig önálló tudott maradni. Tápai parasztcsaládban születtem, kiterjedt rokonságunk volt harmincnégy unokatestvérrel. Apám és anyám családja is rendkívül intenzíven élte meg a rokoni kapcsolatokat, ennek jegyében telt a gyermekkorom. Külön meg kellett tanulnom, kit hogy hívnak. Kit kell ángyónak, sógornak, nénémnek, szülémnek, nagyszülémnek, nagyanyámnak hívni. Én még egy nagyon hagyományos paraszti társadalom világában nőttem fel. Tápé katolikus falu, a magyar néprajztudomány - Bálint Sándortól a Szegedi Fiatalokig - jó gyűjtőterepnek tudta, mert sok minden érintetlenül megőrződött ott. 1945-ig a tápaiak alig-alig házasodtak más faluba, és a katolikusokon kívül csak néhány zsidó kereskedő élt a településen.

- Mi volt az oka ennek a befelé fordulásnak?

- Részben a vallásosságuk, részben a földművelés belterjessége. A tápaiak nem nagyon kereskedtek. Hagyományosan díszített viseletük a városban is megkülönböztette őket. Tömörkény és Móra írják: lehet látni, hogy melyik a tápai paraszt. Másképp viselkedik, másként öltözik, másként díszíti a házat. Ebben a sajátos paraszti kultúrában nevelkedni azt jelentette, hogy biztonságot éreztem a családban, a faluban. Tápén mindenki mindenkit ismert. Nem térferegphetett egy ötéves gyerek anélkül, hogy ne kérdeztek volna rá, hová megy, mit csinál. Ötven méterre volt a Tiszától a házunk, ezért már négy-öt éves koromban megtanítottak úszni. Azt hiszem, el is pusztultunk volna, ha nem barátkozunk meg időben a Tiszával. Az iskola mellett laktunk, ezért már iskolás korom előtt jól ismertem a kántortanítót. Csóti Mihálynak hívták, a tanítói lakása is ott volt a szomszédunkban, nagyon szeretett bennünket. Ma is jól emlékszem arra, amikor azt mondta nekünk: Meghalt Móricz Zsigmond, aki a magyar parasztkról írt könyveket, így rólatok is. Hallatlan érdekes volt számomra, hogy van valaki, aki a mi falunkkal foglalkozott. Később, amikor gimnazista lettem, olvastam is Móricz írásait. A Rózsa Sándort is, amiben külön fejezetet szentelt Tápénak. Csóti Mihály nagyon jó tanító volt, döntő szerepe volt abban, hogy az irodalom, a történelem és általában a nyomtatott betű iránt kezdtem érdeklődni. Anyai nagyapám, Bodó Imre mesélő ember volt, Katona Imre ki is adta egy mini kötetben a történeteit Tápai tündérmesék címmel. Volt neki egy kis tékája néhány kötettel, köztük Petőfi verseivel. Nagyanyámnak pedig énekeskönyvei voltak, mert nagyon szeretett énekelni a templomban. Én is gyakran vele mentem, ma is emlékszem némelyik akkoriban tanult egyházi énekre. Már az iskola előtt forgattam ezeket a könyveket, és megtanultam olvasni. Mindezek mellett meghatározó élmény volt a II. világháború is. Nagy gazdasági udvarunk volt sok jószággal, a katonák jöttek-mentek, és gyakran állomásoztak ott. Az egyik visszavonuló csapat egy könyvtártöredéket hozott magával, amit otthagyt nálunk. Belevetettem magam, fantasztikus dolgokra leltem, többek között A Hét című folyóirat bekötött 1896-os, millenniumi számaira.

– *Kincsesbánya lebetett.*

– Tényleg az volt, elképesztően gazdag olvasnivalót kínált. Később az egyetemen teljesen elképedtek a tanárain, amikor például Szabóné Nogáll Janka novelláit emlegettem, ugyanis a korabeli divatos nőírók novellái is megjelentek Kiss József folyóiratában. De értékes könyvekre is bukkantam ebben a hátrahagyott gyűjteményben, például Kodolányi János *Julianus barátjára*. Ezekre is rávettem magam, és később, amikor apámék beírtak a szegedi Klauzál gimnáziumba – a mai Radnótiba –, sokat profitáltam az olvasmányaimból.

– *Fontosnak tartották a családjában, hogy taníttassák a gyerekeket?*

– Lehetőséget szerettek volna adni a kiemelkedésre. Az unokanővéreim között is volt, akiből tanár lett. Szeged közelsége azt jelentette, hogy nem okozott olyan nagy anyagi megterhelést még a kisebb földdel rendelkező tápai parasztembernek sem, hogy a gyermekét középfokú oktatásban részesítse. Tápén nem volt sok gyerek, a kicsi föld miatt a családok legfeljebb két-három gyereket vállaltak.

– *Milyen útravalót adott a Klauzál gimnázium?*

– Óriási szerencsém volt, hogy oda írtak, mert nagyon jó tanáraink voltak. A gimnázium igazgatója Gallé László, a világhírű zuzmószakértő volt. Az ő hatására egy ideig biológus akartam lenni. Hogy mégsem az lettem, abban nagy szerepe volt Vág Sándornak, a magyartanáromnak, aki még Adyt, Juhász Gyulát és József Attilát is jól ismerte. Első kézből, élményszerűen beszélt a tankönyvek holt anyagáról. Adyval, Juhász Gyulával és Szabó Dezsővel még nagyváradi tanár korában találkozott, később a debreceni zsidó gimnáziumban tanított, és a háború után került Szegedre. Másik magyartanárom a rendkívül felkészült és nagy tudású Für István volt, aki tankönyveket is írt. A történelmet Papós Mihály tanította, aki történelmi regényeket olvastatott a diákjaival. Matematikát a későbbi egyetemi tanár, Huhn Péter oktatta. A Klauzál gimnázium polgári szellemű iskola volt, büszkéek voltunk rá, hogy ott tanulunk. Gyalog jártam be Tápéről. Öt kilométer oda, öt vissza. Erős, vasalt bakancsban vidáman mentem a Tisza-parton. Akkoriban járt még arrafelé a villamos, de az pénzbe került volna. Az iskola humánus, a társadalom és a város felé forduló szelleme, és az iskolai önképzőkör is közrejátszott abban, hogy a bölcsészkart választottam. Talán furcsa volt ez abból a tápai környezetből, amelyben nem volt nagy tisztessége az irodalomnak, az íróknak. Bár a nadrágos ember, az orvos és tanító tudását mindig megbecsülték a tápaiak. A parasztemberek jól ismerték Bálint Sándort, tudták, hogy Móricz is járt Tápén. Ismerték a Rózsa Sándorról szóló írásait is. Nem voltak büszkéek rá, hogy Rózsa Sándor a lopott, rablott holmijainak egy részét Tápén rejtette el. Második felesége, Bodó Katalin – akivel már nem kötött törvényes házasságot – a családom anyai ágának tagja volt. Amikor Rózsa Sándort végleg letartóztatták, őt Tápéra zsuppolták vissza. Szégyellte ezt a falu, az emberek nem beszéltek róla. Noha a tápai nagyon zárt faluközösség volt, mindig voltak nyúlványai a világba. Nagyapám Bécsben volt katona, anyai nagyapám pedig Bosznia-Hercegovinában szolgált. Amikor hazajöttek, a másfajta szemléletet is magukkal hozták. Anyai nagyapám később orosz hadifogságba került, elég jól megtanult oroszul. Kisgyerekkorában cseregyerek volt egy szerb családnál, ezért szerbül már azelőtt is értett. Idősebb korában álmában hol német, hol orosz vagy szerb szavakat mondott. Engem is megtanított egy szerb mondókára, amit a mai

napig tudok. A század első felében Tömörkénytől és Mórától Juhász Gyulán át Radnótiig, Buday György csoportjáig sokan kijártak Tápéra. A tápaiak különlegességét, az erős ö-ző nyelvjárást, a gyékényszövést, a sajátos tápai díszítőművészetet szerették. Miközben zárt volt a falu, mégiscsak nagyon erős volt a világgal való kapcsolata. Románok úsztatták le a fenyőt a Tiszán, és Tápén várták meg, hogy legyen szabad hely a szegedi fűrésztelepen. Bejártak élelmet venni a faluba, ezért gyakran lehetett román szót is hallani. Tápé tehát tudott arról, hogy létezik a világ, és voltak is kapcsolatai vele. Ezzel a kapcsolattal, ezzel a szocializációval és kiemelkedési vágygal indulhattam úrnak.

- Az egyetemi évek mit jelentettek, kik voltak a meghatározó professzorai?

- 1953-ban magyar szakon kezdtem az egyetemet. Óriási szerencsém volt, mert még azzal az idős tanárgárdával találkozhattam, amelyik a két világháború között is tanított. Olyan tanáraink is voltak, akik még József Attilát és Radnótit tanították. Mészöly Gedeon – akinek a nagyapja még Petőfit is tanította – a magyar nyelvtörténet legkiválóbb előadója volt. Majd' leestünk a székről, amikor Koltay-Kastner Jenő – aki akkoriban a magyar tanszéken tanított, mert nem volt olasz oktatás – arról beszélt, hogy 1912-ben Bergsont hallgatta Párizsban. Illyés Gyula teóriáját, hogy a magyar irodalom néhány kézfogas – Illyés ismerte Madarász Józsefet, Madarász ismerte Petőfit, Petőfi Vörösmartyt, Vörösmarty Kazinczyt stb. –, pillanatok alatt át tudtuk érezni. Klemm Antal Imre – aki papi emberként a magyar mondattan és a finn kapcsolatok kiváló képviselője volt – tanított bennünket finn nyelvre, Kalevalára, mondattanra. Nyíri Antal professzor a nyelvtörténet kitűnő előadója volt. Halász Előd nemcsak a germanisztikát tanította, hanem Arany balladáiról vagy Madách Tragédiájának első színéről is vagy fél éven át beszélt. Nem voltam történelem szakos, de időnként bejártam a legjobb történelem előadásokra is. A néprajz is érdekelt, Bálint Sándor a tápai öntudatot tudományosan is fölnevelte bennem. Egyetemi társammal, Juhász Antallal meg is írtuk a tápai gyékényszövést tárgyi és néprajzi leírását, majd később több szerzővel közösen monográfiát adtunk ki Tápéről. Az egyetemi éveim 1953-tól 1957-ig a legrosszabb politikai időszakban teltek, ugyanakkor a leggazdagabb hagyományt kaptam a történelemviselt professzoraimtól, akiknek egy része Kolozsvárról jött Szegedre. Amikor a Turku melletti Saloban egy helytörténeti múzeumban megláttam Emil Sätälé finn nyelvtankönyvét, és elmeséltem a vendéglátóimnak, hogy Sätälé az én nyelvészprofesszorom barátja volt, megdöbbenve néztek rám. Emil Sätälé szent ember a finn nyelvészetben, erre megjelenik valaki Szegedről, s azt állítja, hogy a tanára Sätälé barátja volt. Tanított Baróti Dezső is, aki Radnóti jó barátja volt. Ha fellapoztuk a Radnóti-kötetet, Baróti Dezsőnek ajánlott verset találhattunk benne. Mindezt mi olyan lelki adománynak tekintettük, amit soha semmi más nem pótolhatott. Egyetemi hallgató koromban Baróti Dezső, majd Péter László elkezdtek Juhász Gyula műveinek kritikai kiadását összeállítani, és a munkálatokba hallgatóként engem is bevontak. Negyvenkét évvel ezelőtt, ugyanebben az egyetemi szobában kezdtem el egyfajta filozofiamunkát. Juhász Gyula 1937-ben halt meg, a kritikai kiadáshoz a XX. század első harmadának folyóiratait, napilapjait alaposan át kellett tanulmányoznunk. Emiatt a XX. századdal mátkáztam el. A forradalom után 1957-ben az oktatóink többsége börtönbe került, leváltották vagy disszidáltak. Az egyetem után Mezőkovácsházára kaptam kinevezést, akkoriban nem nagyon szerették, ha a friss diplomások bent maradnak az egyetemen. Akkor tért vissza romániai kutatóútjáról Keserű Bálint, akit hall-

gató koromból már ismertem, mert Koltay-Kastner Jenő mellett órákat tartott nekünk. Az ő hívására néhány nap után feleségemmel együtt – aki egyébként évfolyamtársam volt – visszajöhettünk Mezőkovácsházáról Szegedre. Így lettem gyakornok az egyetemen.

– *A következő évben, 1958-ban jelent meg első írása a Tiszatájban, és ha jól tudom, akkoriban járt Erdélyben is.*

– 1959-ben – abban az évben, amikor a kolozsvári Bolyai Egyetemet egyesítették a Babeşsel – egy vagy két hónapos akadémiai úttal Juhász Gyulát mentem kutatni Erdélybe. Volt egy Nagyváradon bemutatott elveszett egyfelvonásosa, amit megpróbáltuk a levéltárakban megkeresni. Nem sikerült. Bukarestbe is el kellett mennem, mert az erdélyi lapok egy részét csak ott kaphattam meg. Máramarosszigeten is jártam, ahol Juhász Gyula Nagyvárad előtt tanított. Erdélybe nem teljesen ismeretlenül mentem, mert tanárain, Mészöly Gedeon, Nyíri Antal elbeszéléséből tájékozott voltam.

– *Kikkel találkozott Erdélyben?*

– Akkor kevés íróval találkoztam, Kacsó Sándorral és Kós Károllyal kolozsvári irodalomtörténész barátaim révén ismerkedtem meg. Kolozsvárott meglátogattam a Jancsó családot is. Jancsó Elemér egyetemi tanár volt, jártam a könyvtárában, ahol József Attila dedikációkat mutatott a kiváló filoszsal, Engel Károllyal. Nagy élmény volt ez az erdélyi út, mert sok mindent megtudtam az erdélyi magyarság életéről. Később az egyetemi doktori disszertációm a nagyvárad irodalmi társaságról, A Holnapról és az ugyanezzel a címmel 1908-ban és 1909-ben megjelent antológiáról írtam. A Trianon után nemzetiségi létbe került magyarság sorsával ennek kapcsán is találkoztam.

– *Hogyan került kapcsolatba a Tiszatájjal?*

– Fiatalabb kollégám, későbbi kedves szerkesztőtársam, Kovács Sándor Iván révén, akivel egy szobában dolgoztunk az egyetemen. Ő már a kritikai rovatba dolgozott, amikor megkért, hogy a sok beérkező nem kért kéziratot olvassam el, és írjak vissza bölcs tanácsokat. Ennek az lett a hozadéka, hogy együtt haladtam egy nemzedékkel, amelynek több tagjából később költő, prózaíró vagy kritikus lett. Az egyetemen mindig figyeltem arra, hogy mit írnak a hallgatóim, tehetségesek-e vagy sem. Megmagyarázhatatlan, hogy ezek az írogató társaságok általában hullámban jöttek. Mindig volt egy trupp, Veress Miklóské, Szepesi Attiláéké, Bakáéké, Zalán Tiboréké, Gécziéké. Nem minden évfolyamban alakult ki ilyen csapat. A Tiszatájnál később rám bízta a versrovat, majd az örökség rovat vezetését, végül pedig a számléltérát végigjárva főszerkesztő lettem. Az egyetemet sohasem hagytam ott, éreztem, hogy nem lehet az irodalmat annyira vállalni az embernek, hogy a polgári foglalkozását föladja. Abban a korszakban nem volt életbiztosítás a folyóirat szerkesztése.

– *Ebben az időben indult legendás levelezése?*

– A Tiszatáj vidéki lap volt, rossz telefonvonallal, ezért nagyon fontosnak tartottam a levelezést a szerzőkkel. A szerkesztőnek az a dolga, hogy állandóan reflektáljon a kéziratra. Kérjen, bízasson, visszautasítson. A levél valahogyan a beszélgetésnél is személyesebb. Nem tudom miért, sohasem szerettem utazni, ezért a levelezéssel biztosítottam a kapcsolattartást. A levelezés személyhez szóló, bizalmas, kedves hangja is minden bizonnyal hozzájárult, hogy jelentős írókat lehetett a lap számára megnyerni. Nem minden vidéki folyóirat mondhatta el magáról, hogy kéziratot adtak neki a kor

legnagyobb költői. Ez nem jótétemény volt, hanem a szövetség, a barátság megpecsétélése. Ha erre jártak, mindig megkerestek bennünket. Még Illyés Gyula és Weöres Sándor is bekopogtatott időnként.

- *Arra nem gondolt, hogy a levelezését kötetbe szerkesztve megjelentesse?*

- Nem szeretek leveleket közölni, mert nem azért születtek. Biztosan nagyon fontos kortörténeti, irodalomtörténeti, kapcsolattörténeti dokumentumok, amelyekben sok, a korabeli politikára, cenzúrára vonatkozó anyag, információ található. A kutatás biztosan fel is fogja majd használni ezeket is, mert a manipulált nyomtatott sajtó korában a magánlevelezés fontos kiegészítő információkat tartalmazhat. Persze valamiképp maga a levelezés is manipulált, hiszen nem mindenkihez ugyanazzal a bensőséggel, őszinteséggel, kitárulkozással közeledik az ember. En, aki inkább irodalomtörténész vagyok, tehát nem irodalomelmélettel vagy az új irodalmi iskolákkal foglalkozom – bár nagyon sok volt tanítványomnak ez a szakterülete, ezért kötelességből is elolvasom, próbálom megérteni –, nagyon fontosnak tartom a dokumentációt. Az irodalmat kortörténeti, művelődéstörténeti, ha tetszik antropológiai, szociológiai anyagnak tartom, ezért megismerésében a levelezés is döntő jelentőségű lehet. Mégsem vagyok híve annak, hogy például Weöres Sándor hozzám írt leveleit publikáljam, mert nem kérdeztem meg, hogy beleegyeznek-e. Nincsenek is rendezve ezek a levelek, bár mindet megőriztem. Hatalmas zsákokban otthon hevernek. Egy vidéki tanárember buzgalmáról adhatnának képet, hogy jó szerzőket szerezzen a lapnak, fiatalokat fedezzen föl, a szomszédos országok magyarságával tartson kapcsolatot, reflektáljon az írásokra. A mai irodalomban nagyon hiányzik a reflexió. Könyvek panganak el, mert megjelennek, és nem születik kritika róluk. Én ma is mindig elpirulok, ha találkozom egy új verssel, és úgy megyek el mellette, hogy nem olvasom el. Azt mondom magamnak: Mihály, ki olvassa el, ha te sem? A szerkesztőnek babusgató-pátyolgató embernek kell lennie. Az írók kicsit hasonlítanak a színészekre. Többnyire exhibicionisták, sértődékenyek. Mire ezt a szerkesztői magatartást kialakítottam, addigra megváltam a Tiszatájtól. Ma már biztosan nem is tudnék lapot vezetni, mert pénzt kell hozzá szerezni, pályázatokat kell írni, és nem csak a szerzőkkel kell foglalkozni.

- *Ma úgy értékeli, a Tiszatáj Kelet felé és a határon túli magyarok felé fordulásával roppant fontos szerepet vállalt akkoriban az irodalmi életben.*

- A hivatalos irodalompolitika nagy ingerültséggel fogadta ezt, mert a szocialista táboron belül jegyzékváltások is előfordultak egyes írások miatt. Óriási szervezőmunkát igényelt a határon túli szerzők bevonása, hiszen még a honorárium kifizetése is komoly nehézségekbe ütközött. Olyan írás meg sem jelenhetett a Tiszatájban, amit az adott ország cenzúrája nem hagyott jóvá. Ezért különböző trükköket kellett kitalálnunk. Például ha Farkas Árpád a sepsiszentgyörgyi Megyei Tükörben közölt egy verset, amit csak ott olvastak, akkor már mi is közölhattük, hiszen Romániában már megjelent. A jugoszláviai magyar irodalmi élettel állandóan vitatkozott a hazai, az Új Symposion köré csoportosuló alkotók időnként ki voltak tiltva Magyarországról, s maga a lap sem mindig jöhetett be. Visszatekintve úgy gondolom, a Tiszatáj létevel, szerkesztési elveivel, azzal a törekvésével, hogy felhívta a figyelmet arra, hogy létezik egy nem egységes, de egyetemes magyar irodalom, jó szolgálatot tett. Ugyanakkor a nem tisztán esztétikai írásokban – például Für Lajos *Milyen nyelven beszélnek a székelemek* című elhíresült tanulmányában – felhívta a figyelmet arra is, hogy nemcsak palesztin kérdés van, hanem magyar is. A környező országokban élő magyarság története

nyolcszáz éven át azonos volt a megkisebbedett ország magyarságának történetével. Ugyanakkor emlékeztettünk arra, hogy történelmi múltunk jelentős tárgyi, szellemi értékei vannak az elcsatolt területeken. Nem akarta a Tiszatáj – mint ahogyan egyetlen magyar folyóirat sem – elfogadtatni ezt a szomszédos országok uralkodó nemzeteivel, szerb, román vagy szlovák hivatalosaival, de tudatosítani és jelezni szeretne volna, hogy nem feledkeztünk meg róluk. Mert a politika bizony gyakran megfélemlített. Elmondták a díszbeszédeket, a szlenget, s azzal minden el volt intézve. Ebből a hiányérzetből indítottuk el a Most–Punte–Híd sorozatunkat is. Szerettük volna a szomszédos országok nem magyar irodalmával, kultúrájával is megismertetni az olvasóinkat. Ha nem tudjuk, mik a szomszédos irodalmak főbb irányai, mit írnak, hogyan élnek, milyen szokásaik, ünnepeik vannak, akkor állandóan ki vagyunk téve annak, hogy megsértjük őket. Mindennek a megismerésére legjobb az irodalom. Abban minden benne van. Ahogyan Jókai írásaiban benne van a XIX. századi magyarság, úgy a kortárs szerb, román vagy szlovák szerzők írásaiban is benne van népük élete, gondolkodásmódja. Tudom, hogy ez reménytelen vállalkozás, ami száz éveket tart, de ha sohasem kezdjük el, akkor mindig megmaradnak az előítéleteink. Mindig igyekeztünk a szomszédos népek irodalmából is ízelítőt adni. A szomszédos országok magyarságával való foglalkozásunk természetes velejárója volt a velük élő nemzetek irodalmának bemutatása is. Úgy éreztük, nem tehetjük ellenségeinkké őket. Gyakran túlzásba is vittük ezt a kapcsolatjátékot, mert biztosak voltunk benne, a feszültségeket nem lehet arisztokratizmussal, kultúrfőlény-konceptióval enyhíteni. Tudomásul kell vennünk a történelmet, de nem viselhetünk magunkban történelmi sértettséget. A történelem olyan ravas, hogy mindig kimódol valami tragédiát, ami miatt haragudnunk kellene a másokra. Ha ezt csináljuk, akkor sohasem lesz vége, és évszázadokig tartó bibliai gyűlöletek ébrednek föl. Persze tudom, hogy nem sokat javítottunk a kapcsolatokon. Szerkesztő társaimmal sokszor mondogattuk, hogy munkánknak van egy titkos hozadéka, ami az embereknek ritkán adatik meg: zsenikkel találkozhattunk: Pilinszkyvel, Weöres Sándorral, Szilágyi Domokossal vagy a magyar tudomány- és művelődéstörténet éppen 75 éves tudósával, Vekerdi Lászlóval.

– *A Tiszatáj versrovatának vezetőjeként az Ön érdeme volt több fiatal szerző, többek közt Baka István felfedezése is.*

– Baka különleges személyiség volt. Roppant érzékeny, nagyon zárkózott. Amikor itthon volt, rendszeresen hozta az írásait. Egyszer előfordult, hogy eltelt két hónap, és nem közöltem a verseit, mire levelezni kezdett Leningrádból, és újabbakat küldött, amik már jobbak voltak. Baka az első pillanattól abszolút tehetségesnek látszott, a verstant is megtanulta. Azonnal ráérezett, hogy mihez, milyen versforma illik. A nyugatosok óta és Weöres Sándort, Szilágyi Domokost leszámítva nem volt olyan költő, akinek a rímkészlete olyan félelmetes lett volna, mint az övé. Petri Csathó Ferenc is jó rímkészlettel rendelkezett, de ő kicsit könnyedebb, játékra hajlamosabb volt. Baka mindig komolyan meggondolta a dolgait. Magyar–oroszlak szakosként Vörös László szemináriumára járt, ő szólt nekem, hogy van egy hallgatója, akinek nézzem meg az írásait, amelyek egészen kitűnőnek bizonyultak. Baka Pista a személyes beszélgetésekben nem nagyon nyílt ki, leveleiben azonban sokkal őszintébb volt. Gondolom, ő se hitte, hogy cenzúrázzák a leveleinket, mert olyanokat írt Leningrádból, amikért nem dicsérték volna meg.

– *Hogyan zajlottak ezek a megfigyelések, levélfelbontások? Pontosan tudták, hogy mi történik?*

– A legtöbb dologról csak azután szereztem tudomást, miután megkaptam a Történeti Hivataltól a III/III-as megfigyelésekről a 230 gépelt oldalnyi rám vonatkozó anyagot. Arra hamar rájöttünk, hogy a leveleinket felbontják, mert a visszaragasztások nem voltak tökéletesek. A villamoson egyszer megállított egy rendőrségi ember, s azt mondta, hallotta, hogy utazni akarok Franciaországba. Ezt az információt csak a Magyar Műhelyesekkel való levelezésemből vehette. Annyira naivak voltunk, hogy azt hittük, nincs lehallgató készülék a szerkesztőségben. Biztosan más szerkesztőségeket is figyeltek, de a Tiszatájnak olyan erősek voltak a külföldi magyar kapcsolatai, hogy fontosnak tartották a folyamatos titkos ellenőrzést. Borbándi Gyulával, Határ Győzővel és Faludy Györggyel is leveleztünk, úgy gondoltuk, úgyis tudják rólunk, hogy nagyon fontosak számunkra ezek a kapcsolatok, ezért nem is titkoltuk. Nem követtünk el semmit, legfeljebb megírtuk, milyen nagy baj, mekkora hiánya a magyar irodalomnak, hogy Faludy nincs itthon. Amerikai emigránsokkal is leveleztünk, akiknek az itthoni szerepeltetése nem volt kívánatos. Nem adtunk le tőlük kéziratot, mert az azt jelentette volna, hogy azonnal elbocsátanak bennünket.

– *Mi okozta a legnagyobb meglepetést, amikor elolvasta a III/III-as iratokat?*

– A körülzárttság. Amint kiléptem a kapun, már tudták. Nem a személyekre viselkedésük utalások döbbsentettek meg a legjobban, mert tudom, hogy a családjukkal, állásukkal megszoríthatták az embereket. Annak idején beszéltem olyan egyetemi hallgatóval, aki elmondta, felkeresték, hogy az óráimról jelentéseket készítsen. Amikor megtagadta, kizárással fenyegették. Szerencsénk volt, mert akkoriban olyan párttitkára volt az egyetemnek, aki megvédte ezt a hallgatót. Meglepetés volt számomra, hogy az egyetemen, otthon és a szerkesztőségben is teljesen körül voltunk zárva. A jelentésekben utcai jelenetek leírását – hová megyek, kivel beszélek – olvashattam. Megdöbbsentő volt mindezzel szembesülni, mert ezt akkor nem éreztem. Tudtuk, hogy szemmel tartanak bennünket, de azt álomban nem gondoltam volna, hogy a szerkesztőségben, az egyetemi szobámban és otthon is lehallgatnak. Ezekből az iratokból egy tökéletes karkai világ tárul elém. Illyés Gyula verse, az *Egy mondat a zsarnokságról* a valósághoz képest szépirodalmi, esztétikai produktum. Amikor az ember magáról olvas egy ilyen jelentést, beleborzong, hogy hajszálon múltak dolgok. Még a nyolcvanas években is azt írták az egyik jelentésben rólam és a szakmai, irodalmi baráti körömről, hogy a hatalom megragadása a célunk. Ezen ma már csak mosolyogni lehet, de akár az egyetemről is kirúghattak volna emiatt. Szerencsére Aczél György úgy gondolta, jó lesz nekem az egyetem, ott el leszek zárva. Aczél azonban nem tudta, milyen az egyetem. Itt mindennap száz ember elé állok a katedrára. Nem kell politizálnom, elég egyszerűen csak elmondanom, hogy az egyik mű miért jó, s a másik miért nem. Minden évben ötven-száz magyar szakos tanárt bocsátott ki a bölcsészkar, akikkel teli van szórva az ország. Ha csak negyedrészüket vitte tovább, amit a lelkükre kötöttem, akkor már nyertem. Az egyetemet sohasem éreztem száműzetésnek, talán még meg is növelte a hatékonyságát annak a szándéknak, hogy jó iránymutatást adjak a hallgatóimnak. Ezekben a jelentésekben persze az is szerepelt, hogy az emigráció irodalmát kölcsön adom a hallgatóimnak. Utólag elárulhatom, hogy Jugoszlávián keresztül minden emigráns szépirodalmi és politikai kiadványt be tudtunk hozni. Sem-

milyen célunk nem volt ezzel, egyszerűen tudni akartunk róluk, mert Borbándi Gyula monográfiáitól Határ Győző filozófiai írásaiig és regényeiig nagyon komoly dolgok jelentek meg Nyugaton. Ezek a magyar irodalom részei voltak, s ha valami nem szervül időben, nem kerül be a köztudatba, akkor ez később csak óriási erőfeszítések árán sikerülhet. Ki tudja, hogy milyen jó költő volt Fáy Ferenc? Faludy György óriási szerencséje, hogy életben van, hazajött és fizikailag megjelenhetett. Nem volt véletlen, hogy amikor először járt Szegeden az Auditorium Maximumban, hatszáz ember fogadta. A hallgatóink tudták, ki Faludy. És nem a Villon-átdolgozásaiból ismerték, hanem kezükbe adtuk a műveit. Annak is meg volt a lehetősége, hogy lebukunk. Egyszer kiment Bécsbe egy kirándulócsoporthoz, könyveket akartak behozni, de lebuktatták őket. Egy-egy ilyen eset persze lelkiismeret-furdalást okozott a tanároknak, de nem hazudhattunk nekik. A tanár mindennap odaáll a katedrára, a fiatal emberek szeme pedig olyan, mint a röntgen. Mindenkit átvilágítanak, és rögtön észreveszik, ha nem őszinte.

- A Tiszatájától való távozásáról már sokszor, sokan kérdezték, ezért nem is az ismert történetre lennék kíváncsi, hanem inkább arra, visszatekintve hogyan látja, jól döntött-e, amikor felállt a főszerkesztői székből?

- Amikor 1975-ben megváltam a Tiszatáj szerkesztőségétől, nem hittem, hogy tizenöt év múlva ekkora változás lesz Magyarországon. Fontosabbnak tartottam, hogy menjen a lap tovább. Tudtam, hogy Olasz Sándorék fenntartják azt a kapcsolatrendszert, ami addigra kialakult a lap körül, hiszen ők is részt vettek a kiépítésében. Nekem maradt az egyetem. Nem hiszem, hogy a magyar szellemi élet nagy veszteséget szenvedett azzal, hogy megváltam a Tiszatájától. Tanultam párttörténeteket, tudtam, hogy akit egyszer megpecsételnek, az ugyanabban az érásban soha többet nem juthat szerephez. Legfeljebb rehabilitálják, miután kivégezték. Szerencsére futott tovább a Tiszatáj szekere, az idők is változtak, új nemzedékek léptek föl. Úgy gondoltam, ha ott maradok, nagy „gyapálásoknak” teszem ki a folyóiratot. Ez egy évtized múltán így is bekövetkezett.

- Úgy érezte, távozása az egyetlen jó megoldás?

- Biztos voltam benne, ez az egyetlen út, hogy a Tiszatáj megmaradjon. Családos ember voltam, feleségem középiskolában tanított, gyerekeink iskolások voltak. Az egyetemet olyan helynek tartottam, ahová visszavonulhatok, ahol tovább dolgozhatok. A szobám polcain ott sorakozott a külföldi magyar irodalom, a tanítványaim szakdolgozatokat írtak, doktori disszertációkat készítettek. Az oktatói munkámban jól kamatoztathattam a Tiszatáj szerkesztőségében szerzett tapasztalatokat.

- Állítólag pályatársa, Czine Mihály mondta, hogy Ilia Mihály mindvégig folyóirat nélküli főszerkesztő maradt.

- Kéziratokat továbbra is hoztak hozzám. Főleg a fiatalok. De olykor-olykor a régi szerzőim is elküldték írásaikat elolvasni. Sok lapnál van olyan szerkesztő – Füzi Lászlótól Olasz Sándorig –, aki tanítványom volt, így el tudtam juttatni hozzájuk, figyelmükbe tudtam ajánlani a jó írásokat. Ez nem igazi szerkesztői munka, egyszerűen a tanár kötelessége olvasni, biztatni, nem biztatni. Bármilyen kicsi ország is Magyarország, kapcsolatok nélkül nagyon nehéz föltűnni az irodalomban. Egy fiatalembernek pedig nincsenek kapcsolatai. Beküldött kéziratokkal pedig nem nagyon foglalkoznak a folyóiratok. Ha valaki odaszól, ír pár ajánló sort a mű érdekében, akkor jobban oda-

figyelnek rá. Ma már persze ez sem működik, dzsungel van, amiben elsüllyedhetnek a tehetségek, ha nem figyelnek fel időben rájuk, hiszen a kenyérkereset fontosabb lehet, mint az írás.

– *Mennyire követte nyomon a Tiszatáj működését?*

– A szerkesztőség ma is megtisztel azzal, hogy mindig megkapom a folyóirat legfrissebb számát. Olvasom, figyelek az írásokra, a szerzőknek olykor reflektáltam is. Azt azért be kell vallanom, a laptól való elszakadásom nem ment lelki törés nélkül. Egy nagy megrázkódtatás elraktározódik az idegekben. Asztmás lettem.

– *Pszichoszomatikus tünet lehetett?*

– Biztosan. Egy ismerős ajánlására elmentem Levendel Lászlóhoz Budakeszire, aki alkoholistákkal és asztmásokkal foglalkozott. Amikor megvizsgált, és nem talált semmit, megkérdezte, mit csináltam az utóbbi időben. Amikor elbeszéltem neki a Tiszatáj-ügyet, azt mondta, ez az oka a köhögésemnek. A szervezet, mint biológiai egység egy nagy lelki megrázkódtatástól megbomolhat. Nem múlt el nyomtalanul a Tiszatáj-tól való távozásom a baráti kapcsolatokban sem. Elhidegülésekkel, a döntésem másféle értelmezéseivel is találkoztam. Ma úgy látom, a Tiszatáj megőrizte a külföldi magyar irodalommal való intenzív kapcsolatát. Nagyon megnövekedett – és ezt az új szerkesztőség javára lehet írni – a helyi szellemi erők bevonása. Nekünk még az volt a feladatunk, hogy a helyi dilettantizmust kiszorítsuk a lapból. Ma viszont a helyi irodalmi és tudományos erők legjavát be tudja vonni a szerkesztőség, miközben megőrizte országos jelentőségű irodalmi lap voltát. Az utóbbi években Olasz Sándor főszerkesztő ilyen irányú erőfeszítései eredménnyel jártak. Én egyébként mindig elzárkóztam attól, hogy bíráljam az utódjaimat, mert egészen más szituációban dolgoznak. A tanítványaimnak is gyakran mondtam: tagadjatok meg, ne utánozzatok.

– *Ma is naprakészen figyel a szegedi szerzők írásaira?*

– Olvasom őket. Nagyon gazdagnak tartom a mai „szegedi” irodalmat. Jó, hogy van Darvasi, Podmaniczky, és közöttük sok más karakterű alkotó is található, Tarnai Lászlótól Horváth Dezsőig. Nagyon jónak találom azt is, hogy ezt nem nevezhetjük regionális, szegedi irodalomnak, egyszerűen csak arról van szó, Szegeden élnek ezek a szerzők. Finnországban egy turkui író is a nemzet klasszikusa lehet. Magyarországon pedig ami Budapesten kívül van, arra gyakran azt mondják: vidéki, regionális. Darvasi bebizonyította, hogy nincs regionalitás, vagy ha van, akkor arról csak jó értelemben lehet beszélni. Egyébként is, a metropoliszok irodalma kezd kimenni a dívatból és a regionalitás felértékelődik. Gondoljunk csak az északi népek feljövőben lévő, egyre érdekesebbé váló kis irodalmára. Az emberiség számára a sajátosság mindig érdekesebb, mint az azonosság.

– *Mennyire jelentettek jóvátételt Önnek azok a rangos díjak, amelyeket az elmúlt évtizedben vehetett át?*

– Az ember számára jólesik, ha megsimogatják a fejét. A díj valami ilyesmi. A József Attila-díjat kivéve valamennyi kitüntetésemet 1989 után kaptam, tehát meg lehet az a titkos meggyőződés, hogy valamit én is tettem a bekövetkezett változásokért. A Széchenyi-díj indoklásában például az szerepelt, hogy iskolateremtő tanári munkásságomért kaptam.

- *Milyen tervei vannak, milyen témán dolgozik mostanában?*

- Van egy kis munkacsoportunk, ami külföldi magyar irodalommal foglalkozik. Én már jövő ilyenkor nyugdíjas leszek, ezért nem tudom, mi lesz a sorsa. A külföldi magyar irodalom új generációi természetesebben szervülnek az egyetemes magyar irodalomba, mint a korábbiak, akiket a politika elzárta ettől a kapcsolódástól. A szegedi egyetem is teli van erdélyi doktorandusokkal. Valami megváltozott, az együttműködés művekben megnyilvánuló vetülete roppant izgalmas lehet. Szerencsére vannak már végzett hallgatóink, akik ezt kutatják. A következő években szeretnék Tömörkényvel is foglalkozni. Részben Lengyel András biztatására az utóbbi időben újra kezdtem olvasni a műveit, és meggyőződésem, hogy ha volt a századelőn regionális parasztnovella-irodalom, akkor annak a klasszikusa Tömörkény. Elképesztő dolgokat tudott ennek a vidéknek az emberéről, és megírni is nagyon jól tudta.

Hollási Zolt

Szerkesztrő asztal

Fried István Herder-díja. A hamburgi Alfred Toepfer Alapítvány május 4-én immár 36. alkalommal adja ki a Herder-díjat azoknak a művészeknek és tudósoknak, akik a kelet-európai kulturális kapcsolatok ápolásáért kiemelkedően sokat tettek. Ebben az évben Fried István, a JATE professzora az egyik kitüntetett. Fried professzor két évtizede lapunk állandó szerzője, a magyar és az összehasonlító irodalomtudomány terén alapvető tanulmányai jelentek meg a Tiszatájban. *Árnyak közt mulandó árny* címmel Baka Istvánról írt tanulmányait májusban adjuk ki a Tiszatáj Könyvek sorozatban, júliusi számunkban pedig Hollósi Zsolt beszélget legújabb Herder-díjasunkkal. Sok szeretettel gratulálunk Fried tanár úrnak!

*

Néhány szerzőnkről. ÁCS MARGIT író, kritikus a Kortárs szerkesztője. LACKFI JÁNOS költő, műfordító, harmadik verseskötete Illesztékek címmel jelent meg. CSEPELI GYÖRGY az ELTE szociálpszichológiai tanszékének vezetője. KOPÁTSY SÁNDOR közgazdász, több nagysikerű könyv szerzője. LUCHMANN ZSUZSANNA Kiskunfélegyházán tanít.

Júniusi számunk tartalmából:

OSZTRÁK TÖRTÉNETEK
Harmadik generációs osztrák elbeszélők
(Bombitz Attila összeállítása)

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

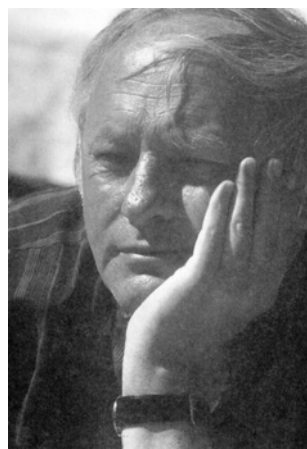
1999. MÁJUS

61. SZÁM

ALFÖLDY JENŐ

Ágh István és költői családfája

A demarkációs vonalak utálatos szigora nélkül is különbséget tehetünk a líra két alaptípusa közt: az ösztönös és a tudatos költészet között. E megkülönböztetés – illetékességi körén belül maradva – csupán arra szorítkozik, hogy az egyik poéta a spontánul feltörő érzések kifejeződését rögzíti, s figyelme közvetlenül erre koncentrál. A kifejező és a kifejezés tárgya egybeesik. Amikor önmagán kívüli személyekről vagy dolgokról beszél, akkor is az foglalkoztatja elsősorban, hogy e rajta kívüli tárgyak miként hozzák mozgásba önnön kedélyét, érzésvilágát. A másik típus, a tudatos költő a világ dolgaira, más személyekre összpontosít – a kifejező távolabb áll a kifejezés tárgyától: nagyobb a distancia a szerző és a mű tárgya közt. A beszélő kívül áll azon, amiről beszél, noha éppúgy nem közömbös iránta, mint az alanyi költő. Am eszközei nem annyira érzelmi-indulati természetűek, hanem intellektuálisak. Művészi érdeke nem a személyes érzés minél intenzívebb és bensőségesebb megragadása, hanem a szellemi birtokba vétel, a megértés. Az intellektuális költő érzelme is kifejeződik, de inkább a tárgyról vetülő visszfényként tűnik föl, mintsem fáklyaként világítva. S az ösztönös költő is nagy mélységben ragadhatja meg a világ törvényszerűségeit, ha szelleme eléggé nyitott és befogadóképes a reá ható univerzum előtt. A megkülönböztetés nem korlátokat jelöl, hanem az uralkodó jelleget írja körül; nem jár értékrendi következményekkel. E tipológia némileg rokonítható Goethe *naiv-szentimentális* modellpárjával, mely egyenrangúnak tünteti föl egyfelől őt magát, a „naiv” költőt, az emberi természet közvetlen kifejezőjét, másfelől barátját, Schillert, a tudatköltőt, – a „szentimentalist”, vagyis a közvetett érzelmekifejezőt.

ÁGH ISTVÁN
(1938–)

Ágh István személyében most [...] olyan költőről beszélhetek, akinek poéziséről elég nagy biztonsággal kijelenthetjük, hogy az ösztönösséget előnyben részesíti az intellektualitással szemben, noha verseinek méltányolható mélységgel feltáruló filozófiája van. A vizsgálódás eredménye [...] mégsem a besorolhatósághoz szükséges bizonyítékok felmutatása lesz, hanem az a belátás, hogy csak átmeneti kategóriák vannak...

E különbségtétel, mint minden tipológia, viszonylagos; az átmenetek széles skálán szétosztott sokaságát engedi meg. Ennél is nagyobb óvatosság szükségeltetik ahhoz, hogy megállapításunk mentén további jellegzetességeket hozzunk szóba. Azt például, hogy a tudatos költőnek eredendően több módja van mondandójának különféle formákba szorítására, míg az ösztönös tehetség – éppen a spontaneitás kedvéért – erre sokszor kevésbé hajlandó. Azért kell csínján bánni az ilyen tézisekkel, mert a tapasztalat azt mutatja, hogy megfelelő poétikai iskolázottság – s persze érzékeny költői hallás – birtokában Ágh István spontánsága is épp olyan finom és tévedhetetlen formaérzékkel párosulhat, mint például a „hideg szonettek” tudat vezérelte formaművészete Babitsnál.* Egy másik lehetséges következtetés: míg az ösztönös tehetség alanyi természetű, addig a tudatos költő tárgyiasabb, objektívabb. Lehet, hogy így van – sokszor hivatkoztak már az „alanyi” Petőfire, szembeállítva a tárgyiasabb Arannyal, és eleget hallhattunk már a Mindenség titkaihoz szubjektívan közelítő Adyról, szemben a „poeta doctus”-ként emlegetett Babits objektivitásával. El is fogadhatjuk e példákat szélső pólusoknak, de csak úgy, hogy hozzátesszük: ennek nem az a konzekvenciája, hogy Petőfi világa szűkösebb Aranyénál, sem pedig az, hogy Arany személyes hitelessége csekélyebb Petőfiénél; fenntartásainkat kivetíthetjük a hatalmas költői univerzumot vizionáló alanyi költő, Ady és a „festett vérzés” ellenére csupa lélek Babits párhuzamára. (A dolog viszonylagosságát növeli, hogy Ady személyessége eleve a szimbolikus áttételesség jegyében fogant.)

Ágh István személyében most mégis olyan költőről beszélhetek, akinek poéziséről elég nagy biztonsággal kijelenthetjük, hogy az ösztönösséget előnyben részesíti az intellektualitással szemben, noha verseinek méltányolható mélységgel feltáruzó filozófiája van. A vizsgálódás eredménye – előre megmondhatom – mégsem a besorolhatóságához szükséges bizonyítékok felmutatása lesz, hanem az a belátás, hogy csak átmeneti kategóriák vannak, s a jól megkülönböztető típusok körei találkoznak, átfedik egymást, és közös terepük meglehetősen.

Alighanem az önismerete sugár Ághnak, amikor ilyen találó szavakat ír le esszéjében pályatársáról, Csoóri Sándorról: „Az állítás és tagadás egymás mellett, ahogy jártában írja verseit, ahogy morfondírozik magában maga a vers, nincs szüksége rimekre, ritmusa beszéd, kompozíciója az élet, torzó, mely a végtelenig folytatható. Oszintesége parázna, előttünk vetkőzik, szerelmeskedik, elgyávul, fölbátorodik, megalázza magát, végignyögi lelkiismeret-furdalását, vétkezik, vezekel. Vers-építése, logikája nem lineáris, ott is kezdődhet, ahol befejeződhetne, mint a gömb.” (*Az ötödik haza. Egy álom következményei*, Magvető, 1983.) E szavait oly könnyű visszavetíteni rá, hogy már-már illetlenség.

Három verset választottam Ágh István életművéből, hogy költői törekvéseiről és természetéről képet adjak. Szükség esetén más verseit is tanúságul hívom, ahogy más költők műveit is citálni fogom a tipológiai szembeállítás kedvéért. A három mű, amely körül mondandóm elrendeződik, az *Ének elvetélt versekért*, az *Orgonafújtató* és az *Egy Babits-sor megfejtése*.

*

Ének elvetélt versekért című költeménye igen érdekesen vall a spontánságról. Arra utal, hogy a lélek mélyéből feltörő indulat a formálás során veszít erejéből, csunkul

* Ezt mutatják Kisfaludy Károly, Csokonai, Vörösmarty és más klasszikusok modorában írt, mégis önkifejező versei.

a vers személyes hitelessége. Csírázó, embrionális, nyers állapotában a mű közelebb áll termőtalajához, a lélekhez, mint nyesegetése, toldozása-foldozása, csiszolgatása után, amit egyik legnagyobb műgonddal dolgozó költőnk, Csanádi Imre „bíbelődésnek” emlegetett. Idézzük ide azt is, hogy legnagyobb formaművészünk, Weöres „stilizátornak” nevezte magát, ellenpélda nélkül állón megtagadva önmagától azt is, hogy egyáltalán költőnek minősül. (Igaz, azt is tudjuk, miként ironizált öniróniába csomagolva, de félreérthetetlenül a költő romantikusan felfogott egyéniségéről, a byronizmusról.) Hatalmas ellentét feszül a romantikus költészetszemléletben: a költemény mint önkifejezés éppen attól lesz kevesebb, amitől költeménnyé válik – a megformálástól, a műhelymunkától –, márpedig az önkifejezés a líra elsősorú „műnemi” rendeltetése, a műhelymunka csupán „cifra szolga”, hogy a romantika huszadik századi örökösét, Adyt idézzem. A romantikus önszemlélet a személyiség föltétlen tiszteletéből következik, a minél közvetlenebb önkifejezés elvéből. Már-már kimondhatnánk a csábító következtetést, hogy a romantikus költőnek fontosabb a lélek, mint a vers, ha nem intene minket a művészet mindenkor paradoxona: a lélek azért fontosabb neki a műnél, hogy minél inkább önmaga fölé helyezhesse a művet. A műalkotás akkor is a lélek elidegenítése önmagától, ha a szerző tíz körömmel védi a lélek elsőbbségét a művel szemben. S épp ez az a gyönyörű és izgalmas önellentmondás, amely a hangsúlyozottan személyiségcentrikus Ágh versében megnyilvánul.

A romantika költői maguk is rengeteg áttétellel dolgoztak – szívesen idézték föl pl. az antik mitológia héroszait, hogy érzéseiket minél nagyobb szabásúvá stilizálhassák át; ebben a lelki szerepjátszásban jókora adag tárgyiasító mozzanatot láthatunk. Ágh István azonban már nemcsak a romantikusok példáját látja maga előtt. Látókörében fölrémleken a Freud-i lélektannal élő költők, József Attila és mások. Egész költészete magán viseli a szabad képzettársítás módszerét, mely a szürrealistákhoz kapcsolja őt számos pályatársával együtt, akik közül elsősorban Nagy László említendő, de Csoóri Sándor neve is ide kívánczok. A „szabad asszociáció” – főleg a szabad jelző – persze éppúgy idézőjelbe kívánczok, mint a szürrealista technika másik terminus technicus, az „automatikus beszéd”. A szürrealista költőnek, ha valóban költő, nem az a célja, hogy írás közben olyan lelkiállapotban legyen, melyben a tudat a lehető legkevésbé befolyásolja lelkének megnyilvánulásait – a befogadónak nincs is köze a szerző műhelytitkaihoz –, hanem az, hogy költői megnyilvánulásai minél jobban bevilágítsanak az ösztönök mélyvilágába, nemcsak az övébe, hanem az emberébe általában. Ehhez van szüksége a keresetlenségre vagy spontánságra, a tudati beavatkozástól mentes kifejeződésre. Eközben a hagyományos versformák alkalmazása megengedi, szükségképpen meg kell hogy engedje a beavatkozást: az érzelem kifejezése a szürrealista költő számára éppúgy lehetővé teszi a legszigorúbb versformák alkalmazását, a szonettet, az alkaikumot vagy a stanzát, mint a nyelvtani szabatoságot, a szófűzés logikáját. Ez a látzólagos ellentmondás abból következik, hogy a vers a költő anyanyelve, s ahogy egy többszörösen összetett mondat megfogalmazásán sem kell különösebben elgondolkodni, úgy az áttételes – képszerű, szerepjátszó, mások stílusát imitáló – művészi formáláson, a jambuson, a rímen, a daktiluson vagy egy leleményesen elhelyezett sormetszen sem kell sokáig törnie a fejét, ha már túljutott mestersége tanulóévein.

A „spontán” versírás épp olyan hosszadalmas, akár évekig tartó munka lehet, mint ahogy a tudatos formálás – például egy filozófiai tétel kifejtése kötött formában – rögtönzéseként is létrejöhet. Ágh István verse, az *Ének elvetélt versekért* sóhaj a lélekben keletkező verskezdeményekért, amelyek elvetéltek, nem tudtak verssé formálódni,

embrionális formájukból nem tudtak kiteljesedni. Ezek a verscsírák vagy versmagok épp azért érdemelnek figyelmet, azért részesülnek a szerzőtől áldásban, s azért szenteli meg őket a költő, mert halva születvén – vagy meg sem születvén – mentesek maradtak minden manipulációtól. A vers a formájával is kifejezi azt, amiről beszél: az *Ének elvetélt* versekért – miután a kezdő sorban „vers előtti töredékek”-ről beszél – voltaképp verstöredékekből, spontánnak ható képzettársításokból és dekomponáltságot érzetető váltásokból tevődik össze. „Még semmi koponyabelső-képzet a fűzfa alatt” – mondja –, a még munkába nem vett verstöredékek, versötletek vagy versmagok nem szökkentek szárbá, nem lombosodtak ki. Nem az agyban, hanem a „zsigerekben” fészkel a vers: a fiziológiában. A „zsigerek zsigogása” a közérzetre utal, a vonzalmak, rokonszenvek, nemi vágyak, undorodások, taszítások és ellenszenvek vegetatív világára, az érzelmek élettanára. „Jönnek a libatalpas rímek”: a formálás – első stádiumában, mely valójában még nem is alakítás –, csak a vers korai életjele, magzatvíz-kicsordulása. A költő mesterségbeli tudása, eszköztára még nincs a keze ügyében, még maga sem tudja, hogy vers mocorog benne. Petőfi köpenye a nagy előd garabonciás arculatát lebbenti a vers látóterébe, és Arany Jánost is a „spontán” oldaláról pillanthatjuk meg: „gazdálkodósan motyogott” – ez találat, az akadémiai értekezleteken unalmát verstöredékekkel, versötletekkel űző poéta magánszférájára utal. A további két költőnév Rimbaud-hoz kapcsolódón a szimbolista illumináció, Lorca örvén pedig az álmatlan éjszakával támadó s az erotikus szorongáshoz hasonló halálérzékelés, a *duende* jelzésére szolgál.

Van a költemény dekomponáltságában is szerkezeti egység, melyet a hangnem homogenitása és a képzetváltások *következetes indokolatlansága* – a meglepetések sorozata – visz a műbe. Az egységet azonban nemcsak ennek a (részben negatív) formai következetességnek köszönheti a költő. Egy ellentétben nyugszik a kompozíció, melynek két logikai pillére: a kezdősori áldás a „vers előtti töredékekre”, majd a vers közepe táján ennek cáfolata: a „Szörnyűek a vers előtti töredékek” kijelentés. Szentek a vers előtti töredékek egyfelől – és szörnyűek másfelől. Idézem ismét Ágh esszéjét Csoóriról: „Az állítás és tagadás egymás mellett”. A lélek spontán, öntörvényű működése nem ismer következetességet – Ágh a következetlenségben konzekvens. Ez nem relativizmusból vagy cinizmusból ered, hanem éppen hogy egyfajta erkölcsi bizonyosságból: abból, hogy tudja, miben engedhető meg az érzelmi-hangulati csapongás, és miben nincs pardon az elvekre, az alapérzésekre tekintve. (Alighanem Ady-értelmezésével is összefügg ez: Ady hajlandó volt megalázkodni nagyhatalmú ellensége, Tisza előtt, ha házasságáról vagy besoroztatásáról volt szó, de a Tisza-féle háborús politikával szembeni ellenállásban megingathatatlan volt.)

A vers záradéka életrajzi elemekkel dúsul föl, a második világháború emléktöredékeitől s a családi gyásztól a költőlet hősies reménytelenségéig vagy reménytelen hősieségéig. Új elem itt a hamvukba holt versekkel – a vers születése előtti állapottal – szemben a vers *utáni* állapot: az, hogy „A költemény megszüli a halált”. A mondat után felkiáltójel áll a versben, kifejtése nincs ennek az indulatkitörésnek, öt sorral alább egészen más indulat felkiáltójele egyenesedik föl – „Semmi sem megbocsátható!” – a kiáltás abortált versekre, se férfi, se nő versembriók temetőjére utal, s a költő egy elnémult hangszer zenészeként tűnik föl az önváddal teljes záró képben. Ismét idézhetjük Csoóri-értékelését: „Vers-építése, logikája nem lineáris, ott is kezdődhet, ahol befejeződhetne”; és „kompozíciója az élet, torzó, mely a végtelenségig folytatható”. Egy

fiatalabb költő, Tóth Erzsébet szavát véve kölcsön, „Egy végtelen vers közepe” lehetne a költemény, sok más Ágh-verssel együtt.

Voltaképpen a meg nem írt versek siratása ez a költemény, s eltűnődhetünk azon, hogy vajon az-e az elsőszámú mondandója, hogy az érzelem in statu nascendi, a születés állapotában őszinte csupán, vagy inkább az, amit a vers második, az elsőnél is dekomponáltabb része sugall: hogy élet-halál fontosságú dolgok maradtak kiénekeletlenül, a költő megörökölni vágyó gyermekkori riadalmi („minden megerőszkolt aszszony szülte öcséimet”), és felejtethetetlen halottai („Apám haja, kiszült fű, zöldfakó”, illetve „mennyi önérdékű csont, rabtemető a temető”).

Az egymástól távol eső tárgyak szervesen kapcsolódnak össze: a személyes kiindulóponttól – a megszületni akaró, de félbemaradt versek siratásától – nem válik el Ágh verseinek mindenkori rendeltetése: az elődöktől eredő küldetés, a nép és a nemzet szolgálata. De az ösztönműködés törvényszerűségeinek megfelelően körvonalazatlanul hagyott, kötetlenségben lebegtetett képzetek egymásutánja is hozzá tartozik a költő ars poeticájához: szemlélni kívánja az emberi lelket, mely nemcsak tudat, hanem élet-érzés is, és nem a szabályra kíváncsi, mely a lélek működéséből levonható, hanem a működésre magára. Két nagy mesterét, Kassákot és Füst Milánt idevágó tanulságul idézi föl: „...az öntörvényű vers kérlelhetetlen prófétái voltak. Ugyanaz érvényes Kassákra is, mint amit ő mondott Füst Milánról – 'verseinek nincsen szigorú konstrukciójuk, organikus folytatásai a költőnek'. Mindkettő a művészetben megmutatkozó embert vallották.”

Ha megvizsgáljuk egy másik, jóval szorosabban megkomponált, önéletrajzi ihletésű versét, az *Orgona-fűjtatót*, láthatjuk, miként folytatja az embert a vers. A realista életképek pontosságával idézi föl gyerekkorából azt a sokunk által ismert léthelyzetet, melyben hét-nyolc évesen lehattunk egy falusi templom karzatán a zengő orgona tüdejének lélegeztetői a kántor kegyéből. Emlékszünk a „kupásra vásott fapedálra”, a „kiselejtezett imazsámolyra”, melyről a föl-föllendülő pedált elérhettük, talán a bicskával bevéselt monogramokra és a „parázna ábrás fogódzóra” is. Izgalmas volt a magasztos hangszer bűgása, a közreműködés a szertartásban, a beavatottság a hívek fölötti működésbe, titokzatos a harang és Isten közelsége, a galambok, denevérek lakta toronybelső homálya. Ágh jóval tovább tekint a bárki által fölidézhető templomhajó belsejénél. Képzletében egy Zeppelin gumivászon teste fújódik nagygyá s lebegteti meg az emléket, s ez nem zárja ki az angyalokhoz nem éppen illő vásottságot: illetlen bagófüst keveredett össze a tömjénillattal. Csak a gyermek éli át azt a szavakba aligha foglalható, összetett érzést, amelyet a templom, az orgonazúgás, a magasságélmény és – a tilalom megszegésével – a naiv önérvényesítés ad a vers által rögzített léthelyzetben. Es csak a költő képes arra, hogy mégis érvényes szavakat adjon a közönséges módon kimondhatatlan élményegyüttesnek.

A háromrészes költemény záradéka, a harmadik versegység helyezi el az egész élet, a történelem, az évszázad távlatába a könnyed tárgyat: az orgona deszkájába véssett neve „az egész helybeli század monogram-lajstromába” veszne, ha nem vinné magával bizonyítékát, a zsoltszöveget arról, hogy Isten Fiaként volt ott jelen. Profán és szentséges úgy elegyül, oly mesterien, mint kevés más költeményben: a passió zsebre vágott irkalapjai a majdani hivatásgyakorlásra, költészetére utalnak. De ami Istenhez szállt a magasba, az ismét emberléptékű lesz a műben: „Csak a nép hangja a gyermek írásban, / se Jézus, se Júdás, se Péter, se Pilátus”. Megismételte a műköltészet szintjén Ágh István azt, amit a népi imádságok és szertartásszövegek oly szépen tanúsítanak:

hogy a „felülről kapott” vallást miként honosította magáévá a falusi köznép az évszázadok során.

A harmadik vers, amely ugyancsak fontos tanulságokat kínál Ágh és a lírai hagyománya, összevetésében, az *Egy Babits-sor megfejtése*. A cím érezteti, hogy a költő számára talányos volt Babits egyik sora: nem tudott mit kezdeni azzal a gondolattal, hogy „Költő, szeresd a legyeket!” Mivel azonban Babits megkerülhetetlen fő-ág a hazai költészet családfáján, a furcsa intelem nem tágit tudatából, kiköveteli magának, hogy különböző élethelyzetekben ellenőrizze, alávesse a gyakorlat ellenpróbáinak. Mi sem jön kapóra ehhez jobban, mint egy szemtelen rovar, történetesen egy szúnyog szívós támadása, égető, viszkető és bosszantó csípései, majd a komikus kergetőzés vele, végül sikeres agyoncsapása.

Szükségképpen számos groteszk eleme van a műnek, hiszen egy szúnyog sorsában emberi mértékkel mérve akkor sincs semmi tragikus, ha hosszas üldözés előzi meg csúfos és véres halálát; a vérszívó tetemével együtt elmázolt vér nem is az ő vére, hanem azé, aki agyoncsapta.

Más azonban a költő igazsága, mint mindennapi életünk apró bölcsességei, melyek például a hasznos és kártékony állatokról szólnak. A költő is azok szerint a biológiai törvények szerint él és válaszol a külvilág hatásaira, mint bármely más halandó, de művészi érdeke függetlenné teheti ezektől a normális reakcióktól. Az ember által teljességgel érthetően lenézett és utált élősködőknek figyelemre méltó irodalma van világirodalom-szerthe, így a hazai lírában is. Vályi Nagy Ferenc arról ír *Egy rothadt víz-csepphez* című versében, hogy amikor a tizenkilencedik század elején már módja van megpillantani a megfelelő erejű mikroszkóplencse alatt a vízben élő mikroorganizmusokat, az apró, szabad szemmel láthatatlan lényeket „remek valóságok”-nak látja, és formájukban „Ama kéz remekjét leli”. Isten előtt minden teremtett lény egyformán kedves, akkor is, ha az énekes madarakat örömeiben teremtette, a vérszívó férgeseket pedig, meglehet, csak a természet összefüggő táplálékláncának megbontatlansága kedvéért. Idézhetném Vályi Nagy Ferenc hasonlóan szép versét, *A lezárkózó féreghez ősszel* címűt is, Weöres Sándor nevezetes antológiájából, a *Három veréb hat szemmelből*, mely a magyar költészet régiségeiből és furcaságaiból gyűjt össze rejtett értékeket. A teremtőre való hivatkozás a vízi véglényekről írt Vályi Nagy-költeménnyel szinte össze-cseng Ágh versében: „micsoda tökély!” – kiált föl a „szúnyog-dög hieroglifáit” szemlélve, melyek pedig a második világháború gyászos emlékeit is előhívják tudatából: „a havas sztyeppére zuhant messerschmidt roncsait” juttatja eszébe az agresszív állatka tetemének rajza. És „mintha a Mester fortélyos szeretettel, / hajszálcspésszel mintázta volna egy / mikroszkóp alatt” – zárja le ünnepélyes átszellemültségre váltva a mű groteszk hangvétellel földézett jeleneteit.

Két gondolati konfliktus oldódik meg a versben. Az egyik az, hogy a teremtett világ alacsony szintjén élő állatban, a szúnyogban a Teremtő remekét pillantja meg, szinte a buddhisták módján adva vissza rangját Isten teremtményének. A másik játékosan kezelt, a mélyén mégis komolyan veendő vita és megbékélés két költő nevéhez – Babitshoz és Berzsenyihez – fűzött gondolattal. Mondhatni, a fölfrissített rokonszenvedő megnyilatkozása ez az említettekkel, igazuk belátáson alapuló helybenhagyása és szentítése.

A líraesztétika sarkalatos kérdéseire ad választ a vers a maga játékos, gyakorlatias és bölcsen belátó eszközeivel. Babits több versében is eltűnődik az ember számára kellemetlen lényekről. Pl.: *Bogárkák jó haláláért, Csak egy kis méhe..., Zengő légypokol*. Ba-

bitsot, nem tudni pontosan, miért, vaskos előítélet övezi, mely szerint költészetünknek nem a demokratikus, hanem az arisztokratikus vonulatát folytatja. Valójában – verseinek téma- és képanyagát és főként költői anyagkezelését tekintve – épp az a fajta demokratizmus jellemzi, amely például a félig elfelejtett Vályi Nagyot, vagy hogy közismertebb példát mondjak, mint Petőfit. Utóbbi klasszikusunkat részben azért támadták oly kétségbeesetten korának biedermeier irodalmárai, mert a magasztos tárgyak helyett közönséges, parasztos, a nemesi és polgári ízlés által megvetett dolgokat fűrésztött meg költészetének meleg színekkel világító, roppant erejű fényében. Utszélinek és aljasnak mondták, amiért a szamarat, a szekérrel ballagó ökröket, a kórót, a kék virágú szamarkenyéért, a királydinnyét, a kurjantó csikósokat, a rónán báméskodó kaszás embert vagy a parasztudvar konyháját és a pipafüstöt a Parnaasszusra emelte. Valójában Petőfi a stílus forradalmáraként avatta költőivé azt, amit korábban költőietlennek tartottak.

A maga idején – a század első évtizedeiben – Babits hasonló forradalmat vívott meg. Megkockáztatom, hogy a költői tárgy, a téma, a szépségforrás kiválasztása terén még Ady is túltett. (Hozzáteszem, hogy Ady az emberi lélek feltárásában, az ütemhangsúlyos és az időmértékes verselés szimultánságában, a vallásos, a hazafias érzés, a férfi-nő kapcsolat új, korábban ismeretlen árnyalatainak kifejezésével mutatott hasonló radikalizmust, hogy most a társadalomkritikusról és -forradalmárról ne is beszéljek.) Babits nagyon korai verse, *A világoosság udvara* egy szemetes, poros, nyirkos és sötét zugot avat esztétikumká úgy, mintha a mitológiai Istenek gyülekezőhelyéről vagy szentek ereklyéiről beszélne. Későbbi verse, *A csengettyűsfüű* rádupláz erre: a klasszikus művészet urna- vagy amforatartó szépségeihez hasonlítja a szemetesvödröt adogató cselemlányokat, a szemetesfüű csöngettyűszavát pedig olyan ünnepi hangulatba vonja, mintha egy húsvéti körmenet ministránsának csöngetését hallaná. Ez is forradalom, nemcsak a parlagias Petőfi-epigonok ízléséhez képest, akik Petőfit félreértve a csikós- és juhászbojtár-rekvizitumokat gipszbe vagy marcipánba öntötték és kipingálták, hanem jóval műveltebb költőkhöz viszonyítva is, akik figyelemmel kísérték Bécs, Párizs, Berlin és Róma lírai újdonságait, mint Endrődi Sándor vagy az ifjabb Ábrányi Emil.

Babits költői témaválasztó merészsége, botránkozató újítása nem pusztán „tartalmi” kérdés, hanem stilisztikai és szemléleti döntés dolga is. Egyféle harc a művészet rangjára emelt giccs ellen. A giccs ugyanis óhatatlanul megjelenik az érett kultúrákban ott, ahol bizonyos tárgyak *eleve* szépnek számítanak a meghódított közönség szemében. Ha a költészetben a rozmaring, a nefelejcs vagy a rezeda *eleve* szép, mert széppé avatta a közhely-népiesség (ahogy a közhely-biedermeier szentesítette Goethe után a kerítésen kihajló rózságot), akkor ott az önmagára adó költő az őszike vagy valami árokszéli virág után hajol. Babitsnak azonban nemcsak a stílusérzéke diktálja, hogy legyenek és bogarakat tegyen a versébe, hanem egy általánosabb demokratizmus is, amely az élővilág lényei közt nem ismeri el föltétlenül az emberérdekű hierarchiát, hanem az élet szentsége nevében helyreállítja a lények közti jogegyenlőséget, függetlenítve őket attól, hogy szépnek és kecsesnek vagy kívánatosnak tartjuk-e őket, vagy undoknak és kártékonyak. Ennek a gesztusnak még kimeríthetetlen tartalékai vannak; az ember mindennapi gondolkodásmódja olyan erősen ragaszkodik az állatok közt fölállított értékrendhez, hogy a költők új és új meglepetésekkel szolgálnak e téren. Szabó Lőrinc egy halott egér csontvázában fedezi föl a természet remeklését, a fiatal Weöres egy döglött szobalégyről beszél részvétteljesen, mégis minden finomkodó érzélgősségtől mentesen – és így tovább.

Ágh István verse ehhez a gyönyörű vonulathoz kapcsolódik a groteszk életkép-
ből kibontott gondolatiság jegyében. Az első szakaszban említett Berzsenyi szerepéről
is kell néhány szót ejteni: nemcsak Babits intelmét nem hajlandó megfogadni („Költő
szeresd a legyeket!”), hanem Berzsenyi magasztos klasszicista esztétikájára is vállat
ránt, miközben egy összecsavart újsággal igyekszik agyoncsapni a szúnyogot, erősen
blaszfémikus kifejezésekkel illetve a kellemetlen élőlisködőt, olyanokkal, mint ame-
lyekkel Petőfi becsmérelte a hazánkra rátörő osztrák ellenforradalmi seregeket. Ágh
a köznapis ember reflexeivel viszonyul a csípős rovarhoz, végezni akar vele, és nemcsak
Babits kérését vagy felszólítását veszi semmibe pillanatnyi felindulásában, hanem Ber-
zsenyit is: ő bizony versbe írja, hogy leszámol a kellemetlenkedővel, s fittyet hány
arra, hogy nagy elődje és földije, akiről *Dani uraság* címmel oly érzékeny, szociográfiai
és önéletrajzi elemekben gazdag portrét festett, kötelezővé teszi esztétikai írásában
a magasztos költői tárgyat. Es Ágh vállalja a következetlenségig vitt kettősséget a költő-
szerep és a mindennapi ember önismerete közt: egyfelől agyonüti a szúnyogot, más-
felől borzongva tünődik el az öles borzalmas „emberi” dimenzióján, honvédő hábo-
rúra, majd egy tömeges kivégzésre utalva, melyről a fegyvernek használt újság tudósít.
A konklúzió csupán csodálkozó gyönyörködés a szúnyog rajzolatának tökélyén – ám
ez egyben főhajtás a *teremtés formaművészete* előtt, melyet érthetünk a Teremtőre, de
Babitsra, a „Mesterre” is. Ágh nem ringatja bele magát olyan érzésekbe, amelyek nem
őt, az embert folytatják, hogy Kassákra alkalmazott szavaival éljek. Esendőségével for-
dul olvasója felé, vállalja önzését, gyöngeségét, tévedéseit és öntékozló kilengéseit.
Nem kérkedik velük – ezt másoknak hagyja –, azt vállalja, hogy ez is ő, hogy minde-
nestül vásárra kell vinnie a bőrért, amikor verset ír. És ez nagy erénye: kevesen írtak
olyan fájdalmas őszinteséggel például a másnaposságról, mint ő a *Kialudni* című kom-
pozícióban, mely az elveszettség lélektani helyzetében egészen sajátos módon juttatja
el őt az Isten-szólongatásig, a bűntudat, a kétely és a hit közös határmezsgyéjére.

A versszerkezet a Babitsot idéző műben is széttartó, legalábbis kettéágazó: egy-
felől esztétikai, másfelől etikai kérdést vet föl és válaszol meg az életkép keretében.
Úgy váltakoznak benne a gondolatok és érzelmek, mint mindnyájunkban életünk so-
rán, a legkülönbözőbb szituációkban, közönségesekben és ünnepiekben. A nyelv hang-
súlyozottan köznapis, beszédszerű; ihletettség és köznapiság közt kicsiny a távolság.
Szabó Lőrinc költészete is keresetlenül szökken át a helyzetlírából a bölcséletbe, de
nála megkülönböztethető a kifutó- és a röppálya; Ághnál a kettő mindvégig váltakozik
vagy egybeesik – egyszerre földközeli és emelkedett.

Ének elvetélt versekért

*A vers előtti töredékek szentek, harmatosak,
még semmi koponyabelső-képzet a fűzfa
alatt, csak a zsigerek zsigogása,
ahogy szereti a talajt a láb, s az öl
cigánylányt képzelget magának, fekete dáliát.
Sápadt a hajnal, nem tudni, halva született
nappalt tipornak-e a korán ébresztett gyerekek.
Jönnek a libatalpas rímek. Én vagyok,
aki Petőfi-köpenynek képzelte nagykabátját,
koravén Arany, gazdálkodósan motyogott,
Rimbaud volt, szesszé fülledt árnyékszék-aromában,
hogy lerészegedjen a lorcai Hold,
pöszmétemázás arccal kereste az Anci-szóke
mosolyt megkékiült záptojásban.*

*Amit nem kapunk el, s amit nem érünk el? –
álmában beszél a gyerek.*

*Szörnyűek a vers előtti töredékek.
Féligérett világ, melyben búgni lehet,
s kijönni háború, amikor meg lehetett
halni az udvarért, s minden
megerőszakolt asszony szülte öcséimet.*

*Apám haja, kisült fű, zöldfakó
S mi van a vers után?
A költemény megszüli a halált!*

*Majd terem az idén is ez a szilvafa
hamvaskék ringlót, bár olyan féloldalas,
mint egy háborús rokkant, gégerákos fahang.*

*Semmi sem megbocsátható!
jaj, mennyi önérdekű csont, rabtemető a temető,
senki se férfi-nő;
fémbillentyűvé korhadott fekete oboa
a költő szájjávarzatán.*

Orgona-fújtató

*Nagypénteki szakadt templombájában –
de valaha én fújtattam ezt a szótlan
orgonát, kiselejtezett imazsámolyról
tiportam a kupásra vásott fapedált,
ha a parázna-ábrás fogódzóba
nem kapaszkodom, port és botrányt
vertem volna föl szárnyaimmal,
akár a toronyból letévedt gyöngybagoly.*

*Pap, hívek és kántor fölött,
Istenhez legközelebb, fújtattam a
paraszt-gregoriánba tömjénfüstös,
illetlen bagófüstös levegőt,
még a tüdőbe is, azt hittem,
még a templom is nekivetemedik,
fölfújódik, mint ama Zeppelin,
száll, száll, a virágvasárnapi
lekekkel megsúfolva,
Mindenszentek képe a kisoltáron,
a szentély pattogzó boltja
csillaggá vágyott gyulladozni.*

*Repülés túlélője,
fönlálok az orgonaroncsból,
föltámadok deszkába vésett nevemből,
az egész helybeli század
monogram-lajstromából,
a passió irkalapjait zsebre vágom,
legyen az Utolsó Ítéletre valami
bizonyíték: Valóban Isten fia volt ez.
Csak a nép hangja a gyermek írásban,
se Jézus, se Júdás, se Péter, se Pilátus.*

Egy Babits-sor megfejtése

*Szűnyogtetemmel cirkalmazom az abroszt,
nem érdekel Babits: Költő szeresd a legyeket!
se Berzsenyi magasztos tárgyai,
hogy a költészet nagy legyen.*

*Most én kínlódok itt, nem ők,
bőrömet eszem magam is, csupa kelés,
csuklómra nyálam csokolom, düböngök,
mint a megcsalt szerető.*

*Hát magasztos a vers és tragikus, mint a
honvédő háború, véretem vérzi el, ha megölöm
ezt a dögöt, ki itt zönög, s magam
pofozva gyilkolom.*

*És komikus, mert a mai újsággal úzném,
ami épp 27 kivégzést közöl,
fegyverek ellen tüntet, s nem kapható
szunyogirtót ajánl.*

*Mért csípnek minket, ha mi nem? – kérdi
a lányom, vad kuruc, hírlappal
kardolok: Vissza te kurvanyádba!
rohadt féreg, nesze!*

*Kéjesen fejtem a lenvászatra írt
szűnyog-dög hieroglifát, mint a kínai
betűt, vagy a havas sztyeppére zuhant
messerschmidt roncsait.*

*S elcsodálkozom, micsoda tökély!
mintha a Mester fortélyos szeretettel,
hajszálcspesszel mintázta volna egy
mikroszkóp alatt.*